

Volum coordonat de:
Silviu Văcaru, Aurica Ichim, Cătălin Hriban

MONUMENTUL

Istorie. Arheologie. Restaurare. Conservare

Lucrările Simpozionului Național
MONUMENTUL - TRADIȚIE ȘI VIITOR
Ediția a III-a, Iași, 2001

Editura Junimea
Iași, 2002

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTUL

Istorie. Arheologie. Restaurare. Conservare

Editura JUNIMEA
Iași 2002

https://biblioteca-digitala.ro

Lucrare apărută cu sprijinul Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei
Tiparul executat la Tipografia TRINITAS

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
VĂCARU, SILVIU
Monumentul – istorie, arheologie, restaurare, conservare /
Silviu Văcaru, Aurica Ichim, Cătălin Hriban. – Iaşi : Junimea, 2002
p. 256 ; 20x14cm
ISBN 973-37-0752-X

I. Ichim, Aurica
II. Hriban, Cătălin

725.94

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTUL

Istorie. Arheologie. Restaurare. Conservare

Lucrările Simpozionului Național
MONUMENTUL – TRADIȚIE ȘI VIITOR
Ediția a III-a, Iași, 2001

Volum coordonat de:
Silviu Văcaru, Aurica Ichim și Cătălin Hriban

Editura JUNIMEA
Iași 2002

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Cuvânt înainte
Legătura interioară dintre Tradiție și Viitor

Simpozionul național consacrat conservării și restaurării monumentelor istorice este o necesitate și o demnitate. Este vorba de necesitatea informării și a îmbogățirii reciproce pe bază de cercetare intelectuală și lucrare practică în șantier, mai ales că materialele și metodele în domeniul conservării și restaurării monumentelor istorice evoluează astăzi în mod mai rapid decât odinioară.

Demnitatea ce derivă din grija față de monumente este cu atât mai prețioasă cu cât valurile de indiferență și insensibilitate față de tradiția și viitorul spiritual al țării noastre sunt mai mari.

Genericul **Monumentul. Tradiție și viitor** sub care se desfășoară fiecare ediție a simpozionului național consacrat cercetării, conservării și restaurării monumentelor istorice cuprinde în sine, într-o formă lapidară, o dimensiune spirituală axiologică și responsabilizatoare. Cele două componente, tradiție și viitor, sunt ca două coloane ale unui portal de intrare în universul înțelegerii importanței simpozionului.

Monumentele istorice sunt piloni și pilaștri reali și simbolici ai tradiției creatoare și ai continuității în istorie a spiritului unui neam. Monumentele istorice sunt altare ale memoriei sau pomenirii vredniciei unui neam din generație în generație. Biserica, mănăstirea, cetăți, palate, case țărănești, case boierești, morminte și cruci, turnuri și porți, toate sunt limbaj tainic și vizibil al tradiției, al continuității fizice și spirituale ale unui neam, oglinzi ale sufletului său, peceți ale jertfelniciei și dăruirii de sine, elan al căutării creatoare a omului îndreptat spre Dumnezeu-Creatorul după al Cărui chip a fost creat omul (Facere 1,26). Monumentele arată că lângă creația lui Dumnezeu, natura, omul creator și iubitor de frumusețe a creat cultura, a cărei inimă mistică este cultul. Tradiția creatoare de frumusețe cultică și culturală este, așadar, o liturghie diacronică, peste timp, a geniului creator al unui popor.

Tradiția nu este o simplă repetiție, ci o fidelitate reînnoită și îmbogățită cu noi forme și nuanțe. Tradiția este dinamica fidelității și continuității creatoare. Tradiția este deodată continuitate a trecutului, concentrare de noi valori prezente și elan spre viitor. Viitorul valoros are

https://biblioteca-digitala.ro

totdeauna rădăcini vii, el este tainic ascuns în Tradiție ca stejarul în ghindă. De aceea Tradiția ca rădăcină și izvor de creație nouă și continuitate în fidelitate este suportul pentru noutatea care nu alienează și creația care nu desfigurează. Tradiția creatoare nu desfigurează, ci transfigurează trecutul și-l transmite ca spirit de comuniune între generații diferite și totuși profund umane și creatoare. Ca și Biserica, arta autentică simbolizează Eternul în timp, ea surprinde clipa pătrunsă de veșnicie, ea transcende banalul și ancorează obișnuitul în misterul ultim al comuniunii eterne cu Frumosul, cu Iubirea creatoare a Preasfintei Treimi. Astfel, înțelegem că în orice artă autentică se exprimă dorul după veșnicie sau instinctul eternității tălmăcit de artist prin tainice legături dintre inima preaplină de spirit și mâna prea slabă ca să-l exprime. Parafrazând pe filosoful creștin Pavel Florensky care a formulat argumentul estetic al existenței lui Dumnezeu în cuvintele: *„Dumnezeu există pentru că există frumusețe"*, putem și noi spune referitor la monumentele istorice și de artă, că un neam există cu adevărat în istorie pentru că este creator și iubitor de frumusețe.

Monumentul istoric este totdeauna înălțător prin viața și limbajul său. El nu ne înalță doar emoțional, ci ne înalță relațional: în relația cu Dumnezeu-Creatorul și cu generațiile umane, în timp și peste timp. Când lăsăm să cadă, să se degradeze și să se desfigureze monumentul cel ce are vocația să ne ridice, să ne înalțe și să ne transfigureze istoria și existența, este evident că ne aflăm noi înșine în starea de autodemolare spirituală, indiferent de explicații și motivații de moment. Este mult de lucru azi atât pentru a conserva și restaura monumentele istorice, aceste cărți de identitate ale demnității noastre și ale spiritului creator al poporului nostru, cât și pentru a consolida, restaura și conserva în sufletul nostru legătura spirituală dintre Tradiția și Viitorul neamului nostru, ca atare, legătură pe care monumentul istoric o evocă și o cere, pentru a nu ne prăbuși interior, fără Istorie și fără Veșnicie.

Iași, la 15 august 2002

† DANIEL
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

https://biblioteca-digitala.ro

Strada Lăpuşneanu

Am avut posibilitatea să merg în Franța, la Paris, la 20 de ani, la invitația unei mătuşi, verişoară a mamei. N-am facut-o, deşi Franța era Mecca la care mergeam, în sufletul meu, în pelerinaj. A doua oară trebuia să plec în Franța, pentru o bursă de patru luni. Nu am facut-o, din motive care nu interesează aici. Mă reținea ceva. Acum am primit a treia invitație, la 52 de ani şi în sfârşit m-am dus, pentru că mă chemau mai multe şi nu în ultimul rând Franța de care îmi era dor fără să o fi văzut vreodată. Mama şi tata vorbeau despre Coasta de Azur ca despre singurul paradis la care putea visa, între cele două războaie mondiale, un intelectual umanist. La Teatrul Național am cunoscut-o pe actrița Marioara Davidoglu, fostă societară a Teatrului Național sub directoratul lui Sadoveanu. Asta se întâmpla prin 1975. Marioara Davidoglu purta mănuşi negre de dantelă, o rochie de dantelă tot neagră şi era abonată la singurul ziar francez care se vindea în România, L'Humanite. Între cele două războaie mondiale era abonată la trei-patru ziare franțuzeşti şi din salariul de societară a Teatrului Național îşi putea permite să facă un concediu de două luni pe Coasta de Azur, în fiecare an. Cînd am ajuns pe Coasta de Azur mi-am amintit şi de Marioara Davidoglu, şi de părinții mei şi, în general, de intelectualii români dintre cele două războaie.

Am stat la Nice, am vizitat: Monte Carlo, Monaco, Cannes, Antibes, Villefranche, am trecut şi-n Italia, la Ventimiglia şi San Remo. Am stat şi într-un sat, cocoțat pe un munte pitic, Coaraze, alături de o catedrală. În cîteva zile am avut sentimentul stupid că locuiesc acolo dintotdeauna, că am treabă acolo, că sunt locuitor al Franței. E atât de uşor să respiri într-o lume civilizată. E atâta agitație, sărăcie şi nemulțumire la noi, oamenii sunt atît de mohorâți, de nervoşi şi de agitați. Capitalismul nu este un paradis, dar comunismul a fost un infern şi încă ne mai marchează. Trebuie să tăiem hălci mari din noi ca să trăim în normalitate.

Orașele, orăşelele şi satele pe care le-am văzut erau teribil de bine întreținute. Fiecare centru vechi, dar vechi de câteva sute de ani, era strălucitor. Nu mă simțeam într-o poveste, ci doar într-o lume normală, de oameni care vor să trăiască bine şi care trăiesc bine pentru că au grijă de

https://biblioteca-digitala.ro

oraşul lor. Oraşele de pe Coasta de Azur sunt fabuloase. Ele par făcute aşa cum trebuiau să fie făcute. Nu s-a atins nimeni de Oraşul Vechi, de străzile lui vechi de câteva sute de ani, construite în pante celeste. Flori cățărătoare, pavaj de piatră, magazine de antichităţi şi galerii de artă, creperii, terase, o lume pestriţă şi foşgăitoare, dar vie. Te întorci acasă cu sentimentul revoltat că noi ne batem joc de noi, că ne-am bătut joc de noi şi continuăm să o facem cu o inconştienţă absurdă.

Am văzut toate muzeele care erau deschise. Nice, Cannes, Monaco nu sunt oraşe mari de cultură, ci de turism. Au fost construite muzee fabuloase pentru o mână de lucrări şi piese care ar încăpea, toate, într-un singur depozit al Palatului Culturii. N-am văzut nici un singur monument în paragină. Am scris un serial de articole despre primarul Jean Medecin, care a reuşit să conducă oraşul vreme de 37 de ani şi a izbutit să-l transforme într-o atracţie turistică extraordinară. Ca să câştigi bani, trebuie să investeşti bani. Noi ne furăm căciula. Noi nu ne-am învăţat să vindem ce avem de vândut. Nu ne-am învăţat să întreţinem ce avem de întreţinut. Noi am distrus mult din ce aveam de arătat. Eu sunt născut în Iaşi, dar rătăcesc prin oraş ca un străin. Oraşul în care trăiesc acum a risipit parfumul oraşului de altădată. Au rămas, din fericire, biserici, mânăstiri, clădiri administrative, foste case boiereşti. Dar Oraşele Vechi, aşa cum sunt: Nice, Cannes, Monaco, Villefranche, Monte Carlo, cu străzi în forma cochiliei de melc, nu mai există. Strada Lăpuşneanu începea din dreptul clădirii care adăpostea Jockey Club. După război, clădirea, altădată un club de elită cu restaurant şi terasă, s-a transformat în ARLUS, librăria rusă. A fost dărâmată, deşi era una din cele mai frumoase compoziţii de arhitectură din Iaşi. Alexandru Paleologu şi-a amintit, într-un frumos eseu, de strada Lăpuşneanu. Au mai rămas din ea trei sau patru clădiri. Una dintre cele mai urâte este fostul cinematograf Tineretului, acum închis. Acolo funcţiona, de asemeni, o braserie, iar clădirea era şi ea extrem de frumoasă. Ar putea deveni iarăşi frumoasă cu puţină străduanie. Noi construim pe nisipuri mişcătoare cu o frenezie sinucigaşă. Suntem un neam de mari boieri risipitori care-şi toacă averea la o ruletă nebună. Noi am pariat pe coastele oraşului nostru şi nici măcar acum, în al 12-lea ceas, nu ne dăm seama că şansa lui este de a purta istorie veche în spate.

Val Condurache

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 5
LEGĂTURA INTERIOARĂ DINTRE TRADIȚIE ȘI VIITOR
† **Daniel Mitropolitul Moldovei și Bucovinei**

STRADA LĂPUȘNEANU 7
Val Condurache

Istorie și Arheologie

MONUMENTE DE PE LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL 15
Tereza Sinigalia

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUL CERCETĂRII ARHEOLOGICE ÎN RESTAURAREA MONUMENTELOR 18
Stela Cheptea

ÎNTRE MEMORIA ACTIVĂ ȘI UN VIITOR INCERT 25
Monica Mărgineanu Cârstoiu

PROPUNERI PRIVIND PUNEREA ÎN VALOARE A VESTIGIILOR DE ARHITECTURĂ MADIEVALĂ IDENTIFICATE, CERCETATE ȘI DEZVELITE ÎN ARIA INCINTEI MÂNĂSTIRII PROBOTA 33
Voica Maria Pușcașu

CÂTEVA PROBLEME REFERITOARE LA CERCETĂRILE DE LA BISERICA MIRĂUȚI DIN SUCEAVA, PRIVIND ORGANIZAREA BISERICII MOLDOVEI ÎN ULTIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIV-LEA 38
Mircea D. Matei

BISERICA SF. GHEORGHE-LOZONSCHI. CERCETAREA ARHEOLOGICĂ 49
Costică Asăvoaie

https://biblioteca-digitala.ro

O BISERICĂ ŞI O COMUNITATE: ARMENII DIN IAŞI 57
Marius Chelcu

BISERICA SF. IOAN BOTEZĂTORUL DIN IAŞI – CÂTEVA LĂMURIRI 64
Cătălina Iliescu

RESTAURAREA GRĂDINILOR ISTORICE DE LA MOGOŞOAIA 70
Alexandra Chiliman Juvara

DECORAŢIUNI INTERIOARE ALE CASELOR ŞI PALATELOR BOIEREŞTI DIN SECOLUL AL XIX-LEA ÎN ORAŞUL IAŞI 78
Aurica Ichim, Smaranda Gâlea, Titel Sinescu

ELEMENTE DE DETALIU LA ARHITECTURA CASELOR BOIEREŞTI, PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA 85
Gheorghe Mânăstireanu

PRIMUL PROGRAM ICONOGRAFIC INFORMATIZAT DIN ROMÂNIA 89
Andrei Vretos

OBIECTIVE ŞI PRINCIPII ÎN CONSERVAREA ŞI RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE 92
Daniel Covatariu, Adrian Constantin Diaconu, Daniel Diaconu

PARTICULARITĂŢI ALE REABILITĂRILOR STRUCTURALE LA BISERICILE ORTODOXE DIN REGIUNI SEISMICE 98
Dan Olaru

Arhitectură şi Inginerie

BISERICA DE LEMN DIN SATUL STOLNICENI PRĂJESCU. STUDIU URBANISTIC ŞI DE RESTAURARE 115
A. Grigorovschi, M. Grigorovschi

https://biblioteca-digitala.ro

REABILITARE DE CLĂDIRE: STR.GHEORGHE ASACHI NR.20 – IAŞI 131
Adrian Mihalache, Smaranda Doina Nour, Coloman Andrei Szalontay

RESTAURAREA TEATRULUI NAȚIONAL IAŞI 140
C. Firtea

DEZVOLTAREA DURABILĂ ŞI REABILITAREA CLĂDIRILOR MONUMENTALE 146
Laura Dumitrescu, Costel Avram, Adrian Puişor

MĂSURI DE PROTEJARE A BISERICII "SF. GHEORGHE - LOZONSCHI" IAŞI 154
Arh. Ovidiu Alexievici, Dr. Ing. Adrian Mihalache

INTERVENȚIA DE RESTAURARE - REZULTANTĂ A UNOR CERTITUDINI MULTICRITERIALE 168
Virgil Polizu

MONUMENTELE DIN BAIA ÎNTRE TRECUT ŞI VIITOR 179
Conf. Univ. Dr. Arh.Virgil Polizu

EXPERTIZE IMPLICATE ÎN INVESTIGAREA ŞTIINȚIFICĂ A SITULUI MĂNĂSTIRII PROBOTA 183
Ion Sandu, Irina Crina Anca Sandu, Ioan Gabriel Sandu

STUDIU DE CAZ ANALIZA CONFORMĂRII PLANIMETRICE ŞI STRUCTURALE A PRIMEI MITROPOLII DE LA CURTEA DE ARGEŞ 192
Sorin Minghiat

PROBLEMA REALIZĂRII UNOR TURLE UŞOARE - BISERICA SF. ANDREI, COMUNA FRUNZĂNEŞTI JUD. CĂLĂRAŞI - BISERICA TREI IERARHI – COLȚEA, BUCUREŞTI 212
Laurențiu Tudor L. Spoială

CONSERVAREA ZIDĂRIILOR ISTORICE PRIN INJECTĂRI ÎN MASĂ 226
Dr. Ing. Vasile Dascălu, Sing. Laurențiu Chiculiță

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTRUCȚIE PENTRU PROTEJAREA VESTIGIILOR DE LA DÂMBUL MORII (SATUL BĂICENI, COMUNA CUCUTENI, JUDEȚUL IAȘI) 229
Vasile Dascălu *

STADII DE INTERVENȚIE LA BISERICA SF. NICOLAE – POPĂUȚI IDENTIFICATE PRIN MICROSCOPIE 233
Ana – Maria Vlad, Gheorghe Niculescu,

CONSTRUCȚII ȘCOLARE MONUMENTE ISTORICE CU DESTINAȚIA DE SEDII ADMINISTRATIVE ALE INSPECTORATULUI ȘCOLAR AL JUDEȚULUI IAȘI RESTAURATE ÎN PERIOADA 1994-1997 (I) 239
Adrian Puișor

CONSOLIDARE ȘI RESTAURARE BISERICA BANU IAȘI 245
Arh. Ioan Sasu

https://biblioteca-digitala.ro

Istorie şi Arheologie

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTE DE PE LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL

Tereza Sinigalia

În 1972, UNESCO a creat o structură nouă vizând protecția monumentelor istorice: *Lista Patrimoniului Mondial*. Această *Listă* cuprinde cele mai valoroase creații din toate țările, de pe toate continentele și din toate epocile, recunoscute ca atare pe plan mondial și beneficiind de un regim special de protecție, respectiv de cercetare, restaurare, conservare și punere în valoare.

Înscrierea unui monument sau a unui grup de monumente pe această *Listă* este rezultatul unui laborios proces de selecție efectuat de un comitet special căruia îi sunt asociați raportori din țări diferite, care analizează dosarele întocmite de țările care își depun candidatura și a căror acceptare se face prin votul Comitetului Patrimoniului Mondial. Faptul de a avea unul sau mai multe monumente sau grupe de monumente înscrise pe această *Listă* înseamnă o recunoaștere universală a valorilor dintr-o țară, dar incumbă pentru aceasta o serie de mari responsabilități, în primul rând un regim de protecție special, care include și un anume sistem de monitorizare din partea forului internațional.

Trebuie amintit că România are înscrise 30 de monumente istorice pe această *Listă* și un monument natural: Delta Dunării. Cele 30 de monumente – un număr foarte mare, comparativ cu alte țări – sunt grupate în 6 categorii: Bisericile cu picturi murale exterioare din Moldova, Bisericile de lemn din Maramureș, Cetățile dacice, Biserici fortificate săsești și zona centrală a satelor aferente, Orașul medieval Sighișoara, Ansamblul mănăstirii Hurezi.

În scopul diversificării și adaptării mai bune a activităților de protecție la specificul unor grupe de monumente, UNESCO a creat o serie de instituții specializate. Una dintre acestea este Centrul European pentru Monumentele Bizantine și Postbizantine de pe Lista Patrimoniului Mondial, cu sediul la Salonic.

https://biblioteca-digitala.ro

Sensul înființării Centrului constă în oferirea unor oportunități de cunoaștere mai bună a moștenirii bizantine și postbizantine, în sprijinirea unor activități de restaurare și conservare și nu în ultimul rând, de valorificare prin mijloace diferite a acestui patrimoniu.

În iunie 2001, acest Centru a organizat prima sa reuniune de anvergură, la care a propus țărilor participante un program ambițios. Tema a inclus atât monumente bizantine propriu-zise cât și monumente postbizantine, iar printre țările participante s-au numărat atât cele din Europa de sud-est și Centrală: Grecia, Cipru, Bulgaria, Serbia, Macedonia, Albania, România, cele din Est: Rusia, Armenia, Georgia, cât și cele din spațiul fostului Imperiu Bizantin din estul Asiei Mici (Liban), sau din sudul Mării Mediterane: Iordania, Tunis, Algeria.

Programul a cuprins patru secțiuni, la care fiecare țară a fost invitată să prezinte câte un expozeu având ca teme: 1) Priorități în conservare și restaurare; 2) Propunerea unui monument sau a unui grup de monumente pentru a fi restaurat prin contribuția financiară a Centrului; 3) Problema legislației de protecție din fiecare țară; 4) Crearea de baze de date pentru acest patrimoniu.

După ce fiecare dintre participanți a oferit informații despre situația din țara respectivă, cu exemplificări de maxim interes, reprezentând cercetări și restaurări de ultimă oră (Tunis, România) sau creări de sisteme informatizate cu sprijin internațional (Algeria), discuțiile generale au relevant nu numai oportunitatea și importanța unei asemenea reuniuni, ci și foarte multele puncte și probleme comune cu care se confruntă țări de pe un areal atât de întins și de diferite astăzi, din punct de vedere etnic și confesional.

În afară de interesul suscitat de noutățile prezentate de ceilalți, evident fiecare țară a făcut propuneri pentru restaurarea unor monumente proprii, subiect sensibil, netranșat în momentul colocviului. Participanților li s-a oferit posibilitatea ca, până la 1 noiembrie 2002, să prezinte câte un dosar pentru concursul de proiecte, urmând ca în Consiliul științific al Centrului și UNESCO să se aleagă unul, maximum două proiecte în vederea finanțării totale sau parțiale a restaurării.

https://biblioteca-digitala.ro

Un al doilea aspect important este crearea unei rețele de comunicații care să aibă ca obiect monumentele bizantine și postbizantine de pe întregul areal. În acest sens, România a propus:

- crearea unui sistem facil de comunicare între toate țările;
- schimburi periodice de informații;
- diferite programe comune;
- unificarea bazelor de date prin utilizarea unui program; unic, de preferință cel propus de Uniunea Europeană;
- crearea unei pagini web comune;
- schimburi de specialiști și de publicații;
- atragerea de tineri în domeniul protecției monumentelor și formarea de noi specialiști.

Parte dintre aceste propuneri au fost însușite de către plenul Colocviului, intrând în materialul general de concluzii, iar lucrările Colocviului sunt în curs de publicare.

Rostul acestei prezentări a unei reuniuni internaționale mi se pare a reieși din tematica ei, analiza grupului de participanți și a concluziilor ce s-au desprins.

Monumentele bizantine și postbizantine sunt parte integrantă a patrimoniului fiecărei țări. În funcție de valoarea și importanța fiecăruia, țara respectivă a propus înscrierea lui în Lista Patrimoniului Mondial și și-a asumat responsabilitățile suplimentare care decurg dintr-o asemenea onoare. Intrarea lor și în atenția unui organism mai restrâns, specializat, nu poate fi decât în beneficiul protecției, aceasta însemnând programe de cercetare și de valorificare suplimentare, tematice, crearea de oportunități ca unele dintre ele să poată beneficia de fonduri suplimentare pentru conservare și restaurare. Cunoașterea numărului, calităților, valorilor tuturor monumentelor susceptibile de a face obiectul cercetării și crearea bazelor de date comune reprezintă o oportunitate în plus de cunoaștere reciprocă și de acordare a unei șanse de viitor fiecărui monument avut în vedere.

https://biblioteca-digitala.ro

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUL CERCETĂRII ARHEOLOGICE ÎN RESTAURAREA MONUMENTELOR

Stela Cheptea

În procesul de consolidare/restaurare a monumentelor istorice nu ar trebui să se piardă nici o clipă din vedere faptul că acestea reprezintă, în același timp, documente istorice și creații culturale. Pornind de la această definiție, putem afirma că atât ctitorii cât și constructorii Evului Mediu erau conștienți de importanța pentru urmași a edificiilor ridicate, fie că erau cetăți, curți domnești, palate, biserici sau simple case, deoarece întotdeauna ele erau încărcate cu sacralitatea dobândită prin actul de fundare ori închinare. Încărcătura sacră se materializa în frumusețea și armonia construcțiilor, deoarece erau ridicate "de oameni liberi și devotați, de oameni care își consumau viața în voluptatea lucrului frumos", dorind, în același timp, să rămână anonimi, cum constata N. Iorga. Cele afirmate se susțin, și ne vom referi aici numai la monumentele din Moldova, chiar de inscripțiile așezate deasupra ușilor sau a porților, în care se consemna, aproape fără excepție, că ctitorul care a ridicat construcția *din grație divină*, în cazul bisericilor este pomenit hramul și de cele mai multe ori se arată timpul executării lucrărilor. Celelalte informații deosebindu-se de la o pisanie la alta. De-a lungul secolelor, chiar monumentele Moldovei medievale au servit ca documente în susținerea unor ipoteze privind originea românilor. Primele exemple în acest sens sunt oferite de Miron Costin și Dimitrie Cantemir care considerau că vechile cetăți din Moldova erau de sorginte romană, dar au fost folosite și de domnii țării, care le-au adus îmbunătățirile necesare. De asemenea, importanța pe care o dădeau contemporanii sau urmașii lor imediați unor construcții importante reiese limpede din documentele interne și din cronici unde sunt menționate unele curți domnești, biserici și mănăstiri, a căror dată de ctitorire a fost inserată între evenimentele majore petrecute la acea vreme în spațiul sud-est european. Astfel, în *Letopisețul* lui Grigore Ureche edificarea Mănăstirii Putna are o mențiune specială între data luării în stăpânire de către Ștefan cel

https://biblioteca-digitala.ro

Mare a Chiliei şi Cetăţii Albe şi lupta de la Baia, iar ridicarea Curţii domneşti din Hârlău se află însemnată, în aceeaşi cronică, între victoria lui Ştefan la Şcheia şi moartea lui Matei Corvin, iar exemplele pot continua.

Conştienţi de importanţa zidirilor ridicate de înaintaşi, domnii Moldovei îşi exprimau nemulţumirea când aflau de starea lor jalnică. Până la noi au ajuns doar câteva rânduri dojenitoare adresate de Vasile Lupu, în 1635, logofătului Racoviţă care îngăduise să se scoată piatra din Curtea de la Vaslui ridicată de Ştefan cel Mare. Domnul afirma "că acest lucru nu să cade să facem că nu iaste cu cinste". Şi Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, referindu-se la construcţiile din Cetatea Neamţului, regreta faptul că:

"nu li se poartă de grijă aşa cum s-ar cuveni".

Dacă cuvinte aidoma celor de mai sus au ajuns puţine la noi, în schimb s-au păstrat monumentele asupra cărora se pot face observaţii, cu ajutorul cercetării arheologice, privind felul cum au fost tratate de înaintaşii noştri, atunci când cetăţile sau Curţile domneşti trebuiau consolidate ori extinse, iar bisericile reparate sau reclădite. Astăzi, după ani de experienţă în cercetarea arheologică, putem să afirmăm cu certitudine că acei constructori care erau chemaţi să execute lucrările amintite abordau monumentul cu pioşenie, încercând să respecte concepţia arhitectonică iniţială, nederanjând, decât în rare cazuri şi numai din motive bine întemeiate, pământul de sub monument ori din preajmă, care, pentru noi, reprezintă chiar straturile arheologice. Acest mod de gândire este bine cunoscut pe marile şantiere europene unde catedralele erau înălţate de-a lungul a sute de ani (construcţia Catedralei Notre Dame din Paris a început în anul 1163 şi s-a finalizat în secolul al XIII-lea, Domul din Milano fundat în 1390 a fost terminat în vremea lui Napoleon I, catedrala din Strasbourg a fost construită între secolele XII şi XV, Basilicii Sf. Petru din Roma i s-a pus piatra de fundaţie la mijlocul secolului al XV-lea şi a fost definitivată abia în secolul al XVII-lea etc.) Nu facem nici o analogie între şantierele pentru edificarea bisericilor noastre şi cele ale marilor catedrale. Deosebirile sunt fundamentale, dar, aşa cum remarca şi N. Iorga, un fapt îi uneşte pe toţi constructorii şi ctitorii creştinătăţii - dorinţa de a găsi în suflete tot ce este mai bun, mai frumos pentru a putea glorifica pe Sfântul Dumnezeu. În Ţările Române, lipsind condiţiile

https://biblioteca-digitala.ro

ca monumentele ecleziastice să reziste de-a lungul secolelor, iar renunțarea la pământul sfințit era de neacceptat, s-a recurs, în cele mai multe cazuri, la ridicarea unor noi ziduri peste fundațiile vechi. Cât de vechi, urmează cercetarea arheologică să o demonstreze pentru fiecare lăcaș.

Cu trecerea anilor, mentalitatea s-a schimbat, războaiele și situația economică precară din secolul al XVIII-lea au condus la degradarea și mai accentuată a monumentelor, astfel că la mijlocul veacului următor s-a simțit nevoia intervenției statului pentru ocrotirea lor prin lege, "pentru a împiedica, pe viitor cel puțin, vandalismul cel mare contra monumentelor istorice", cum afirma atunci Gr. Tocilescu. Legea a apărut în 1892. Deși bună, efectul nu a fost cel scontat. Lecomte du Noüy continuă opera de degradare a bisericilor atât în Moldova, cât și în Țara Românească, fiind aspru criticat pentru "metodele lui de restaurare" de N. Iorga, Gh. I. Brătianu și de mulți alții. În aceeași vreme, arhitecții și istoricii români care făceau cercetări arheologice intervin, în continuare, brutal pe monumente. Un exemplu în acest sens îl reprezintă cercetările arheologice întreprinse de Virgil Drăghiceanu la Hârlău, unde s-au ras atunci toate nivelurile de locuire medievală până la solul dacic, aflate în palatul lui Radu Mihnea, și nu numai. Și arhitecții ori constructorii nu au fost mai prejos. Folosirea mortarului de ciment a îngăduit practicarea unor modificări importante în structură, dar monumentul în sine a fost totuși protejat. Dacă intervențiile stângace din acea vreme au scuza pionieratului în cercetare, tot ce s-a întreprins din deceniul al șaselea al secolului trecut trebuie supus unei continue judecăți, pentru a îndrepta ceea ce nu a fost bine făcut atunci (în deceniile 6-8 ale veacului XX consolidarea/restaurarea monumentelor a cunoscut cu adevărat o etapă bună), și a perfecta ceea ce s-a dovedit viabil.

În programul de cercetare/consolidare din perioada amintită, un rol important s-a acordat investigațiilor arheologice la monumentele medievale ce urmau a fi restaurate și citām doar câteva de importanță deosebită. La Suceava a ființat un șantier arheologic școală, care a pregătit specialiști pentru întreaga țară, având ca obective de cercetat mai multe biserici, Curtea domnească, Cetatea de Apus și Cetatea de Scaun, Mănăstirea Zamca, la care s-au adăugat șantierele de la Cetatea Neamțului și Mănăstirea Putna. În

https://biblioteca-digitala.ro

acelaşi program au intrat mănăstirile din nordul Moldovei: Suceviţa, Moldoviţa, Humor, Voroneţ, Dragomirna etc. Cercetări cu rezultate deosebite au fost făcute la Iaşi - Curtea domnească, "Casa Dosoftei", la bisericile Trei Ierarhi şi Sf. Sava, la mănăstirile Galata, Cetăţuia, Golia - Casa cu absidă etc. Nu au fost neglijate nici Curţile domneşti de la Vaslui ori Hârlău şi exemplele pot continua.

Se pune întrebarea de ce este necesară cercetarea arheologică la monumentele ce urmează a fi restaurate? După părerea noastră, din două motive. Primul este acela, pe care deja l-am menţionat, şi anume pentru că *orice construcţie medievală reprezintă un document istoric* care, printr-o cercetare atentă şi colaţionarea tuturor datelor obţinute, poate umple un gol de informaţie, ştiut fiind faptul că documentele scrise ajunse până la noi sunt foarte puţine şi nu oferă posibilităţi de investigare în varii domenii. Mai mult, această cercetare este absolut necesară în condiţiile în care consolidarea la nivelul fundaţiilor se face în prezent, prin agresarea totală a monumentului, în sensul înlăturării pământului din jurul temeliilor, atât din interiorul, cât şi din exteriorul lui, uneori chiar impunându-se evacuarea totală a solului interior, astfel că orice informaţie arheologică dispare pentru totdeauna. Despre această metodă, din punctul nostru de vedere "barbară", rămâne să se pronunţe specialiştii în domeniu, iar viitorul să-i confirme utilitatea. Pentru susţinerea acestei prime motivaţii - monumentul ca document istoric - exemplele sunt nenumărate, multe au fost publicate, contribuind la lămurirea unor aspecte importante din istoria noastră, altele, mai noi, urmând a fi comunicate. Ne vom referi aici numai la câteva rezultate mai recente obţinute pe şantierele noastre. Este deja cunoscut cazul bisericii Sf. Maria, ctitoria lui Petru Rareş din Baia. Aici cercetările arheologice s-au făcut numai la insistenţele noastre şi cu fondurile Academiei Române, rezultatele fiind cu totul remarcabile. Astfel, a fost semnalată prima biserică cu fundaţii de piatră şi elevaţia din lemn datând de la sfârşitul secolului al XIV-lea sau din primii ani ai veacului următor. S-a descoperit ctitoria lui Ştefan cel Mare, care se află sub lăcaşul zidit de Petru Rareş, infirmându-se tradiţia, însuşită de mai toţi istoricii, conform căreia Biserica Albă ar fi fost ridicată de marele domn. O situaţie asemănătoare aceleia de la Baia a fost semnalată şi la bisericile, ctitorite tot de Petru Rareş, din Târgu Frumos – "Sf. Paraschiva" şi Hârlău – "Sf. Dumitru". Ca rezultat al

https://biblioteca-digitala.ro

intervenţiilor arheologice a fost scoasă la lumină cea mai mare parte a Curţii domneşti din Hârlău, suprafaţa ei dezvelită, până în prezent, fiind de peste un hectar. Săpăturile arheologice, din anul 2001, executate în interiorul bisericii Sf. Gheorghe, aflată în imediata apropiere a Curţii, au pus în evidenţă alte două lăcaşe de cult anterioare, primul constituind o descoperire cu totul deosebită în spaţiul est-carpatic. Cercetările din situl romano-catolic din Iaşi ne-au dat posibilitatea formulării unor concluzii în legătură cu localizarea nucleului iniţial al Iaşilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi din primii ani ai veacului al XV-lea, precum şi a etapelor dezvoltării lui ulterioare. Un alt exemplu îl constituie sondajul practicat în biserica Sf. Gheorghe din Botoşani, prilej cu care au fost descoperite bârna de talpă a unui lăcaş de cult construit din lemn, precum şi fundaţiile unei alte biserici aflată sub cea supusă investigaţiilor în vederea consolidării. Desigur, mai pot fi citate şi alte exemple. În atare situaţie, se impune o concluzie foarte importantă, şi anume că *bisericile din mediul urban* din timpul lui Ştefan cel Mare sau Petru Rareş au fost precedate de altele mai vechi. Respectul pentru pământul sfinţit, pioşenia pentru lăcaşul renovat au determinat pe ctitori să nu schimbe locul noilor edificii, ci să reînnoiască construcţiile, legitimându-şi, de multe ori, prin acest act chiar originea.

În Moldova, cu precădere în mediul urban, lăcaşuri de închinăciune aveau şi "oaspeţii", fie că erau saşi, unguri ori polonezi romano-catolici sau reformaţi, fie că erau armeni ori, mult mai târziu, evrei. În perimetrul acordat de domnie comunităţii respective, într-una din marginile de atunci ale aşezării, se ridica biserica cu necropola aferentă, iar în jur erau casele, atelierele şi prăvăliile enoriaşilor. Or, dacă la Iaşi, spre exemplu, suntem în măsură a afirma că bisericile armeană şi romano-catolică datează cel târziu din primii ani ai secolului al XV-lea, cea mai veche biserică ortodoxă poartă inscripţia pusă în ultimii ani ai veacului. Desigur, situaţia nu este firească, atâta timp cât domnii dădeau atenţie în primul rând edificării lăcaşurilor de cult şi apoi Curţilor ori altor obiective orăşeneşti, comunitatea urbană ortodoxă majoritară neputând fi lipsită, în nici un caz, de o biserică. În acest sens ne exprimăm dezacordul cu teoria formulată în tratatul de *Istoria Românilor*, vol. III (Bucureşti, 2001), conform căreia suntem îndreptăţiţi să credem că în lipsa descoperirile unor fundaţii de biserici mai vechi, putem

https://biblioteca-digitala.ro

afirma că lăcaşurile de închinăciune erau construite numai din lemn la suprafaţa solului şi au fost risipite sau au funcţionat "biserici-corturi". Cum s-a ajuns la această situaţie paradoxală în cunoaşterea istoriei lăcaşurilor de cult ortodoxe, care se referă nu numai la Iaşi ori Moldova, ci la aproape toate oraşele ţării? Cauzele sunt multiple. S-ar putea aminti lipsa de experienţă de la începuturile cercetării arheologice a monumentelor ecleziastice, când, probabil, nu au fost observate bârnele de talpă ale primelor biserici, care sunt, de altfel, adâncite sub nivelul de călcare de atunci. În prezent acţionează lipsa de înţelegere a fenomenelor istorice şi artistice a şefilor de proiecte de restaurare, şi aceştia nu sunt puţini, dar şi a beneficiarilor, în special a preoţilor, care doresc terminarea rapidă a lucrărilor, nepunând în balanţă stricăciunile aduse monumentului, şi pe care-l doresc doar spre exploatare. Exemplele sunt numeroase şi ar fi inutil şi nedrept să reţinem aici doar unele dintre ele. În acelaşi timp, beneficiarii, de multe ori sunt "susţinuţi" chiar de forurile de decizie ale Ministerului Culturii, care dau avize de reparaţii şi consolidare, ignorând cercetarea arheologică. Un exemplu recent îl constituie descoperirile de la Teatrul Naţional din Iaşi, unde a fost semnalată absida altarului bisericii Mănăstirii Dancu, iar pe acest obiectiv, considerăm noi sacru, s-a executat un cămin de deversare a apei reziduale, negăsindu-se posibilitatea unei sumare cercetări arheologice şi a modificării proiectului pentru devierea canalului. Nici în domeniul monumentelor laice nu stăm mai bine. Astfel, Comisia Naţională a Monumentelor a avizat lucrări de consolidare la două imobile deosebit de importante din Iaşi: Casa Săulescu şi Curtea din Sărărie, care este menţionată documentar în 1785, iar în 1791 aici s-a semnat Pacea de la Iaşi. Din punctul nostru de vedere, informaţia istorică, de arhitectură, şi arheologică a fost distrusă de lucrările de "consolidare" la primul imobil în proporţie de 80%, iar asupra celui de-al doilea s-a intervenit sută la sută. Care ar fi cauzele unui asemenea tratament acordat monumentelor? De obicei, se invocă lipsa banilor pentru cercetări arheologice. Nimic mai fals. Cercetarea arheologică înghite infim de puţini bani în comparaţie cu costul proiectării sau al execuţiei, dar folosul este incomparabil cu valoarea alocată deoarece vestigiile veacurilor anterioare ies la suprafaţă oricum în timpul lucrărilor, dacă ele nu sunt înlăturate cu bună ştiinţă şi astfel se impune până la urmă deschiderea şantierului

https://biblioteca-digitala.ro

arheologic, iar în urma noilor descoperiri urmează reproiectarea cu costuri foarte mari. În acest fel, am încercat să demonstrăm *cea de-a doua motivație* pentru susținerea cercetării arheologice prealabile întocmirii proiectului de restaurare, și anume *evidențierea tuturor elementelor unui monument pentru a fi luate în considerare în procesul proiectării și a fi puse în valoare în procesul execuției.* La ora actuală, exemple de neurmat îl reprezintă bisericile din satul Holboca, cea a Mănăstirii Golia, Mănăstirea Bârnova, Curtea domnească-Palatul Culturii Iași și din alte multe locuri, unde au început lucrări de cercetare și de restaurare de prea mulți ani, iar monumentele stau cu fundațiile decapate ori cu turlele dezvelite, fapt ce va duce la degradarea rapidă a edificiilor.

În același timp, nu trebuie să trecem cu vederea monumentele la care s-au respectat prevederile legii. Un exemplu în acest sens îl reprezintă Casa Balș-Sturza (Poșta Veche) din Iași, unde săpăturile arheologice s-au făcut în coordonare cu cele ale constructorului, dar, trebuie să o spunem, până la un anumit punct. Rezultatele sunt însă remarcabile, descoperindu-se un palat construit la sfârșitul secolului al XVII-lea ori la începutul veacului următor, situație care ne-a condus la unele încheieri privind cauzele dezvoltării în suprafață a orașului din acel timp.

În final, o concluzie se impune. Salvarea monumentelor nu va veni numai prin alocarea unor sume din ce în ce mai mari de bani de la buget, care pot cunoaște drumuri mai puțin știute, ele pot fi apărate însă de noi toți printr-o colaborare reală și statornică între arhitecți, constructori, arheologi, biologi, pictori și, bineînțeles, beneficiari. Fondurile vor apărea, și în ultimul timp chiar au apărut, dacă ele vor fi mai bine gospodărite și nu vor fi privite ca surse de îmbogățire. Dacă noi toți vom trata monumentele, poate nu chiar cu pioșenia înaintașilor, ci măcar cu devotament și dragoste reală pentru tot ce au reprezentat și vor reprezenta ele pentru viitorime, atunci putem fi siguri că ele vor fi păstrate.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNTRE MEMORIA ACTIVĂ ŞI UN VIITOR INCERT

Monica Mărgineanu Cârstoiu

Cred că nu există astăzi arheolog care să nu fie confruntat cu protejarea rezultatelor propriilor săpături. Desigur, problema nu este nouă, dar, trebuie să recunoaştem, a dobândit în domeniul restaurării monumentelor antice (şi nu numai) o mai mare amplitudine în ultimele decenii, când pe alocuri, maniera de a fi abordată s-a îmbogăţit nu numai în plan ideatic, dar a şi câştigat în abilităţi de a fi pusă în practică. Este cunoscut faptul că mărturiile arheologice, considerate pe bună dreptate veritabile arhive ale solului, se vădesc a avea forţa necesară de a activa memoria socială atunci când, dincolo de interesul ştiinţific, informaţia pe care o conservă devine transparentă, accesibilă unui număr tot mai mare de persoane. Maniera de a face acest lucru posibil nu trebuie să stea sub auspiciile hazardului, toată lumea pare a fi de acord în această privinţă, cum de acord este şi în a "cita deseori dar în a citi mai rar", convenţii internaţionale care impun ţărilor semnatare să ia în serios politica de protecţie şi punere în valoare a propriului patrimoniu .

Întrucât un asemenea tip de acţiune implică o acordare între specialişti din varii domenii (V.art.5/Convenţia de la Malta) (arheologi, arhitecţi, urbanişti, specialişti în amenajarea teritoriului), vom schiţa aici doar câteva din problemele care, fără să fie noi, devin tot mai actuale şi afectează, în primul rând, acea activitate care poate fi fără reţinere considerată primordială pentru cunoaşterea monumentelor antichităţii: am numit prin aceasta cercetarea arheologică, ea fiind cea care scoate la lumină, printre altele, monumente de arhitectură care urmează, eventual, să vorbească publicului larg despre imagini ale propriei treceri prin istorie. Una din cele mai importante dezbateri, cu reflexe tot mai ferm ancorate în problematica restaurărilor, şi care de câţiva ani focalizează atenţia specialiştilor din diverse ţări europene, şi, presupun, se va acutiza şi la noi, îşi extrage rădăcinile din realitatea, probabil tristă, dar nu mai puţin prezentă, care face ca investigarea de tip arheologic să fie condiţionată fără drept de apel

https://biblioteca-digitala.ro

de raţiuni financiare[1]. Este vorba, deci, de problema raportului dintre arheologia *de salvare* (numită şi *preventivă* sau *de urgenţă*) şi arheologia *programată teoretic* sau *fundamentală.*

Îmi voi permite să citez aici unul din rapoartele ţinute la o întâlnire academică, desfăşurată în urmă cu trei ani, într-o ţară care susţine încă cercetarea fundamentală (la Societatea Franceză de Arheologie Clasică), nu numai pentru că sugerează cum este privită această problemă în unele ţări europene, dar mai ales pentru că, prin raportarea la ţările estice, se constituia din punctul meu de vedere într-un semnal de alarmă. Arheologie preventivă sau arheologie programată, iată un teren de meditaţie nu doar fertil, dar care, la noi, este necesar în mare parte a fi desţelenit, pentru a fi în măsură să propunem, cu cât mai curând cu atât mai bine, propriile noastre opţiuni şi criterii. "Problemele nu se pun în acelaşi mod în ţări ca Germania sau Ţările de Jos, unde nu se mai sapă în funcţie de programe teoretice, cum este cazul Franţei, şi unde un număr de universitari au luat de multă vreme în primire turnanta arheologiei preventive şi îşi conduc cercetările în funcţie de lucrările de amenajare a teritoriului. *„Problemele nu se pun câtuşi de puţin în aceeaşi termeni, dar din motive foarte diferite, în ex-Europa de Est, unde puţinătatea mijloacelor financiare şi umane justifică din ce în ce mai puţin existenţa unei cercetări "gratuite" în situri de nimic ameninţate, faţă de distrugerile patrimoniale cotidiene"*[2] (s.n.).

Teoretic, desigur, este greu ce contrazis această ultimă constatare. Ea se raportează în primul rând la faptul că, în absenţa mijloacelor financiare suficient asigurate, cercetătorul nu face altceva decât să expună monumentele scoase la lumină prin săpături, la inevitabila distrugere. Cu alte cuvinte el însuşi devine salvator şi călău în acelaşi timp. Chiar dacă trăim tot mai mult într-o lume a paradoxurilor, nu cred că cineva şi-ar asuma, liber fiind, o atare dublă vocaţie. Trebuie să ne lăsam însă tot mai puţin alintaţi de iluzia că arheologia, implicit cercetarea monumentelor antice, mai

---

[1] Canavasul acestei realităţi poate fi nuanţat amintind şi alte condiţionări, cum ar fi cele de ordin juridic şi tehnic, ca să nu mai vorbim de politica de personal şi, din păcate, uneori de acea a resurselor de propagandă.

[2] Michel Reddé, *De la fouille à la mise en valeur. Quelques considérations liminaires*, în **RA**, 2000, I, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro

poate însemna în viitor exclusiv cercetare, deşi acest mod de a privi lucrurile ar fi de înţeles fie şi numai dacă, trecând dincolo de barierele financiare, avem în vedere că arheologul singur nu posedă, de obicei, nici mijloacele nici cunoştinţele necesare pentru a se angaja într-o operă de restaurare. Viitorul arheologiei, dacă acesta există, indiferent de calea pe care o va urma predilect, fie ea "preventivă", fie "fundamentală", va depinde nu numai de implicarea directă a cercetătorului în problemele protejării monumentului, ci, în cea mai mare măsură, de calitatea acestei implicări. Acest tip de atitudine conţine în sine o capcană. Dacă cercetătorul arheolog – autor al scoaterii la lumină a monumentului - consideră că este menit el însuşi să suplinească activităţi specifice altor tipuri de pregătiri profesionale, cu alte cuvinte rolul său ar fi să devină un fel de "om-orchestră", cum spune Michel Reddé, vestigiile arhitecturale au mari şanse de a fi compromise [3].

Spre deosebire de ţări unde arheologia se poate mişca mai relaxat prin hăţişurile financiare şi unde a existat o preocupare de durată pentru a forma specialişti în studierea şi conservarea monumentelor antice (mă refer de astă dată în mod predilect la arhitecţi, fie ei cercetători sau restauratori), problema protejării ruinelor antice a avut, în foarte mare măsură, de înfruntat o realitate care a pus, şi mai pune încă, arheologul în imposibilitatea de a-şi respecta propriile principii. Am în vedere situaţia la care cercetătorul arheolog român a fost şi nu mă îndoiesc că încă mai este expus: el este conştient că implicarea lui în protejarea monumentului este necesară, doreşte să se implice, este de asemenea conştient că problemele expresivităţii arhitecturale, cu atât mai puţin cele tehnice nu intră în atribuţiile profesiunii sale; are totuşi în faţă o ruină care se degradează dacă nu este conservată şi protejată cum se cuvine, dar nu are specialiştii cărora să le transmită informaţiile necesare asupra

[3] Presupun că o asemenea atitudine *vis à vis* de punerea în valoare a unui monument este tot mai rară: nu cred să existe la ora actuală mulţi arheologi care să nu ştie că vitalizarea monumentele pe care ei însişi le readuc la lumină poate fi împlinită altfel decât printr-o concertare cu profesionişti mai antrenaţi în acest tip de activitate, fie ei arhitecţi, urbanişti, sau, sperăm şi la noi în viitorul apropiat, specialişti în amenajarea teritoriului.

https://biblioteca-digitala.ro

monumentului, pentru ca la rândul lor aceştia să propună soluţiile de conservare şi protecţie. Poate fi acest arheolog condamnat pentru că a încercat, după propriile puteri, să acţioneze, depăşindu-şi atribuţiile, asupra monumentului cu intenţia de a-l proteja? După părerea mea, nu poate fi tras la răspundere, chiar dacă rezultatul intervenţiei sale este uneori dramatic. Aceasta nu înseamnă însă că trebuie să continuăm a ne preface neutri în faţa unor atari situaţii, acţionând în virtutea inerţiei acelui "tot mai bine aşa decât nimic". Ar însemna să stagnăm într-o mentalitate dăunătoare, care ne catapultează cu o sută de ani înapoi, într-un secol în care sintagma "scrieţi orice dar scrieţi" şi-a avut destinul ei de moment, dar atât. Remediul, din păcate, rămâne încă, la noi, o problemă de durată, în România neexistând la ora actuală o preocupare dirijată spre specializarea unui grup de arhitecţi în studiul arhitecturii antice; în asemenea context, conservarea şi protejarea monumentelor antice riscă să rămână suspendată undeva între diletantism şi incertitudine[4].

Dacă şansele activării memoriei unui monument sunt dependente de dialogul dintre arheolog, arhitect, urbanist şi alţi specialişti, care au sarcina dificilă de a ajunge între ei înşişi la un limbaj corect acordat, şi pe aceea, nici ea uşoară, de a convinge pe cei care finanţează demersul, ele sunt în aceeaşi măsură obligate faţă de gustul public. Cu alte cuvinte sunt dependente de receptivitatea şi disponibilitatea culturală a publicului. Gustul public, diferit nu numai de la o ţară la alta, dar uneori şi de la un judeţ la altul, este cel mai greu de decodat, respectat şi asimilat proiectului de restaurare.

---

[4] Cu atât mai mult resimt ca o obligaţie să amintesc cele câteva cazuri care sunt foarte aproape de a se constitui în excepţii de la această nefericită regulă; în această ordine de idei, cu excepţia strădaniei neobosite a d-nei arhitecte Anişoara Sion, a cărei activitate în restaurarea monumentelor antice se constituie într-un exemplu de consecvenţă şi tenacitate, nu prea avem, din păcate, cu ce ne mândri. Un semnal fericit vine din partea şcolii de arhitectură care a încurajat şi dirijat în ultimii doi ani realizarea a câte unui proiect de diplomă având ca temă de studiu conservarea şi punerea în valoare a unor monumente antice (unul de la Argamum, celălalt de la Halmyris). Amintesc cu oarecare insistenţă de aceste iniţiative, deoarece, ele pot fi în măsură să ne hrănească speranţa că problema *duratei* la care mă refer poate fi mai rapid şi eficient depăşită, graţie beneficei implicări a şcolii noastre de arhitectură.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe lângă paradoxul pe care îl conține, acesta este poate punctul cel mai sensibil al drumului care duce de la cercetare la restaurare și punere în valoare, *cu scopul rentabilizării* monumentului (sitului), condiție indispensabilă pentru ca acesta să devină viabil: pe de o parte, monumentul rămâne inaccesibil în absența unei cercetări dirijate exclusiv de competența cercetătorului, acțiune care nu se poate desăvârși dacă nu este indiferentă la presiuni exterioare, iar pe de altă parte, pentru ca această cercetare să poată ființa într-un viitor atât de dependent de mijloacele financiare, monumentul trebuie extras din "izolarea cercării pure". Odată acest lucru împlinit, mai rămâne ca el sa fie întreținut, pentru a compensa, în cea mai mare măsură posibilă, sumedenia unor degradări posibile, dintre care *eroziunea turistică* este una de temut. Fără să intrăm aici în sinuoasele hățișuri ale unei probleme care merită ea singură o abordare aparte, amintim doar câteva din aspectele care întotdeauna au solicitat, și vor solicita încă, puterea noastră de reflexie.

Dacă soarta monumentului va depinde tot mai mult de expunerea lui în condiții adecvate pentru a stârni interesul unui public larg și nu întotdeauna educat, nu înseamnă câtuși de puțin să acceptăm restaurări abuzive, care falsifică monumentul, uneori până în a-l face irecognoscibil nu numai turiștilor dar și arheologului care l-a investigat sau, alteori, îl transformă într-o butaforie inacceptabilă. De asemeni, nu cred că este cazul să mai acceptăm protecții realizate confuz, stângaci, despre care nu se poate în nici un caz afirma că ar contribui în vreun fel la punerea în valoare a vreunui monument. Nu absența fondurilor a fost întotdeauna responsabilă de realizarea unor asemenea "experimente": continui să cred că, în asemenea situații, cel puțin una din părțile implicate nu s-a regăsit – mi-am permis să folosesc un eufemism, pentru a nu jigni pe nimeni - în acest tip de activitate. Cartele internaționale care stipulează tipurile de măsuri care pot fi acceptate în acțiunile de protecție a siturilor arheologice devin neputincioase în fața absenței unui interes constant pentru esența lor. Sper că nu greșesc prea mult dacă îmi permit să sugerez că organizarea unor dezbateri axate predilect pe tema atitudinii pe care dorim s-o adoptăm în legătura cu protecția și restaurarea monumentelor antice din România devine tot mai necesară. Îndrăznesc să cred că la aceste dezbateri, care trebuie să solicite în egală măsură arheologi, arhitecți, urbaniști, specialiști în arhitectura

https://biblioteca-digitala.ro

peisageră şi în amenajarea teritoriului, poate deveni util să fie solicitată participarea activă şi a unor "emisari" ai gustului public, în primul rând a unor reprezentanţi ai administraţiilor locale.

Dar, trebuie să recunoaştem, nu are rost să vorbim nici despre respectul faţă de litera şi spiritul unor convenţii internaţionale sau despre problemele care preocupă, din păcate, mai mult pe alţii, câtă vreme noi înşine – şi mă refer aici la arhitecţi - nu suntem decât foarte rar dispuşi să privim propriile noastre monumente antice altfel decât ca fragmente neînsemnate ale unei istorii revolute faţă de care datoria noastră este minimă sau nulă, şi mai rău însă, să nu fim în situaţia de a nu înţelege nici măcar cât de profitabil poate deveni şi cât de profund solicitant la nivelul imaginarului profesional, să ne preocupăm de protejarea şi punerea lor în valoare. Oricât ar părea de ciudat, interesul faţă de ruinele antichităţii, dincolo de preocupările constante şi mai întotdeauna tenace ale arheologilor, nu este ceva uşor de dobândit, mai ales într-o ţară atât de firav înzestrată cu practicieni în domeniul restaurării şi, de ce să n-o spunem, în acela al "rentabilizării" monumentelor antice. Dacă nu acţionăm rapid în a ameliora această situaţie, vom recădea mereu în stadiul în care, departe de a reuşi să eliberăm memoria înscrisă în ruinele dezvelite, le condamnăm noi înşine la o fragilă prezenţă în moment.

Cu riscul de a mă repeta voi reveni o clipă asupra arheologiei preventive, de urgenţă sau de salvare. Este limpede că, aşa cum deseori s-a afirmat, în faţa lucrărilor de urbanism sau de amenajare a teritoriului atitudinea arheologului nu poate fi decât defensivă, iar puterea lui de reacţie trebuie să fie rapidă. În general, arheologul nu are puterea şi mijloacele să se opună realizării unor proiecte de anvergură, ca să nu mai vorbim despre cazuri - pe care cu toţii le cunoaştem - când el nu poate influenţa nici proiecte minore. Toţi ştim că *singura resursă care îi mai rămâne este să încerce a salva ceea ce se poate din informaţia arheologică*[5].

Arheologia experimentală, face parte din tipul de acţiuni în care arheologul poate deveni însă extrem de activ, în contrapondere cu atitudinea defensivă impusă lui în cazul arheologiei de salvare. Aici el poate avea iniţiative importante ale căror roade, cum s-a văzut în cazurile deja experimentate în alte ţări, sunt spre profitul tuturor. Voi

[5] P. Leriche, în **RA**, 2000, I, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro

aminti pe scurt cazul excepțional al restaurărilor de la Palatului Strategilor (epoca elenistică) de la Dura Europos: în timp ce opera de restaurare monumentală a fost realizată de arhitectul B. Mouton, arheologul J-Cl. Bessac a fost cel care a lansat un amplu proiect de arheologie experimentală.[6] În final, s-a putut constata că interesul operațiunii a fost deopotrivă *"istoric, estetic și economic"*[7]. Rezultatele științifice au avut urmări importante pentru restaurare: s-a reușit să se obțină un tratament al pietrei identic cu cel din antichitate, s-au putut verifica diferite concluzii ale arheologilor asupra producției și punerii în operă a blocurilor, s-a calculat timpul de producție și costul fiecărei faze de muncă, s-au dobândit informații mai exacte în legătură cu timpul necesar organizării unui șantier antic și prin aceasta date noi privind modalitățile de construcție a unor monumente din piatră . Un rezultat care a avut un impact esențial în restaurare a fost concluzia că restaurarea în piatră tradițională este din punct de vedere financiar mai rentabilă decât utilizarea mijloacelor moderne. Repercusiunile asupra restaurării au fost atât de consistente încât ele s-au extins de îndată asupra altor proiecte de ale sitului și constituie azi un model pentru alte proiecte privind arhitectura în piatră și cărămidă crudă care se dezvoltă în Siria[8]. Un teritoriu vast de solicitări și perspective se deschide de la o vreme arheologiei și, implicit, cercetării și restaurării monumentelor antice, o dată cu realizarea complexelor proiecte *de parcuri arheologice*, unde viața unor monumente își poate găsi un refugiu, intrând împreună cu o suită de configurări muzeale și alte mijloace educaționale într-un imaginar dirijat, căruia arheologia experimentală îi oferă în permanență mijloacele specifice[9].

---

[6] *Ibidem*, p. 130.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem.*

[9] Dintre exemplele devenite de acum istorie amintim parcul arheologic de la Xanten, iar, dintre cele de mare anvergură încă în curs de devenire, *Parcul arheologiei europene* de la Bliesbruck-Reinheim (N. Bresch, F. Jung, E. Richard, *Le parc archéologique européen de Bliesbruck-Reinheim: le projet et sa réalisation*, în **RA**, 2000, p. 140-143). Fără a putea fi integrabil ideii de parc arheologic, ansamblul de la Traianaeum-ul din Pergam oferă un complex excepțional de experimente și realizări în

https://biblioteca-digitala.ro

Aşadar, soarta monumentului depinde în cea mai mare măsură de acţiunea concertată a specialiştilor şi după ce arheologul l-a adus la lumină. Cu cât arheologul se va implica mai mult în extragerea monumentului din izolare, cu atât intervenţia lui va fi mai benefică. Înţeleasă profesionist, această intervenţie poate deveni rentabilă atât pentru propria-i cercetare cât şi pentru monumentul sau situl asupra căruia acţionează. Prin urmare, ea este rentabilă într-un sens mult mai larg: revigorând memoria unei arhitecturi ruinate, ajută ca aceasta să rămână activă, eliberând-o, chiar dacă numai pentru o clipă, de coşmarul unui viitor incert.

Lucrarea de faţă nu a are intenţia de a epuiza conturarea unei problematici, ci una mult mai modestă, de a sugera că este stringent necesar ca ea să constituie o temă de meditaţie. Aceasta cu atât mai mult cu cât nivelul interesului manifestat la noi pentru restaurarea monumentelor antice este dramatic scăzut, o discuţie asupra subiectului dobândind adesea, aparenţa unui balans facil între speranţă şi utopie.

---

restaurare şi punere în valoare, unde competenţele arheologilor, arhitecţilor şi ale altor specialişti, între care se află şi cei preocupaţi de arhitectură peisageră, au condus la rezultate spectaculoase. Notăm că principalii protagonişti ai vastelor lucrări de restaurare a sanctuarului lui Traian au fost U. Rombock (1973-1976) şi K. Nohlen (asociat lucrărilor între 1979-1994). (W.Radt, *Restauration et présentation des ruines de Pergam.* în **RA**, 2000, I, p. 133-140).

https://biblioteca-digitala.ro

PROPUNERI PRIVIND PUNEREA ÎN VALOARE A VESTIGIILOR DE ARHITECTURĂ MEDIEVALĂ IDENTIFICATE, CERCETATE ŞI DEZVELITE ÎN ARIA INCINTEI MÂNĂSTIRII PROBOTA

Voica Maria Puşcaşu

Ultimul an de punere în aplicare a programului UNESCO[1] *„International Support for the Restoration and the Preservation of Probota Monastery"* avea drept obiective principale atât terminarea tuturor lucrărilor de restaurare (ne referim în mod special la amplele lucrări de curăţare, consolidare şi integrare a învelişului pictural al bisericii la interiorul şi exteriorul edificiului, cât şi la intervenţii de restaurare a elementelor de arhitectură ale ansamblului) cât şi finalizarea lucrărilor de cercetare arheologică în aria incintei mânăstireşti.

Din punctul de vedere al operaţiunilor de cercetare efectuate în campaniile anilor 1997-1999 şi ca urmare a rezultatelor obţinute etapă cu etapă, lucrările de executat în anul 2000 vizau obţinerea unor răspunsuri pentru o problematică pe cât de diversă pe atât de complexă.

Ţintele astfel propuse - şi atinse ca atare până la sfârşitul campaniei anului 2000 - urmăreau:

- epuizarea cercetărilor arheologice în zona sudică a incintei monahale: prin completarea lucrărilor deja executate; prin atacarea unor suprafeţe de teren inaccesibile până atunci cercetării[2] şi prin decopertări de teren;

---

[1] Numitul program, finanţat de Japan Trust Fund - cu derularea fondurilor alocate anual pentru intervalul anilor 1996-2001 prin şi în administrarea UNESCO - prevedea încheierea lucrărilor de cercetare şi restaurare pâna la finele anului 2000. Pentru anul 2001 erau prevăzute operaţiuni de monitorizare şi de elaborare a cuprinzătoarei lucrări privind etapele şi modul de implementare a programului în cauză, ca şi prezentarea rezultatelor astfel obţinute: lucrare care a fost şi publicată de fapt la sfârşitul aceluiaşi an 2001.

[2] Ne referim, în special, la suprafeţele de teren aflate încă sub construcţia temporară de protecţie ridicată în iarna 1997-1998 pentru asigurarea conservării

https://biblioteca-digitala.ro

- epuizarea cercetărilor de specialitate în toată zona vestică a incintei mânăstireşti, inclusiv în cea din preajma turnului clopotniţă şi a clisiarniţei;
- efectuarea de sondaje informative privind cunoaşterea realităţilor arheologice aflate în zona nordică a incintei.

La toate cele de mai sus se adăugau, în chip firesc, acţiunile şi observaţiile de efectuat ţinând de supravegherea amenajării trotuarului perimetric bisericii, ţinând de săpăturile necesare sistematizării verticale a întregului ansamblu (reeditarea configuraţiei topografice iniţiale a ariei incintei mânăstireşti, asigurarea restaurării sau, după caz, a protecţiei vestigiilor de arhitectură nou apărute, cu asigurarea accesului la şi între diferite zone de interes arheologic şi cu asigurarea drenurilor de evacuare a apelor.

De abia la încheierea tuturor acestor lucrări se putea propune, concret şi fezabil, un plan coerent de punere în valoare şi - în unele cazuri - de refuncţionalizare a ruinelor fostelor clădiri mânăstireşti, care au fost construite şi au funcţionat în etape diferite în aria incintei; urmărindu-se, în acelaşi timp, sublinierile de ordin ştiinţific necesare pentru fiecare dintre cele nouă construcţii identificate şi inserarea lor într-un ansamblu de vestigii arheologice sugestiv şi accesibil (vezi planul lucrărilor de cercetare cu rezultatele obţinute la finele campaniei anului 2000).

Aflate în diverse stadii de conservare, cu grad diferit de importanţă în cadrul funcţiilor îndeplinite iniţial în cadrul structurii ansamblului monastic, construcţiile identificate de noi cereau - drept consecinţă - moduri diferite de abordare, punere în valoare şi valorificare ştiinţifică.

În această ordine de idei se detaşează de la început două dintre construcţiile mânăstireşti care au îndeplinit - pe rând - funcţia de stăreţie şi, foarte probabil, pe cea de adăpostire a încăperilor destinate vizitelor în mânăstire a unor personalităţi de prim rang ale timpului (ne referim la vizite domneşti, la cele ale unora dintre membrii familiei domneşti sau la cele ale ierarhilor superiori ai Bisericii Ortodoxe, de exemplu).

---

vestigiilor de arhitectură medievală deja descoperite şi care urmau să fie consolidate şi restaurate.

https://biblioteca-digitala.ro

Este cazul construcțiilor notate pe planul general cu siglele H[3] și, respectiv, B[4]. Date fiind atât importanța funcțională a acestor două construcții, cât și desfășurarea planimetrică și volumetria semnificativă a vestigiilor încă păstrate, clădirile în cauză merită cu prisosință restaurarea zonei pivnițelor. Dacă pentru construcția B acest lucru s-a înfăptuit deja - spațiile obținute urmând a îndeplini funcții cu caracter cultic - construcția H așteaptă încă efectuarea lucrărilor care să facă refuncționabil spațiul generos al pivnițelor. După restaurare, pivnițele în cauză pot îndeplini cu succes funcția muzeală de lapidariu, care să adăpostească numeroasele piese litice, epigrafe sau nu, pe care mânăstirea le deține și acum. Sugerăm chiar că se poate încerca o refacere a parterului, în limitele planimetrice inițiale ale edificiului, dar cu soluții volumetrice de tip modern sau tradițional, oricum marcate ca intervenție contemporană. Spațiul astfel obținut ar putea adăposti atât inventarul arheologic rezultat în urma efectuării lucrărilor de cercetare, cât și ilustrarea muzeistică a trecutului documentar al așezământului, dar și a etapelor de desfășurare a lucrărilor de restaurare executate în ultimii ani.

O altă categorie de vestigii de arhitectură medievală se înscrie în seria celor care trebuie conservate la fața solului și protejate ca atare. Este cazul construcției C[5], a fântânilor și cuptoarelor de mari dimensiuni, încă păstrate. Deși zidăriile sale de elevație s-au mai păstrat doar pe o înălțime de cca 100-140 cm, planimetria, golul ușilor de acces, ca și amenajările gospodărești pe care le cuprindea (respectiv o sobă pentru pregătirea hranei și

---

[3] Construcția H, așa cum am prezentat deja în cuprinsul unor comunicări sau studii de specialitate, realizată la mijlocul secolului al XVI-lea, cuprindea inițial un nivel de pivnițe, suprapuse cel puțin de două alte nivele supraterane. Din fosta sa structură s-au mai păstrat, cercetat și dezvelit doar pivnițele cu gârliciul de acces și baza parterului.

[4] Construcția B ridicată în decursul celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, după dezafectarea părții supraterane a construcției H, era la rândul ei alcătuită dintr-un nivel de pivnițe cu gârlici de acces (singurele elemente păstrate *in situ)*, care erau suprapuse de cel puțin un nivel suprateran.

[5] Construcția C ridicată, de asemenea, în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea și suprapunând întocmai traseul de plan al construcției D (demantelată imediat anterior) îndeplinea funcția de cuhnie, brutărie și trapeză a obștii monahale.

https://biblioteca-digitala.ro

partea inferioară a unui cuptor, ambele de proporții impresionante și aceasta pentru a nu menționa decât elementele cele mai importante) impun conservarea *in situ* a vestigiilor sale.

Pentru vestigiile construcțiilor F[6], G[7], J[8] și L[9] propunem doar marcarea la sol a traseului lor de plan. Ar fi preferabil ca acest tip de marcare să se efectueze fără a atinge sau a afecta în vreun fel vestigiile respective, prin trasee de plan identice ca amplasament și planimetrie, dar suprapuse indirect ziselor vestigii (prin alei sau straturi de vegetație măruntă divers colorată).

Ultima categorie de vestigii de arhitectură, cea datorată intervențiilor executate în secolul al XIX-lea și după desființarea așezământului monahal, prezintă o importanță documentară minoră. Acestea au fost realizate cu mijloace mai mult decât modeste, prezintă un grad ridicat de perisabilitate și nu țin, în ultimă instanță, de viața mânăstirească. Ne referim aici la zidăriile slabe datorate refuncționalizării parțiale a construcției B - încadrate de noi ca „Faza A" - și de construcția K. Păstrarea sau marcarea traseului lor de plan ar fi pe cât de dificil de realizat, pe atât de neimportantă pentru istoria ansamblului mânăstiresc de la Probota.

Eforturile depuse în ultimul deceniu pentru reinstituirea vieții monahale într-unul dintre cele mai vechi sedii de acest tip din Moldova medievală, de cercetare și restaurare a întregului ansamblu de arhitectură încă păstrat sau recent descoperit, de restaurare a

---

[6] Traseul de plan al corpului de chilii marcat de noi cu sigla F a fost interceptat doar parțial, construirea lui intervenind în decursul secolului al XVII-lea.

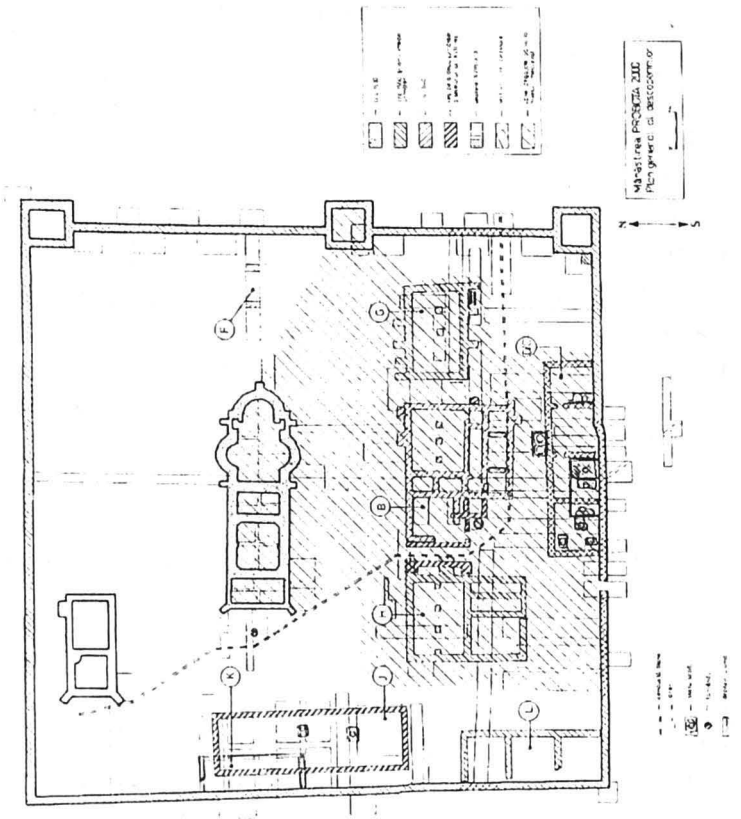
[7] Construcția G, ridicată la mijlocul secolului al XVI-lea, perfect contemporană cu construcțiile H și D, și care asigura - dimpreună cu clădirile anterior amintite - o configurație specială pentru spațiul de la interiorul incintei - s-a păstrat sub nivelul său de fundare. Studiul sistemului de fundare și al planimetriei sale ne îndreptățesc în a-i atribui fosta funcție de trapeză.

8 Construcția J, clădită în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea adăpostea două sau trei spații locuibile (existența resturilor unor corpuri de încălzit o demonstrează) dar și spații de depozitare, totul realizat din zidărie de piatră, firește (ca și toate celelalte construcții ridicate vreodată în incinta Mânăstirii Probota), dar zidită cu mai puțină acurateție.

[9] Construcția L ridicată tot la mijlocul secolului al XVI-lea și păstrată doar la nivelul primelor două asize peste nivelul de fundare, îndeplinise cu mare probabilitate funcția de anexă gospodărească special destinată necesităților de depozitare și funcționare a construcției H.

https://biblioteca-digitala.ro

impresionantului înveliş pictural al bisericii zidite de voievodul Petru Rareş pentru a-i deveni loc de veşnică odihnă, au redat vechiului aşezământ o mare parte din vechea sa splendoare. Considerăm că propunerile aici exprimate ar putea constitui reale puncte de plecare pentru desăvârşirea celor până acum înfăptuite la Mânăstirea Probota şi pentru fericita lor completare, în spiritul respectului datorat prestigiosului tezaur spiritual, documentar, arhitectural şi pictural pe care acesta îl reprezintă pentru istoria Moldovei şi a întregii ţări.

https://biblioteca-digitala.ro

CÂTEVA PROBLEME REFERITOARE LA CERCETĂRILE DE LA BISERICA MIRĂUȚI DIN SUCEAVA, PRIVIND ORGANIZAREA BISERICII MOLDOVEI ÎN ULTIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIV-LEA

Mircea D. Matei

Privind lucrurile prin prisma succesiunii lor cronologice, cercetările arheologice întreprinse la Biserica Mirăuți din Suceava ar putea fi considerate ca un important reper în eforturile specialiștilor români de a cunoaște realitățile vieții spirituale a populației locale din teritoriul statului medieval de la est de Carpați, în deceniile imediat următoare constituirii statului medieval Moldova. Chiar și numai o simplă înșiruire a monumentelor religioase, aparținând perioadei anterioare, monumente care au căpătat, rând pe rând, atenția cercetătorilor, ar putea crea impresia că volumul cunoștințelor acumulate până în prezent s-ar putea dovedi suficient pentru clarificarea a numeroase probleme cu referire specială la viața spirituală a românilor est-carpatici, în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea: biserica "Sf. Treime" din Siret, biserica de la Volovăț (considerată, după opinia noastră, cu oarecare grabă și insuficientă argumentare, ca fiind o ctitorie a lui Dragoș), ctitoria de la Tutova a vornicului Oană, prima biserică de la Iței Vechi – cu hramul "Adormirea Maicii Domnului" – și recent – cercetata biserică de la Suceava, cu hramul "Sf. Gheorghe" (Mirăuți) (care se adaugă bisericii descoperite, tot la Suceava, în imediata apropiere a Curții domnești mușatine) ilustrează toate, o realitate asupra căreia nu mai planau de multă vreme incertitudini: ortodoxia românească est – carpatică înregistra, în ultimele trei decenii ale secolului al XIV-lea un veritabil avânt. Că acest avânt fusese declanșat de inițiativele multiple și complexe ale lui Bogdan – voievod român maramureșan, trecut, în mare taină, în Moldova și întemeietor de Țară Românească, în acest spațiu atât de râvnit de regatul apostolic al Ungariei – sau o reacție firească a ortodoxiei tradiționale românești la eforturile susținute ale

https://biblioteca-digitala.ro

catolicismului de a-i cuprinde şi pe români în aria dominaţiei sale (eforturi ce păreau foarte aproape de a fi încununate de succes, în timpul domniei fiului şi urmaşului lui Bogdan în scaunul domnesc al Moldovei) este mai puţin important să analizăm în acest moment, şi poate chiar alăturarea celor două ipoteze să se constituie într-un tot, care să merite o oarecare atenţie.

Chiar şi în condiţiile în care suntem obligaţi să admitem, că documentarea rămâne, în continuare, destul de importantă, nu se poate omite, totuşi, faptul că cercetările de până acum par să sugereze ponderea ctitoririi în mediul urban a unor lăcaşuri de cult – în ultimele trei decenii ale secolului al XIV-lea – de către autoritatea politică centrală (domnia). Formulată, fie şi numai ca simplă ipoteză, sugestia de mai sus nu ni se pare de înlăturat cu totul, dacă este plasată într-un context istoric mai amplu, ale cărui principale coordonate sunt definite de însăşi atenţia de care se bucurau oraşele moldovene, anume în această perioadă, din partea domniei. Desigur, existenţa certă a unor lăcaşuri de cult (ctitorii domneşti sau boiereşti) în afara spaţiului urban (biserica veche a mănăstirii Neamţ, Probota Veche, Vornicenii Mari – Tulova, ca şi altele, încă necunoscute astăzi) ar putea părea că pune sub semnul întrebării verosimilitatea ipotezei exprimate mai sus, dar tocmai de aceea se impune făcută aici o precizare, după opinia noastră, esenţială, şi anume: deşi stau mărturie avântului pe care l-a căpătat viaţa spirituală a locuitorilor statului medieval Moldova, în timpul domniilor primilor voievozi Muşatini de până la anul 1400, aceste lăcaşuri de cult au semnificaţii diferite. Într-adevăr, dacă bisericile construite din iniţiative domneşti în mediul urban nu pot fi separate de însăşi politica voievodală de afirmare a interesului purtat de domnie pentru dezvoltarea centrelor orăşeneşti, o atare apreciere ar fi incompletă, dacă ei nu i s-ar adăuga şi o alta, nu mai puţin semnificativă: prin chiar ctitorirea unor biserici în centre urbane, domnia nu făcea decât să sublinieze autoritatea ei asupra acestor aşezări. Mai mult chiar, afirmarea politicii domneşti faţă de oraşe, prin construirea de biserici, se desfăşoară concomitent cu o altă acţiune, manifestată pe alt plan, dar cu semnificaţii (mai curând) de ordin strict politic: implantarea de Curţi domneşti, în acelaşi mediu urban.

Realităţile semnalate mai sus (chiar dacă unele interpretări propuse de noi ar putea fi privite - şi probabil, chiar vor fi – cu anumite rezerve) conturează, abia ele, cadrul în care ar trebui

https://biblioteca-digitala.ro

judecată problema atât de importantă a cadrului instituțional eclesiastic în care se desfășurau activitățile domnești de ctitorire de biserici. Într-adevăr, în ciuda penuriei de informații, care să contureze în măsură satisfăcătoare structura instituțională a Bisericii Ortodoxe a proaspăt-întemeiatului stat medieval Moldova, este greu – dacă nu chiar imposibil – de admis, că existența, funcționarea și continua perfecționare a principalelor instituții ale statului de la est de Carpați să fi plasat organizarea Bisericii pe un plan secundar. Nu este, însă, mai puțin adevărat că, atâtea câte sunt, sursele documentare referitoare la perioada în discuție permit elucidarea precumpănitoare a problemelor legate de viața politică și diplomatică a statului (problemele de politică externă, vizând, mai ales, domeniul alianțelor, bucurându-se de o bază documentară suficient de concludentă), în timp ce Biserica (una din instituțiile fundamentale ale statului) pare (impresia fiind, totuși, înșelătoare) să preocupe în mai mică măsură autoritatea centrală.

Sub raportul inițiativelor voievodale referitoare la organizarea și structurarea, ca instituție, a Bisericii oficiale de stat a Moldovei, domnia lui Petrul I Mușatinul - ca și cele ale succesorilor lui de până la anul 1400 - nu pot fi judecate decât în contextul istoric, general acceptat de cercetarea de specialitate, definit de necesitatea obiectivă că orice structură statală avea nevoie, pentru afirmarea ei deplină, atât pe plan intern cât și pe plan extern, de o organizare religioasă proprie, bine structurată instituțional și, mai ales, recunoscută pe plan internațional. Ori, în cazul Moldovei, tocmai această recunoaștere internațională pare să fi reprezentat obiectivul principal al primilor voievozi Mușatini, recunoaștere care a fost obținută - din partea Patriarhiei Constantinopolului - tocmai în condițiile cerute de domnia Moldovei și după o confruntare moldo-constantinopolitană, care a durat aproape două decenii. Chiar dacă problema aceasta a fost analizată în repetate rânduri și de către specialiști de reputație incontestabilă – ceea ce nu mai face necesară o reluare a ei în paginile de față -, rememorarea a cel puțin două aspecte ni se pare, totuși, necesară, și aici.

Pe fondul unei logici istorice elementare, care exclude inexistența unei ierarhii în structura unei ortodoxii moldovene, chiar înainte de constituirea statului medieval est-carpatic, unul dintre cele mai importante argumente (care se constituie și într-un

https://biblioteca-digitala.ro

reper cronologic de excepție) îl reprezintă scrisoarea, plină de îngrijorare, pe care i-o adresa papa Grigore IX regelui maghiar Bela al IV-lea, în anul 1234, scrisoare al cărei conținut este deosebit de important în informații istorice, care, totuși, nu s-au bucurat, toate, de comentariile materiale. De multă vreme cunoscută specialiștilor, scrisoarea papală aruncă o lumină cu totul favorabilă asupra vieților spirituale românești din teritoriul est-carpatic, cel mai important câștig fiind, desigur, acela că scrisoarea amintită recunoaște existența, în sânul ortodoxiei românești din spațiul mai înainte precizat, a unor episcopi "care țin ritul grecilor". După cum era și firesc, pentru înaltul prelat catolic, acești episcopi de rit răsăritean erau niște "falși episcopi" și împotriva lor se îndreaptă întreaga mânie a lui Grigore IX. În contextul istoric definit de conținutul scrisorii, chiar și numai menționarea existenței acestor "pseudoepiscopi" de rit răsăritean ar fi conferit acestui document o însemnătate aparte. Scrisoarea papală mai recunoaște, însă, și o altă realitate, încă mai îngrijorătoare decât altele, și anume că acelor valahi păstoriți de amintiții "pseudoepiscopi" li se alăturau "unii" din locuitorii Transilvaniei, care, lepădându-se de credința lor de rit apusean, îmbrățișează credința românilor și produc o mare pagubă "credinței creștine", care, în viziunea papei, nu putea fi decât credința de rit apusean.

Chiar dacă, însă, scrisoarea papală nu mai lasă loc vreunui dubiu în legătură cu existența unei structuri ierarhice a ortodoxiei est-carpatice, încă înainte de marea invazie mongolă, ea nu ne ajută să întrezărim răspunsul la o întrebare-cheie: ce autoritate eclesiastică superioară hirotonisea episcopii românilor est-carpatici și sub a cărui autoritate spirituală se aflau aceștia? Această întrebare, la care, până acum, nu s-a aflat răspuns, rămâne, în continuare, de o acută actualitate, mai ales dacă se ține seama de faptul că pe parcursul unui secol și jumătate - mai exact între anul 1234 (anul scrisorii lui Grigore IX) și domnia lui Petru I Mușatinul – nici o informație scrisă nu aruncă nici cea mai vagă lumină asupra structurii instituționale a ortodoxiei românești est-carpetice.

În aceste condiții, rămâne de domeniul inexplicabilului faptul că, în ciuda numărului impresionant de descoperiri arheologice (între care locul principal îl dețin engolpioanele), care atestă relațiile ortodoxiei românești est-carpatice cu ariile culturală

https://biblioteca-digitala.ro

bizantină şi, respectiv, veche rusească, informaţiile scrise despre ortodoxia est-carpatică lipsesc. Lucrurile devin încă şi mai complicate, dacă ne referim la cursul evenimentelor desfăşurate în anii '70 ai secolului al XIV-lea, când din raţiuni exclusiv politice, voievodul ortodox al Moldovei, Laţcu, se arăta dispus să îmbrăţişeze catolicismul, solicitând chiar înfiinţarea unei episcopii catolice în Siret (reşedinţa principală, în acel moment, a domniei).

Nu este cazul să reluăm, aici, discuţia despre mobilurile politice ale disponibilităţii ortodoxului Laţcu, fiul şi urmaşul la tron al ortodoxului Bogdan, de a face din catolicism biserica oficială a statului ortodox Moldova. În schimb, nu putem evita întrebarea: de ce, pe parcursul întregii corespondenţe dintre voievodul moldovean şi papa Urban V, nu apare nici cea mai vagă aluzie la Biserica ortodoxă locală sau la existenţa unor prelaţi superiori ai acesteia ? În ceea ce ne priveşte, considerăm că aceasta nu este doar o simplă lacună a corespondenţei dintre voievod şi papă, explicaţia principală trebuind căutată în evitarea diplomatică a abordării problemei Bisericii oficiale a Moldovei. Într-adevăr, este de neconceput ca un stat aflat în plin proces de consolidare (atât pe plan intern cât şi pe plan extern) să fi beneficiat numai de un cler de rang inferior şi organizat doar la nivel de protopopiate, tot aşa cum ni se pare greu de admis că pe lângă curtea voievodală de la Siret s-ar fi aflat numai un ierarh cu statut ambiguu. Astfel de presupuneri apar ca un adevărat non-sens.

Potrivit opiniei exprimate de aproape totalitatea istoricilor români, abia voievodul Petru I Muşatinul poate fi considerat iniţiatorul unei politici sistematice a domniei de a asigura Bisericii Moldovei o ierarhie bine definită, pentru aceasta făcând apel, pe rând, la Mitropolia Haliciului - căreia îi cere hirotonisirea a doi episcopi (Iosif şi Meletie), supunând, în acelaşi timp, autorităţii acesteia episcopia pe care a înfiinţat-o şi, ulterior, la Patriarhia de Constantinopol. Constantinopolul a considerat, însă, că cererile voievodului erau inacceptabile: dacă Patriarhia constantinopolitană era de acord cu înfiinţarea unei mitropolii în Moldova, ea a refuzat recunoaşterea lui Iosif (membru al familiei domneşti) - care fusese hirotonisit episcop de către Mitropolia Haliciului -, numind un mitropolit grec. Din acel moment, se produce o gravă deteriorare a relaţiilor dintre Patriarhia din Constantinopol şi domnia Moldovei,

https://biblioteca-digitala.ro

iar evoluția conflictului - pentru că era vorba, într-adevăr, despre un conflict - va atinge o asemenea amploare încât, pe măsură ce fermitatea refuzului domniei de a accepta un mitropolit grec în fruntea Bisericii Moldovei căpăta forme din ce în ce mai dure, Patriarhia constantinopolitană trece la adevărate represalii, acestea din urmă culminând cu excomunicarea domnilor Moldovei, a prelaților, a boierimii țării și a întregului popor.

Situația creată de acest conflict conducea la apariția unei stări cu totul neobișnuite: dacă, pentru Patriarhia din Constantinopol, Moldova ortodoxă era scoasă în afara "legii " și anatemizată, pentru biserica catolică aceeași Moldovă rămânea, în continuare, o țară de "necredincioși", de "eretici", adică așa cum fusese considerată încă de papa Grigore IX. De altfel, în context, este de amintit că chiar din corespondența voievodului Lațcu cu papa Grigore II reieșea că acesta din urmă se arătase îngrijorat de eventualitatea ca voievodul să părăsească "dreapta credință" (reprezentată exclusiv de catolicismul la care Lațcu abia aderase), sub influența negativă a "acelei soții" cu care voievodul continua să "conlocuiască" (scrisoarea papală din 25 ianuarie 1372).

Potențial periculoasă pentru Moldova, situația creată de excomunicarea hotărâtă de Patriarhia din Constantinopol face o apreciere clară a fermității poziției primilor voievozi Mușatini, care nu cedează nici unei presiuni. Preocupat de consolidarea poziției internaționale a Moldovei, pe baza unui sistem de alianțe care să o pună la adăpost de politica agresivă a regatului Ungariei (politică ce va răbufni, din nou, în anul 1395), era evident că Petru I Mușatinul nu se mulțumea să-și asigure prietenia și sprijinul Poloniei catolice; el urmărea, în același timp, să consolideze ortodoxia oficială a Moldovei, prin recunoașterea ei de chiar Patriarhia constantinopolitană, ceea ce echivala cu sporirea considerabilă a prestigiului țării pe plan internațional (gând identic cu cel pe care îl va fi avut și voievodul Nicolae Alexandru, domnul Țării Românești, în anul 1359, când a cerut și a obținut, în urma unor cereri formulate "nu o dată ci de mai multe ori", recunoașterea dreptului ca Țara Românească să își aibă propria Mitropolie, al cărei prim-stătător a devenit, tot la cererea voievodului muntean, Iachint, fost mitropolit al Vicinei).

https://biblioteca-digitala.ro

Poziția adoptată de Petru I Mușatinul și de urmașii săi față de numirea mitropolitului Moldovei a fost, însă, esențial diferită de cea a voievodului Nicolae Alexandru al Țării Românești, pe care o cunoaștem din chiar conținutul Hotărârii Sinodului Patriarhiei Ecumenice, din luna mai 1359. Într-adevăr din amintita hotărâre sinodală reiese că hotărârea lui Iachint, ca mitropolit al Țării Românești, s-a făcut la cererea expresă a voievodului român, dar credem că s-a trecut cu prea multă ușurință peste mențiunea, cuprinsă în aceeași hotărâre, că această numire s-a făcut cu încuviințarea împăratului de la Constantinopol.

Proiectată pe acest fundal, poziția lui Petru I al Moldovei și a succesorilor săi, Roman și Ștefan, se dovedește cu totul deosebită: domnia Moldovei solicita numai recunoașterea dreptului ca statul românesc de la est de Carpați să își aibă propria Mitropolie, dar nu accepta ca în fruntea noii instituții să fie numit un grec, ci își apăra libertatea de a cere ca mitropolitul să fie un român, și anume Iosif, membru al familiei voievodale. Cererea moldovenilor era, cu siguranță, neobișnuită pentru mediile arhierești constantinopolitane, și tocmai de aceea ea a fost respinsă, în numele dreptului Patriarhiei Ecumenice de a numi mitropoliți greci. Ori, în acest context, ar fi, credem, greșit dacă aprecierea conflictului declanșat de refuzul Patriarhiei Ecumenice s-ar face numai prin prisma unor neînțelegeri apărute pe fondul unor practici canonice, mult mai aproape de adevăr fiind investirea lui cu conotații politice.

Într-adevăr, ceea ce reține atenția în cazul Moldovei este faptul că primii voievozi Mușatini - inițiatorul acestei politici fiind chiar Petru I - fac dovada fermă că înțeleg să folosească Biserica țării în interesul exclusiv al acesteia, prin diminuarea severă a posibilităților ca o forță străină (chiar și numai eclesiastică) să intervină în politica Moldovei. Că lucrurile pot fi interpretate așa, o dovedește însuși faptul că Patriarhia Ecumenică constantinopolitană a încercat, încă de la început, să stăvilească planurile politice ale lui Petru I, refuzând să accepte cererea acestuia ca Iosif să fie recunoscut și hirotonisit ca mitropolit al Moldovei, persoana acestuia fiind considerată inderizabilă, măcar și pentru faptul că Iosif fusese hirotonisit de mitropolitul Haliciului, ceea ce dădea naștere suspiciunii că Moldova putea rămâne sub influența acestei mitropolii. Și, într-adevăr, motive de suspiciune puteau să existe, dar ele erau numai

https://biblioteca-digitala.ro

aparente şi ele au fost interpretate greşit la Constantinopol: orientarea Moldovei către Polonia era dictată numai de raţiuni politice, dar ea nu echivala cu abdicarea de la ideea că Moldova era şi trebuia să rămână un stat nedependent de Polonia, iar apelul făcut de Petru I Muşatinul la Constantinopol nu era decât expresia temerilor voievodului moldovean că Mitropolia Haliciului urma să fie folosită de Polonia ca instrument de subordonare politică şi religioasă a Moldovei. Ori, în loc să sprijine politica voievodului Moldovei, Constantinopolul i s-a opus, numai că rezultatul acestei opoziţii nu a fost cel scontat, ci tocmai unul contrar: poziţia internă a lui Petru I s-a consolidat, concomitent cu afirmarea internaţională a Moldovei, ilustrată, între altele, de relaţiile lui Petru I cu Moscova şi, nu în ultimul rând, cu Ţara Românească, apropierea lui Mircea cel Bătrân de Vladislav Iagello fiind mijlocită, după cum se ştie, de însuşi Petru I Muşatinul. Proiectată pe acest fundal, încheierea tratatului moldo-polon din 1387, poziţia fermă a Moldovei exprimată de conţinutul acestuia şi chiar condiţiile în care Petru I îi acorda lui Vladislav Iagello binecunoscutul împrumut, din 1388, prin zălogirea Pocuţiei de către Polonia, arăta o Moldovă puternică, cu o domnie bine consolidată. De altfel, numai în felul acesta se şi poate explica încoronarea politicii ferme a lui Petru I prin întregirea teritorială a Moldovei în graniţele ei naturale.

Revenirea la problema semnificaţiei probabile a bisericii Mirăuţi din Suceava ni se pare firească şi necesară. Dintre problemele a căror abordare prioritară devine posibilă şi necesară în contextul celor schiţate în paginile precedente, încadrarea cronologică a momentului credem că poate fi făcută cu mai multă îndrăzneală decât până acum.

În primul rând, se impune amintit faptul că cercetările arheologice întreprinse în interiorul şi în jurul monumentului nu au furnizat elemente specifice (ceramică, monede, observaţii stratigrafice etc.), care să fi permis o încadrare cronologică mai mult sau mai puţin "strânsă" a bisericii, singurul reper cronologic, în măsură să permită o situare în timp a începuturilor acesteia, oferindu-l descoperirea unor monede de argint, emise de Petru I Muşatinul, în inventarul câtorva morminte din necropola existentă în jurul bisericii. În aceste condiţii, nu a fost posibilă decât avansarea ipotezei că prima biserică de piatră de la Mirăuţi funcţiona în timpul voievodului amintit. Un alt element în plus, care a contribuit la conturarea mai fermă a certitudinii că

https://biblioteca-digitala.ro

biserica aparține ultimei treimi a secolului al XIV-lea, a fost reprezentat de constatarea că pavimentul interior al bisericii era realizat din cărămizi smălțuite și că același material a fost utilizat, și la construirea celor mai vechi cavouri din interiorul bisericii, raportarea acestor din urmă constatări la altele, identice, făcute în interiorul ctitoriei vornicului Oană, de la Tulova (Vornicenii Mari) situând ambele monumente în același spațiu cronologic de funcționare, planurile lor diferite deschizând, însă, noi orizonturi de cercetare specialiștilor din domeniul arhitecturii religioase din Moldova sfârșitului secolului al XIX-lea.

După cum se știe, izvoare scrise, care să permită cunoașterea ctitorului bisericii sucevene, sau stabilirea momentului construirii ei, nu există, în această situație devenind posibilă formularea chiar a ipotezei că biserica l-ar fi avut ctitor pe un feudal al locului (căruia Nicolae Iorga îi bănuia numele de Mirăuță și, pornind de aici, sugera că biserica ar trebui numită "a Mirăuțului", în loc de biserica Mirăuților). Într-o lucrare mai veche, noi înșine considerăm posibil ca biserica să fi fost tot o ctitorie a unui conducător politic local, care stăpânea acest teritoriu înainte ca voievodul Petru I Mușatinul să fi stabilit la Suceava principala reședință domnească, adică înainte de deceniul nouă al secolului al XIV-lea.

În momentul de față, însă, considerăm că ipotezele amintite trebuie privite cu multă reținere, apărând mult mai plauzibilă ctitorirea bisericii de către chiar Petru I Mușatinul.

Făceam, cu mai mult timp în urmă, observația că ambianța religioasă din Siretul în care Petru I Mușatinul trebuia să-și stabilească reședința principală, era dominată de catolicism, ritul apusean, atât de dorit de Latcu, aflând-și un sprijinitor ferm în chiar persoana mamei voievodului Petru I, Doamna Margareta. Deși mai mult decât plauzibilă, prezența în Siret a lui Petru I (chiar și numai pentru perioade scurte), înainte ca Suceava să devină reședință principală a domniei, nu este prin nimic atestată. Tocmai de aceea, am postulat, în mai multe rânduri, că voievodul a preferat altă reședință, neexcluzând Hârlăul dintre aceste potențiale "case domnești". Că aceasta nu este o simplă ipoteză fantezistă o dovedește chiar observația că nici unul din actele cunoscute din domnia lui Petru I nu are ca loc de emitere orașul Siret, ceea ce

https://biblioteca-digitala.ro

lasă câmp deschis probabilității că întreaga curte voievodală (inclusiv cancelaria domnească) – cu excepția Doamnei Margareta și a apropiaților mamei voievodului – să se fi aflat într-o reședință temporară, de unde s-a mutat la Suceava.

În aceste condiții - și în primul rând din motive de ordin religios – stabilirea principalei reședințe domnești la Suceava își găsește o explicație perfect logică, iar măsurile care au însoțit această inițiativă au dovedit că voievodul luase această hotărâre, cu titlu definitiv: în Suceava, se construiește o Curte Domnească, iar în vestul orașului, o puternică cetate de piatră (cetatea Șcheia) spre sfârșitul domniei lui începându-se, și ridicarea celei de-a doua cetăți (mult mai puternică decât prima) – Cetatea de Scaun a Sucevei.

Voievodul nu se putea mulțumi, însă, numai cu ridicarea unor obiective civile și militare, principala reședință domnească trebuind să devină, și cel mai important centru al țării, iar pentru aceasta era necesar ca, în Suceava, să se ridice lăcașuri de cult. Tocmai în acest context, apare firească ridicarea unei biserici chiar în apropierea Curții Domnești, acesteia urmându-i o a doua, în zona de nord – est a orașului, care nu putea fi alta decât biserica Mirăuți. Iar cât privește funcția acestei a doua biserici, o logică elementară ne îndeamnă să vedem în ea biserica episcopală a Sucevei și, implicit, reședința unuia din cei doi episcopi moldoveni, a căror hirotonire o solicita Petru I mitropolitului de Halici. Ori, dacă legătura propusă de noi între atâtea fapte de naturi diferite nu este cu totul eronată, anul 1385 ar putea deveni un reper cronologic consistent pentru datarea începuturilor bisericii Mirăuți, acea "prea-frumoasă" biserică în care, începând cu anul 1401, se va afla însăși Mitropolia Moldovei.

Bibliografie orientativă

1. Dobrescu N., *Întemeierea Mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906.
2. Gorovei Ștefan, *La începuturile relațiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în "Românii în istoria universală", vol. III, Iași, 1988, p. 853-879.
3. Marinescu C., *Înființarea Mitropoliilor în Țara Românească și Moldova*, București, 1924.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Matei Mircea D., arh. Sion Gh., Batariuc Paraschiva Victoria, *Probleme care aşteaptă răspuns la cercetarea arheologică a bisericii "Sf. Gheorghe" (Mirăuţi), din Suceava*, în "Revista monumentelor istorice", 1-2, 1995, p. 3-14.
5. Matei Mircea D., *Geneză şi evoluţie urbană în Moldova şi Ţara Românească*, Iaşi, 1997.
6. Moisescu Gh., *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942.
7. Papacostea Şerban, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicaţii central şi est – europene*, în "Românii în istoria universală", III, 1, Iaşi, 1988, p. 525 – 541.
8. Theodorescu Răzvan, *Implicaţii balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei. O ipoteză*, în "Românii în istoria universală", III, 1, Iaşi, 1988, p. 543 – 566.

https://biblioteca-digitala.ro

BISERICA SF. GHEORGHE - LOZONSCHI. CERCETAREA ARHEOLOGICĂ

Costică Asăvoaie

I. Scurt istoric al bisericii

Biserica Sfântul Gheorghe Lozonschi, în forma sa actuală (v. fig. 1), a fost construită în anul 1800, dată indicată de pisania originală amplasată pe fațada de S, la dreapta intrării în biserică. Textul pisaniei este următorul:"/[1]cu ajutorul lui Dumnezău zi /[2]ditorul a toate s-au facut a / [3]ceastă sfântă biserică unde să p /[4] răznuieşte hramul marilor /[5] mucenici Gheorghe şi Ecateri /[6] na de robul său Iordachi Lozăn /[7] schi, pentru sufletul său i a soții sale Ecaterina i şi fii [lor] să /[8] i i a tot niamul şi a tuturo /[9] pravoslavnicilor creştni /[10] Amin. 7308 - 1800, Calfa Canili". Actualul lăcaş a fost construit pe locul altuia mai vechi, construit din lemn (conform unor informații din 3 martie 1794 şi 29 septembrie acelaşi an[1]).

Biserica veche a fost construită, conform unei legende neconfirmate documentar, de către doamna Maria de Lozonț (Losonc)[2]. În realitate ea a fost ctitorită de către tatăl Elisabetei Movilă, Gheorghe Lozonschi, pârcălab la Hotin, aşa cum reiese din documentul din 18 martie 1615[3], în timpul domniei ginerelui său, Ieremia Movilă (1595-1606). Din acest punct de vedere se aseamănă cu biserica fostei Mănăstiri Nicoriță din Iaşi care a fost ctitorită tot de către o rudă apropiată a unui domn - hatmanul Nicoară, cumnatul lui Miron Barnovschi voievod. În mod aproape

---

[1] Academia Română, *Mss.*, LXXXV / 120 - 122 (cotă veche);

[2] cf. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților şi monumentelor medievale din Moldova,* Bucureşti, Direcția Patrimoniului Cultural Național. Biblioteca Monumentelor Istorice din România, 1974, p. 518, nota 142. Trebuie precizat aici că o mare parte a bibliografiei privitoare la acest monument se regăseşte în această lucrare la p. 462 - 463, s. voce;

[3] *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, p. 201;

https://biblioteca-digitala.ro

firesc, biserica veche era acoperită cu draniță, așa cum reiese dintr-un document din 1 iulie 1707 prin care preoții ei vindeau un loc de casă din proprietatea parohiei pentru a se procura "3000 șindilă măruntă și cue pentru acea șindilă"[4].

Pentru construirea actualei biserici, aceasta a suferit o reparație radicală între anii 1895-1898[5]. Acum, după toate probabilitățile, a fost adosat pridvorul pe latura de S și a fost amplasat contrafortul pe extremitatea estică a axului longitudinal. Despre ambientul în care a fost amplasată biserica se știe că la 1840 s-a înființat un proiect de realizare a unei piețe pentru a se crea o perspectivă frumoasă a edificiului[6].

II. Elemente deosebite

1. În centrul naosului, dispusă pe axul longitudinal, se află încastrată în actuala dușumea piatra de mormânt a ctitorului Iordachi Lozonschi, cioplită dintr-un bloc de marmură de formă paralelipipedică, cu dimensiunile feței de 111 x 51 cm. Un chenar în relief, sub formă de mulură cu lățimea de 2,3 cm, paralel cu care se desfășoară inscripția mai puțin pe latura de V: "Iordachi Lozănschi vel pah (arnic) ctitorul bisăricii (cu) hramu(l) svântului Gheorghi 7327: 1818". Slovele au dimensiunile de circa 2x3 cm. Câmpul este lipsit de decor. Un mormânt în interiorul bisericii, dispus axial dar în extremitatea estică a pronaosului, aflat astăzi (2002) în curs de punere în valoare, a fost descoperit în biserica fostei Mănăstiri Barnovschi. Nu este exclus deci, având în vedere și calitatea de ctitor, ca piatra lui Iordachi Lozonschi să fie în poziție inițială, deci pe mormânt. Simplitatea câmpului nu este o noutate în domeniul pieselor funerare de acest gen. A se vedea, spre exemplificare, fotografia pietrei tombale a pârcălabului Drăgoi (+1512) în G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea, 1527 - 1582,* **BCMI**, XXI, 1928, p. 344, fig. 413.

2. Ușa de intrare în biserică se deschidea spre interior (contrar actualelor norme PSI) și era prevăzută cu un sistem de

---

[4] *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași,* 1925, p. 160;
[5] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 462-463, s. voce;
[6] *Analele parlamentare,* t. X, 1840-1841, p. 529-530;

https://biblioteca-digitala.ro

asigurare alcătuit dintr-o bârnă care culisa spre est, printr-un canal cu dimensiunile de 14 x 20 cm şi având astăzi o dimensiune de 180 cm. Spre vest bârna intra într-un canal cu aceleaşi dimensiuni dar cu adâncimea de 35 cm. Înălţimea faţă de actualul nivel de călcare la care era amplasat pomenitul sistem de blocare este de 120 cm. Trebuie precizat faptul că golul uşii are lăţimea de 160 cm.

Acest sistem de blocare a intrării este primul reper al faptului că monumentul religios a fost comandat de către ctitor în aşa manieră încât să poată îndeplini şi rol defensiv, de fortificaţie.

Etajul de pe extremitatea vestică, la care se ajunge printr-o scară creată în miezul zidului, care din exterior este trădat astăzi doar de golurile pentru iluminare de tip hublou, destul de rar întâlnite în epocă, este cel de-al doilea reper al rolului defensiv. Nu este exclus ca pe extremitatea vestică să fi existat încă o turlă, deci cel puţin încă un etaj care să fi adăpostit clopotele. Această supoziţie se bazează pe moment doar pe analogii cu alte biserici care au fost prevăzute cu o cameră "tainiţă" şi pe faptul că, datorită lipsei deschiderilor pe toate cele patru laturi, amplasarea clopotelor în actuala cameră este lipsită de logică, neputând să asigure o emisie optimă a sunetului toacei şi clopotelor. Studiul atent al paramentului va putea conduce la lămurirea acestei situaţii; fie că a fost prevăzut cel de-al doilea etaj şi nu a mai fost realizat, fie s-a renunţat la el în anii 1895-1898.

3. În biserică se păstrează un chivot, donat la 1806 de către familia Sion. Chivotul, confecţionat din lemn şi purtând inscripţie, reprezintă ***o biserică cu două turle*** deşi este donată bisericii Sf. Gheorghe. Aceasta ar putea fi o mărturie a faptului că edificiul a suferit modificări ulterioare în partea sa superioară.

4. Iniţial, monumentul a fost acoperit cu ţiglă. Mărturie a acestui fapt sunt tegulele fragmentare descoperite cu prilejul efectuării sondajelor arheologice ce vor fi descrise în continuare. Astfel de materiale se pot vedea astăzi la biserica Sf. Sava din Iaşi şi au mai fost date la iveală la biserica fostei Mănăstiri Barnovschi din acelaşi municipiu.

5. Cea mai elocventă dovadă, la momentul actual, a adosării contrafortului o constituie mulura care marchează partea superioară a soclului bisericii şi care, în zona contrafortului, este „brutal" întreruptă, de asemenea, disproporţionalitatea dintre aceasta şi dimensiunile

https://biblioteca-digitala.ro

bisericii. Avându-se în vedere şi intervenţia din interior, corespunzând axial elementului exterior, acesta poate fi definit mai curând ca o ***plombă*** care, pe lângă faptul că strică estetica monumentului, în eventualitatea unei centurări, devine iniţială.

III. Descrierea sondajelor arheologice

Pentru completarea datelor privitoare la biserica Sf. Gheorghe Lozonschi din Iaşi s-a procedat la executarea, în exteriorul bisericii, a trei secţiuni cu caracter de sondaj arheologic (v. fig. 2).

Astfel, prima secţiune (S1), având dimensiunile de 2 m (EV) x 1,50 m (NS) a fost amplasată pe colţul de NV, având axul în corespondenţă cu decroşul dintre zidul perimetral de pe latura de N şi absida vestică. Lungimea redusă a fost impusă de existenţa unui tei cu diametrul mediu de 80 cm care-şi are centru la 2,95 m faţă de paramentul bisericii. Scopul S1 a fost acela de a verifica unitatea fundaţiei în acest sector, adâncimea acesteia faţă de nivelul de călcare actual şi faţă de cel al constructorilor, de a vedea dacă rădăcinile arborelui mai sus amintit afectează fundaţia şi - nu în ultimul rând - de a surprinde eventualele urme păstrate de la vechiul lăcaş.

Secţiunea a doua (S2) a fost amplasată având axul NS pe extremitatea de V a absidei altarului. Dimensiunile lui S2 au fost de 2 m (EV) x 1,5 m (NS pe martorul de V). Scopurile acestei secţiuni au fost acelea de a observa existenţa unor eventuale repere ale bisericii anterioare, de a verifica adâncimea la care este situată cota de fundare în acest sector al bisericii, precum şi de a surprinde nivelul de călcare din momentul în care a fost construită actuala biserică.

Cea de a treia secţiune (S3), a fost trasată cu axul pe punctul de decroş maxim al absidei sudice - corespunzând axului transversal al naosului - şi a fost concepută cu dimensiunile de 2 m (EV) x 1,5 m (NS, pe axul său). Dimensiunile sale au fost impuse de existenţa în acest sector a unui mormânt modern. Amplasarea S3 a fost impusă de fisura care este vizibilă pe parament în acest sector şi care coboară şi în soclu.

Cu ocazia executării acestor secţiuni cu caracter de sondaj s-au constatat următoarele:

- nivelul de călcare actual corespunde unei cote mai ridicate cu 40 (S1) - 60 (S2-3) cm faţă de nivelul de călcare al constructorilor de la 1800;

https://biblioteca-digitala.ro

- trotuarul modern, executat din ciment, are grosimea de 5 cm şi a fost aşezat pe pat de nisip, cu rare pietre de prund, cu grosimea de 15 - 20 cm;
- stratul vegetal, în toate cele trei secţiuni, este construit din pământ de umplutură adus şi contribuie la supraînălţarea nivelului de călcare;
- din punct de vedere stratigrafic nu se înregistrează situaţii complexe: sub stratul vegetal se constată existenţa unui nivel de umplutură (pământ gri-cenuşiu, pigmentat cu resturi de cărbune, pigmenţi de mortar, lut ars şi pământ galben) care suprapune - la rându-i - lutul galben steril (v. fig. 3). De precizat este faptul că stratul gri-cenuşiu - de umplutură - se situează, ca grosime, între 40 (S1) şi 60 (S2) cm;
- solul viu nu a fost deranjat, pe suprafeţele controlate, de înhumări. Dealtfel, oasele umane găsite în săpătură, datorită poziţiilor atipice, nu au putut fi atribuite unui complex (mormânt sau osuar). În nivelul de pământ compozit au apărut şi resturile de ţiglă de la vechiul acoperiş. Practic, se poate afirma faptul că circa 80 cm de sol, de la actualul nivel de călcare a fost purtat şi nu are o tasare corespunzătoare;
- în S1 s-a putut constata că teiul, menţionat anterior, nu a afectat fundaţia bisericii. Prin urmare, dacă şi alţi factori implicaţi hotărăsc - având în vedere că secţiunea arheologică a obturat rădăcinile pe suprafaţa investigată -, teiul poate fi protejat, el neaducând prejudicii majore, cel puţin din punct de vedere arheologic;
- în S3 s-a constat că fisura ce se găseşte pe parament nu se regăseşte şi în fundaţie;
- cota de fundare, faţă de actualul nivel de călcare, se situează între 1,95 (în S1) şi 2,05 (în S2-3), cotă care îşi are corespondenţa şi la alte biserici din epocă.
- în S2 s-a constat existenţa unei "îngroşări" a fundaţiei, pe o adâncime de 45 cm şi cu o diferenţă de 18 cm. Acest lucru se poate datora fie presiunii executate de fundaţie în momentul turnării asupra cofrajului natural (pământul), care la aceste cote corespunde stratului de pământ purtat (gri-cenuşiu), fie

https://biblioteca-digitala.ro

fenomenului - întâlnit în epocă - de "cămăşuire" a fundaţiilor mai vechi în momentul construirii unei noi elevaţii.

– repere care să indice existenţa unui edificiu mai vechi, în afara ipotezei anunţate la punctul anterior, nu au fost constatate.

IV. Recomandări

Avându-se în vedere informaţia istorică şi arheologică existentă în momentul de faţă, ca şi ipotezele ce pot fi deduse din analiza succintă a paramentului şi a planimetriei bisericii, se pot face următoarele recomandări:

1. Analiza atentă - în etapa de restaurare generală - a paramentului interior a extremităţii vestice a bisericii;

2. Executarea tuturor lucrărilor de sub nivelul actual de călcare - atât la interior cât şi la exterior - sub strictă supraveghere arheologică cum impun şi prevederile legale în vigoare;

3. Realizarea - în condiţiile prevederii în proiectul final de restaurare a tuturor cerinţelor metodologice şi financiare - a unei săpături arheologice sistematice, atât la interior cât şi la exterior; se propune, deocamdată, începerea investigaţiilor din interior, pe latura de N;

4. Respectarea prevederilor punctului 2 pentru întreg perimetrul aflat în proprietatea bisericii.

5. Coborârea nivelului de călcare la nivelul din momentul construcţiei bisericii (marcat de cota superioară a solului gricenuşiu şi de decroşul dintre fundaţie şi soclu).

Cele prezentate în paginile de faţă reprezintă o parte - infimă dar esenţială - din investigaţia documentară, rezultatele primelor sondaje arheologice şi observaţii istorico-arhitectonice, multe dintre ultimile mai puţin sau deloc cunoscute, şi primele recomandări ce ar trebui luate în consideraţie în momentul realizării unui plan general de restaurare. Autorul consideră că această încercare este o timidă ilustrare a ceea ce ar putea oferi buna cooperare a arhitecţilor şi restauratorilor cu istoricii-arheologi.

https://biblioteca-digitala.ro

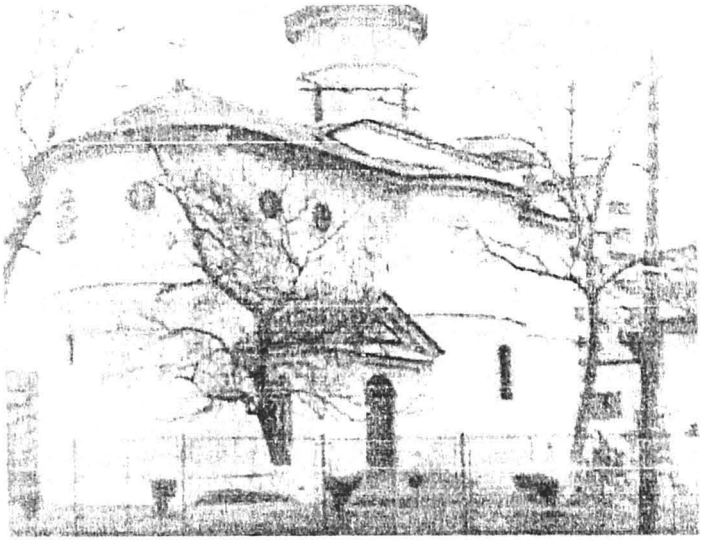

Fig: 1 - Biserica Sf. Gheorghe Lozonschi din Iaşi. Vedere dinspre SV.

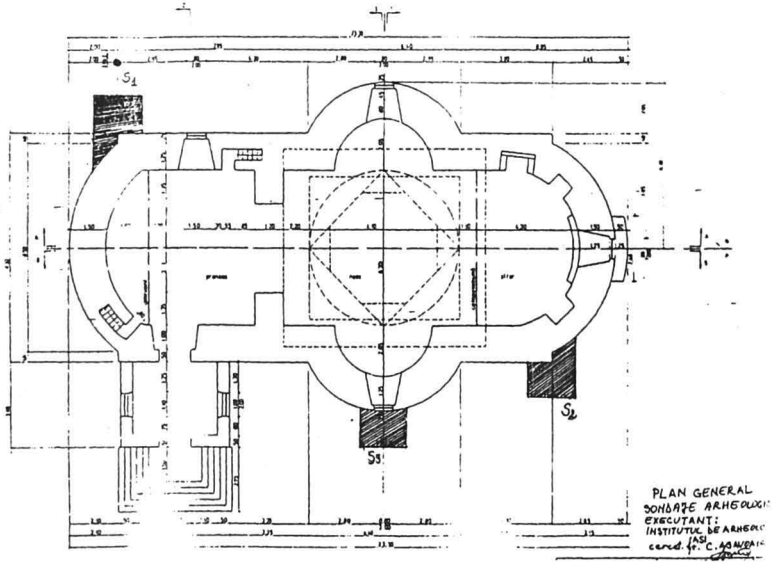
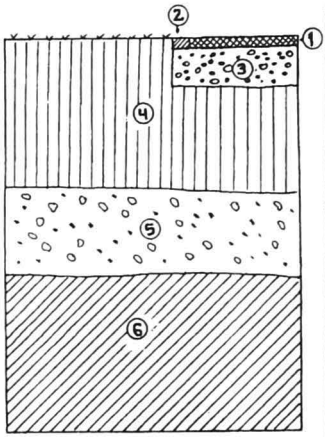

Fig: 2 - Biserica Sf. Gheorghe Lozonschi din Iaşi. Plan general al săpăturilor (campania 1999).

https://biblioteca-digitala.ro

Legenda:

1) Trotuar beton;
2) Bordură piatră fasonată;
3) Pat de nisip cu intruziuni de piatră de râu;
4) Sol vegetal;
5) Nivel de umplutură (pământ gri-cenuşiu, pigmentat cu resturi de cărbune, mortar, lut ars şi pământ galben);
6) Pământ galben nederanjat.

Fig: 3 - Biserica Sf. Gheorghe Lozonschi din Iaşi. S2, profilul vestic.

https://biblioteca-digitala.ro

O BISERICĂ ŞI O COMUNITATE: ARMENII DIN IAŞI

Marius Chelcu

Pe parcursul documentării necesare acestei scurte intervenţii am avut curiozitatea de a căuta pe Internet informaţii privitoare la biserica armeană din Iaşi. În cadrul unei pagini rezervate monumentelor de arhitectură ecleziastică din cuprinsul oraşului, recunoscut în România ca fiind cel care păstrează cea mai mare densitate de edificii de acest gen, am regăsit o scurtă prezentare ce se încheia printr-o concluzie în care am văzut întruchiparea cinismului şi ignoranţei. Menţionându-se starea de pronunţată degradare în care se află biserica, se face specificarea că lucrările de restaurare stagnează din cauza numărului foarte redus al membrilor comunităţii armene. Nedumerirea noastră porneşte de la un simplu exerciţiu de logică, şi anume că, indiscutabil, cei câţiva armeni din Iaşi, i-am putea probabil număra pe degete, nu vor dispune niciodată de fondurile necesare demarării unei asemenea lucrări. Dacă această observaţie s-a dorit a fi o scuză pentru previzibila dispariţie a unei părţi, zicem noi, importante din patrimoniul cultural şi istoric al oraşului, atunci într-o astfel de justificare nu putem întrezări decât fructele amare ale uitării şi indiferenţei.

Monumentul şi starea în care se găseşte astăzi, ascuns pe o stradă care mai poartă numele de Armeană, atrăgând atenţia trecătorilor doar prin impresia că în orice moment se poate nărui, sunt jaloane care peste timp mai luminează palid istoria unei etnii pe care riscăm să o dăm cu totul uitării din simplul motiv că membrii ei nu ne mai sunt concetăţeni. Totuşi, orice comunitate care pretinde că apreciază valorile transmise de înaintaşi nu are dreptul să le lase pradă uzurii timpului. Pornind de la aceste constatări paginile următoare, inspirate în special din informaţiile oferite de sursele documentare interne, dorim să fie un mic pas spre redescoperirea unei frânturi a istoriei urbei în care trăim.

Împărtăşind nefericita soartă a popoarelor persecutate din motive religioase, armenii au emigrat în valuri succesive în

https://biblioteca-digitala.ro

decursul secolelor XI–XIII. Dezrădăcinările au fost provocate de invaziile străine, culminând cu prăbuşirea regatului ce avea capitala la Ani (1065), sau de calamităţi naturale, precum devastatorul cutremur din 1319[1]. Istoria armenilor din Moldova se întinde pe parcursul mai multor secole începând cu stabilirea acestora în spaţiul de la est de Carpaţi înainte de întemeierea statului medieval, iar cea a coloniei din Iaşi coboară în timp până la mijlocul veacului al XIV-lea. Câteva dintre dovezile care certifică prezenţa atât de timpurie a armenilor în aşezarea de pe malurile Bahluiului sunt: spaţiul relativ central ocupat de aceştia pe harta vechiului târg, pisania unei pietre de temelie a bisericii armeneşti având înscris anul 1395, şi un Evangheliar manuscris dăruit aceleiaşi biserici la 1451[2].

Destinul bisericii armeneşti se împleteşte cu cel al comunităţii căreia îi era menită ca spaţiu de exprimare spirituală. Acesta este şi motivul care ne determină să încercăm zugrăvirea unei imagini parţiale a vieţii acestei comunităţi, aşa cum transpare ea din răsfoirea documentelor.

Redăm, pentru început, un fragment din relatările unui călător străin care a vizitat Iaşii la sfârşitul veacului al XVI-lea, sugestiv, credem noi, pentru poziţia pe care o deţineau armenii în oraş la acea vreme: "A mers la biserica armenilor, care, în toate acele ţări, sunt cu mult mai bogaţi şi mai înlesniţi decât toţi ceilalţi, mulţumită negoţului pe care îl fac cu mirodenii ..."[3]. Actele interne vin să completeze acest profil abia de la mijlocul veacului al XVII-lea. Unei atât de mari întârzieri a prezenţei armenilor ieşeni în documente i se pot găsi mai multe explicaţii. În primul rând cele induse de evoluţia scrisului de cancelarie, majoritar în limba slavonă până în prima jumătate a veacului al XVII-lea şi, implicit, a numărului redus de acte emise şi conservate până în zilele noastre. Un alt motiv al absenţei armenilor în acest gen de surse ar fi numărul restrâns al membrilor coloniei până în veacul al XVII-

[1] Tigran Grigorian, *Istoria şi cultura poporului armean*, Bucureşti, 1993, p. 384.
[2] N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială, ilustrată*, ediţia a II-a, Iaşi, 1913–1915, p. 239; Nicoale Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 433.
[3] *Călători străini despre ţările române*, II, vol. îngrijit de: Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 524.

https://biblioteca-digitala.ro

lea, fapt aflat în strânsă corelație cu fazele dezvoltării urbane a Iașilor.

Un impuls hotărâtor a fost dat colonizării armene de strămutare a capitalei de la Suceava la Iași, cel din urmă devenind dintr-un târg de provincie primul oraș al țării, centrul principal al administrației, negoțului și meșteșugurilor. Această schimbare ale cărei motivații politice și economice au fost pe larg dezbătute în istoriografia noastră[4] a fost însoțită de o veritabilă explozie demografică[5] la care a contribuit și o însemnată populație armenească aflată în căutare de locuri propice negustoriei și producției meșteșugărești. Fenomenul creșterii demografice din sânul acestui segment al populației târgului este dovedit și de perimetrul urban locuit de armenii pe teritoriul orașului. Acest spațiu se încadrează, către jumătatea veacului al XVIII-lea, aproximativ în următoarele limite: din Ulița Tărbujenească, de lângă Mănăstirea Barnovschi, până în apropierea Mănăstirii Bărboi și de la Podul Vechi mergând de-a lungul Uliței Armenești, numită mai târziu Ulița Băibărăcarilor[6].

Oricum, în momentul apariției obștii armenești ieșene în documente aceasta ni se înfățișează bine organizată dispunând de o serie de instituții care îi asigurau integrarea în viața cetății și a țării. Breasla armenilor condusă de staroste, dintre cei care au ocupat această funcție memoria documentelor reținându-i pe Ivan Simpetriu cel bătrân[7] și Petre Latef[8], înlesnea o mai bună reprezentare a intereselor obștii în raporturile cu administrația locală și centrală, iar sfatul "bătrânilor târgului", se reunea în

---

[4] V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în volumul: *Istoria orașului Iași*, I, sub redacția lui Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Iași, 1980, p. 82–86.

[5] Pentru evoluția demografică din veacul XVII sugestiv este tabelul statistic alcătuit de D. Ciurea în studiul: *Noi considerații privind orașele din Moldova în secolele XIV–XIX*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» - Iași", VII, 1970, p. 161.

[6] În volumul: *Istoria orașului Iași*, vezi în anexe *Planul orașului Iași în sec. XVII.*

[7] *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volumul III, *Acte interne (1691–1725)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, 2000, nr. 440, 451 (în continuare se va cita: *Documente Iași*, III).

[8] *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volumul IV, *Acte interne (1726–1740)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, 2001, nr. 202, 371 (în continuare se va cita: *Documente Iași*, IV).

https://biblioteca-digitala.ro

condițiile dezbaterii unor probleme interne ale comunității, ca de exemplu vânzarea unui teren ce fusese dăruit bisericii prin testament[9]. În acte mai întâlnim și alți deținători de funcții cu rosturi administrative, amintim doar pe câțiva dintre aceștia: Bietei namesnic armean[10], Sava ceauș de armeni[11] sau Andrei Poloboc uşerel armean[12].

Revenind la impresiile împărtășite de prelatul iezuit care a vizitat Iașii la sfârșitul veacului al XVI-lea, ne atrag atenția cele referitoare la starea economică prosperă a membrilor comunității armene. Într-adevăr, din numeroasele documente de vânzare-cumpărare sau de judecată pentru stăpânirea unor locuri, case, pivnițe și dugheni, transpare o impresionantă vitalitate economică a acestei colectivități. În cea de-a doua jumătate a veacului al XVII-lea este menționată existența unei carvasarale armenești[13], iar tot spațiul pe care îl populează armenii pe teritoriul orașului este împânzit de numeroase dugheni și pivnițe ale acestora, stăpânite de ei sau închiriate[14]. Dughenile armenești[15] nu erau cu siguranță destinate exclusiv negustoriei, multe dintre acestea fiind și ateliere de meșteșugari. Aria ocupațiilor meșteșugărești profesate de armeni se dovedește foarte largă, întâlnindu-i ca: arcari, băibărăcari, ciubotari, cojocari, năsturari, papucari, soronari sau sticlari. Specializarea meșteșugurilor a impus în timp organizarea meseriilor în bresle ca cele ale băibărăcarilor[16] și soronarilor[17]. Pe aceiași armeni, antrenați prin natura ocupațiilor în *jocurile schimbului*, îi surprindem în ipostazele de creditori[18] sau datornici[19]. Ca o dovadă în plus a prosperității unora dintre armenii

---

[9] *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volumul II, *Acte interne (1661–1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, 2000, nr. 206 (în continuare se va cita: *Documente Iași*, II).
[10] *Documente Iași*, IV, nr. 274.
[11] *Ibidem*, nr. 277, 370, 391, 392.
[12] *Ibidem*, nr. 277, 370.
[13] *Documente Iași*, II, nr. 377.
[14] *Ibidem*, nr. 144.
[15] *Documente Iași*, IV, nr. 202.
[16] *Documente Iași*, III, nr. 518.
[17] *Documente Iași*, IV, nr. 277.
[18] *Documente Iași*, III, nr. 440.
[19] *Ibidem*, nr. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

ieşeni din veacurile XVII–XVIII amintim subiectul unui litigiu pentru stăpânirea a cinci dugheni cu loc şi pivniţă de piatră apărut între Andrei armeanul şi Mănăstirea Bărboi. Disputa, iniţiată de armean, are ca obiect contestarea stăpânirii acelor imobile de către mănăstire în virtutea încălcării dreptului de preemţiune. Dar nu atât cauza ori soluţia dată în urma judecării ei, este importantă, cât faptul că Andrei este dispus să răscumpere acele bunuri în schimbul a 500 de lei[20].

Acestea sunt doar câteva dintre coordonatele vieţii unei comunităţi care a cunoscut apogeul formelor de manifestare socială şi economică în veacurile XVII–XVIII şi căreia dimensiunea spirituală nu-i putea lipsi. Dimitrie Cantemir menţiona în *Descriptio Moldaviae* în legătură cu armenii din Moldova că: "au şi ei lăcaşuri sfinte tot atât de mari şi tot atât de frumoase ca şi bisericile ortodocşilor, bucurându-se de liberul exerciţiu al credinţei lor"[21].

N. A. Bogdan, atunci când, în urmă cu aproape un veac, scria o lucrare dedicată trecutului oraşului Iaşi, avea încă proaspătă în minte imaginea unor ruine despre care se ştia că erau rămăşiţele unei foste biserici armeneşti cu hramul Sfântului Grigore Luminătorul. Tot datorită lui Bogdan mai deţinem şi câteva informaţii privitoare la soarta acelui edificiu construit la începutul veacului al XVII-lea, distrus aproape în totalitate în urma marelui incendiu din 1827, după care, în ciuda unor repetate încercări de restaurare eşuate din lipsa fondurilor, municipalitatea a decis, în 1899, dărâmarea acelor ziduri ca măsură de protecţie a trecătorilor ameninţaţi de prăbuşirea lor iminentă[22]. Interesant este faptul că pentru o lungă perioadă (1659–1707) în actele interne, tocmai această biserică, situată lângă Cizmăriei[23], şi avându-l pe popa Simion[24] ca slujitor, ne apare ca unic lăcaş de cult al armenilor. O

---

[20] *Documente Iaşi*, II, nr. 377.

[21] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, traducere după originalul latin de Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 297.

[22] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 240.

[23] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, volumul I, *Acte interne (1408–1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, 1999, nr. 459 (în continuare se va cita: *Documente Iaşi*, I); *Documente Iaşi*, II, nr. 302, 345.

[24] *Documente Iaşi*, II, nr. 85, 302, 377, 430.

https://biblioteca-digitala.ro

realitate care dovedeşte, în parte, ipoteza părăsirii pentru o vreme a vechii biserici din apropierea Podului Vechi[25]. Construirea bisericii Sfântul Grigore în Cizmărie se află în strânsă legătură cu sporul demografic înregistrat de comunitatea armenească din Iaşi în primele decenii ale veacului al XVII-lea.

Totuşi, renunţarea la vechiul amplasament al bisericii, cel din mahalaua Arcăriei, de pe Podul Vechi, unde mai târziu va fi reconstruită biserica pe care o vedem astăzi, ridică o serie de semne de întrebare. Acelaşi N. A. Bogdan ne transmite o legendă în legătură cu originea Mănăstirii Sfântul Sava aflată lângă biserica armenească Sfânta Maria, şi anume că biserica mănăstirii ctitorită în vremea domniei lui Petru Şchiopu ar fi fost "mai întâi o capişte armenească şi în urmă, ieşenii văzând că negustorii armeni prea au ieşit la iveală în strada cea mai principală a oraşului, care era, prin veacul al XV-lea, Podul Vechi, azi Strada Costachi Negri, deoarece ei cuprinsese mai tot comerciul central al Iaşului, le-au luat biserica şi le-au dat un loc în dosul acesteia, să-şi facă altă biserică dacă ar voi"[26]. Pe baza surselor istorice legenda nu îşi găseşte nici un suport real, biserica Sfântul Sava fiind ctitorită pe loc de case dăruit de domn călugărilor greci veniţi de la Constantinopol[27].

Fără a ne putea detaşa de mit, în lipsa unor surse care să dovedească existenţa unui conflict, cel puţin pentru locul din jurul bisericii armeneşti, între călugării greci şi armenii din Iaşi, nu credem totuşi că o astfel de ipoteză trebuie îndepărtată. Cum altfel am putea explica renunţarea din partea armenilor de a reconstrui vechea biserică şi ridicarea uneia noi într-un alt loc în care exista un cimitir al lor[28]. Cert este că în forma în care se păstrează astăzi construcţia nu mai reţine nimic din cea ridicată de primii armeni veniţi în Iaşi în veacul al XIV-lea, înrudirile arhitectonice cu biserica armenească din Roman, construită în secolul al XVII-lea, indicându-i geneza în acelaşi secol[29]. Ctitorii ei au simţit însă

---

[25] Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri*, Iaşi, 1974, p. 48.
[26] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 212.
[27] Pentru istoricul Mănăstirii Sf. Sava, vezi: Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *op. cit.*, p. 168–171.
[28] *Documente Iaşi*, I, nr. 459.
[29] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

nevoia de a certifica vechimea fiinţării unui lăcaş de cult în Iaşi prin intermediul inscripţiei de pe o piatră de temelie păstrată într-o nişă din transept având înscris anul 1395, inscripţie a cărei falsitate a fost dovedită[30].

În pragul veacului al XVIII-lea avem atestări ferme ale fiinţării a două biserici armeneşti deservite de un număr de şase clerici, preoţi şi diaconi. Este o perioadă în care domni ca: Mihail Racoviţă[31], Nicolae Alexandru Mavrocordat[32] şi Dimitrie Cantemir[33], acordă clerului armean de la cele două biserici confirmări pentru scutirile de dări similare cu cele garantate tuturor "bisericilor creştineşti". Acestea sunt semnele clare ale climatului de toleranţă religioasă sugerat în *Descrierea Moldovei* şi ale ştergerii din memorie a vechilor conflicte. Însă, pe parcursul secolului al XIX-lea, potenţialul demografic şi economic al armenilor ieşeni s-a stins treptat. Ca dovezi în acest sens stau neputinţa enoriaşilor de a mai reconstrui biserica din Strada Cizmăriei, dar şi vechimea ultimei intervenţii de consolidare (1803) a bisericii Sfânta Maria.

Aşa cum am menţionat încă de la începutul demersului nostru nu ne-am propus decât o schiţare a locului armenilor în istoria acestui oraş cu rostul de a recupera măcar o parte a unui trecut ale cărui urme le ignorăm. Deocamdată nu putem decât spera ca destinul celeilalte biserici armeneşti să nu se repete.

---

[30] Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *op. cit.*, p. 47.
[31] *Documente Iaşi*, III, nr. 322.
[32] *Ibidem*, nr. 385, 419.
[33] *Ibidem*, nr. 403.

https://biblioteca-digitala.ro

BISERICA SF. IOAN BOTEZĂTORUL DIN IAŞI – CÂTEVA LĂMURIRI

Cătălina Iliescu

În dorința de a-şi pune în ordine averea şi agoniseala de o viață, intuind apropierea morții iminente în Constantinopolul ce îl întemnițase în urma denunțului mincinos al lui Vasile Lupu, cu rugămintea adresată "tuturor prietenilor", ca să le fie "milă de casa noastră, de nu ne-am priceput la purcesul nostru să ne tocmim casa cum se cade, ca să nu fie pre urma noastră price şi gâlceavă între ruda noastră sau între prieteni, căci că n-am ştiut că voi veni la una ca aceasta" Miron Barnovschi scria în capitala Imperiului, la 22 iunie 1633 o "scrisoare", testamentul său, de fapt, în care, între altele, se îngrijeşte şi de înzestrarea, aşa cum se cuvine unui lăcaş domnesc – biserica Sf. Ioan Botezătorul – cu cele de trebuință: "Aşijderea, biserica Sf<ântul> Ioan Cârstiteli, iar în târg în Iaşi, care iaste făcută de noi iar nu este săvârşită, şi acolo să aibă să o săvârşească şi veşminte şi alte ce va trebui la acea biserică să aibă a face"[1].

Despre această construcție începută de Barnovschi vodă se ştie că a fost terminată de către cel din vina căruia şi-a aflat moartea, reluând lucrările de la ferestre în sus; ce a rezultat a fost o biserică prezentând caracteristicile unei construcții fortificate, situată în mijlocul Iaşilor, cu podul construit pentru a-i servi la apărare, metereze, căi de acces pentru străji, spații boltite pentru adăpostire etc.[2] S-au emis şi opinii privitoare la împrejurările în care a fost

---

[1] Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, Iaşi, 1999, p. 311, nr. 233; v. şi explicațiile de la descrierea arheografică. Miron Costin pomeneşte în *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace* "biserica lui Sfetii Ioanu, iară aicea în oraşu <Iaşi>, de înmă-sa făcută", în Idem, *Opere*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 94. Nu cunoaştem însă aportul mamei voievodului la construirea ei.

[2] Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1979, p. 29; Şt. Balş, *O biserică fortificată în Iaşi: Sf. Ioan Botezătorul*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 28. Istoricul este precaut în afirmații: "... se poate atribui acesteia însuşirea de biserică fortificată. Deşi cu mijloace de apărare rudimentare, putea totuşi să prezinte un obstacol suficient, cu puşcarii trăgând prin fiecare meterez, unui atac făcut de o ceată de oameni nepregătiți".

https://biblioteca-digitala.ro

ridicată o astfel de construcție; ele au fost generate de climatul de nesiguranță din primele decenii ale secolului al XVII-lea, dar și, într-un fel, de specularea interdicției puse de turci, sub aspră pedeapsă, de a ridica sau reface cetăți și puncte de rezistență militară, întrucât bisericile și mănăstirile nu erau supuse aceluiași tratament[3]. Aceste caracteristici sunt prezente însă și la alte ctitorii ale lui Miron Vodă, a cărui domnie constituie, pe drept cuvânt, din punct de vedere artistic, elementul de legătură între epoca Movileștilor și cea patronată de Vasile Lupu[4]: zidul de incintă de la Mănăstirea Dragomirna, biserica Sf. Ilie din Toropăuți, Biserica Barnovschi din Iași, Bârnova, dar și la biserica Sf. Ioan cel Nou-Nicorița și Sf. Sava, de asemenea, din Iași[5] sau Precista din Galați[6].

Se pare că biserica a fost construită pe locul bisericii de lemn cu hramul Sf. Paraschiva sau Sf. Vineri, mutată de pe locul ei, din Târgul Vechi, în Târgul Nou, la dorința lui Nestor Ureche, așa cum arată un act din 21 decembrie 1610,[7] pentru a-i ridica, în loc, ziduri de piatră; a fost dărâmată, în 1880, când a început construirea halei din Iași, pe locul bisericii Primăria orașului înălțând un monument câțiva ani mai târziu[8]. El poate fi văzut azi în curtea bisericii Bărboi. Cea veche, de lemn, va fi fost sfințită cu hramul Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul, rămasă în memoria documentelor și cu numele de Sf. Ioan din Măji, și ale cărei ziduri de piatră începură a fi ridicate de Miron vodă Barnovschi.

Înființarea Târgului Nou sau Târgul de Sus, pentru a se deosebi de partea veche sau de jos a orașului, s-a petrecut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în primele decenii ale veacului următor, în condițiile mutării capitalei la Iași și a implicitei extinderi a acesteia[9]. Necesitatea existenței în acest loc a unei biserici a fost

---

[3] Ana Dobjanschi, Victor Simion, *op. cit.*, p. 24.

[4] Aurel. H. Golimas, *Un domnitor, o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 86.

[5] Ana Dobjanschi, Victor Simion, *op. cit.*, p. 24.

[6] G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 154.

[7] Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, I, p. 130, nr. 93; v. și *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, III, București, 1937, p. 137-138.

[8] N. Stoicescu, *Repetoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*. București, 1974, p. 477.

[9] Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, *Istoria orașului Iași*, p. 99; documentul de mai sus dovedește aceste transformări.

https://biblioteca-digitala.ro

impusă, fără îndoială, de creşterea numărului populaţiei ce ocupa aşa numitul cartier al măjilor – piaţa de peşte – şi cuprindea o parte din actuala stradă Cuza Vodă, fosta Uliţă a Goliei, şi strada Dobrogeanu-Gherea[10] (actuala Gh. I. Brătianu). Mahalaua Măjilor va fi străbătută de uliţa cu acelaşi nume; sunt vândute locuri de casă şi pivniţe de pe Uliţa Măjilor, aşa cum ne dezvăluie acte din secolele XVII şi XVIII[11]. Tot aici au fost ridicate şi bisericile Balş şi Vovidenia[12]. Avem ştire şi de câţiva preoţi de la Sf. Ioan: popa Gheorghie, în casa căruia avu loc vânzarea unei părţi din satul Ruşi la 13 aprilie 1647[13], preotul Mardarie, martor la hotărnicirile unor locuri de casă de pe uliţa unde se afla lăcaşul unde slujea[14] şi la vânzarea altuia de aici[15], Maxim preot la aceeaşi biserică la 1692[16] şi la 1700[17], popa Ion la 1676[18], precum şi un preot Mihălachi, trăitor pe la 1728[19] şi Lupaşco martor, şi el, la 1740[20].

La 1676, aflăm biserica Sf. Ioan Botezătorul împărţindu-şi starostia cioclilor din Târgul de Sus cu Trei Ierarhii, în timp ce în partea mai veche a oraşului aceleaşi atribuţii le aveau Sf. Ioan Zlataust şi Sf. Precista (Talpalari); reperul pentru această delimitare era Mănăstirea Golia. Importanţa acestei bresle cu deloc de invidiata ocupaţie a celor ce o formau o regăsim în aşezământul lui Dosoftei, arhiepiscop şi mitropolit al Sucevei şi al Moldovei privitor la alcătuirea ei, precum şi la scutirile de dări şi angherii. Iată ce se spune: "... această breaslă a cioclilor nu este ca alte bresle, ci aceşti nevoitori

---

[10] *Ibidem.*

[11] Ioan Caproşu, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, Iaşi, 2000, p. 133-134, nr. 151; p. 366, nr. 398; Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. III, *Acte interne (1691-1725)*, Iaşi, 2000, p. 85, nr. 105; p. 115, nr. 134; p. 132, nr. 434 despre aceasta se spune : "carii uliţă s-au chemat maiinte Uliţa Brăhăriei"; la 3 iunie 1733, este vândută o casă pe Uliţa Brăhăriei, în Idem, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. IV, *Acte interne (1726-1740)*, Iaşi, 2001, p. 125, nr. 176; p. 2, nr. 4; p. 277, nr. 379.

[12] Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 99.

[13] Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 413, nr. 338.

[14] Ioan Caproşu, *op. cit.*, vol. II, p. 157, nr. 178; p. 158, nr. 179).

[15] *Ibidem*, p. 406, nr. 449.

[16] Ioan Caproşu, *op. cit.*, vol. III, p. 26, nr. 29.

[17] *Ibidem*, p. 136, nr. 158.

[18] Ioan Caproşu, *op. cit.*, vol. II, p. 412-413.

[19] Ioan Caproşu, *op. cit.*, IV, p. 33, nr. 44; p. 34, nr. 46.

[20] *Ibidem*, p. 310, nr. 419.

https://biblioteca-digitala.ro

ciocli sunt volnici holtei, preînsurați și breaslă foarte de treabă, pentru îngroparea morților, a săracilor și a streinilor acelora ce mor aici, în târg în Iași, pre ulițe și pe supt garduri, prin gunoaie, pre toți îi strâng și-i grijesc și-i îngroapă precum să cade. Singuri cu mânule sale rădică patul îngăduitori și dintr-al său prilej cheltuiesc să acopere oasele cu pânză și plătesc preoților de-i astrucă, gropile cu mânule sale le sapă. Așijderea și trupurile celor periți, carele pier aici în târg în Iași, la locul cel de pierzare, pentru vina sa, cu porunca domnului, trupurile acestora 2 zile străjuiesc și a treia zi îi îngroapă"[21].

Cât privește pisania bisericii, așezată deasupra intrării în pridvor, pe latura de sud[22], în care regăsim atât pe ctitorul, cât și pe continuatorul lucrărilor de ridicare a bisericii, Miron Barnovschi, respectiv Vasile Lupu, există păreri pe cât de diverse, pe atât de fanteziste în legătură cu data finalizării construcției. Preluarea mecanică și lipsită de o minimă atenție a datării propuse de N. Iorga în *Inscripții din bisericile României*, 1908, II, p. 136 ca fiind "anul 7143 (*1635*) luna lui noiembrie în 9 zile"[23] sau aceea descifrată de N. A. Bogdan redând "anul 7143, luna Noembre *4*" (*1635*)[24] a făcut ca, în timpul nostru, deasupra ușii de la intrare în biserică traducerea românească – într-o frumoasă și elegantă prezentare, de altfel, – a pisaniei alcătuită în limba slavonă să aibă înscrisă data de 9 noiembrie 1635. N. Iorga a intuit corect slovele cuprinse în ultima parte a pisaniei; nu am putut desluși însă motivele pentru care nu s-a operat banala și bineștiuta regulă de aflare a milesiumului din văleatul inscripționat, cunoscându-se data de lună și pe cea de zi. În urma unui simplu calcul, rezultă că data corectă la care a fost terminat lăcașul din Târgul Nou este anul 1634 luna noiembrie 9. Redăm cuprinsul pisaniei și întregirea noastră: "Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh a început a zidi biserica Io Miron Bărnovschi voievod, domn al Țării Moldovei, și n-a ajuns a o săvârși, ci Io Vasilie voievod, domn al Țării Moldovei, a săvârșit-o de la vârful ferestrelor toată și a săvârșit toate cele de nevoie întru numele

[21] Ioan Caproșu, *op. cit.*, vol. II, p. 413-417, nr. 457.
[22] G. Balș, *op. cit.*, p. 121.
[23] *Ibidem*; Șt. Balș, *op. cit.*, p. 28; Ana Dobjanschi, Victor Simion, *op. cit.*, p. 29; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 464; aceeași dată fiind îmbrățișată și de Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, ediția a doua, III/1, București, 1944, p. 43-44.
[24] N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ediția a doua, 1913-1915, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro

Sfântului Prooroc Înainte-Mergătorul şi Botezătorul Ioan şi al cinstitei lui Tăieri în anul 7143 luna noiembrie 9 zile" <7143/1634>. Mai aproape de data corectă, alcătuitorii *Îndrumătorului în Arhivele Statului Iaşi*, vol. III, indică data corectă a anului, însă omit pe 9, dând-o pe aceea de zi 4 (d)[25].

Probabil că această greşeală a fost perpetuată din cauza necunoaşterii cu precizie a momentului venirii la tron a lui Vasile Lupu, despre care se ştia că îşi începuse domnia în 1634 (dar când?), an în care avem atestate şi primele documente ieşite din cancelaria sa. Ipoteze suficient de solide, după părerea noastră, în rezolvarea acestei probleme aduce istoricul Ştefan S. Gorovei.

Coroborând diverse date şi analizând ipotezele enunţate până în momentul elaborării studiului domniei sale, dânsul ajunge la concluzia că Lupu vornicul a primit domnia Moldovei în a doua jumătate a lunii decembrie 1633 şi a intrat în Iaşi probabil la 17 aprilie 1634. "Diferenţa dintre cele două momente – continuă autorul – se explică – iarăşi probabil! – prin împrejurările războiului turco-polon, care făcea inoportună schimbarea domnului Moldovei, Moise Movilă, cunoscut pentru atitudinea sa filopolonă"[26]. Cum biserica noastră era ridicată până la ferestre, credem că, până în noiembrie a aceluiaşi an, s-a putut finaliza, fiind, într-adevăr, prima construcţie ce are înscris apelativul de domn al lui Vasile Lupu[27].

Despre ctitorirea bisericii Sf. Ioan Botezătorul de către Miron Barnovschi aflăm şi dintr-o altă sursă, anume mărturia hatmanului Nicolae Costin, cel care avea şi îndeletniciri cărturăreşti, în legătură cu o evanghelie dăruită lui de cumnatul său, Constantin Duca voievod, la 1694, pe care o face, mai departe, danie bisericii "lui Svet Ioan la Măji, carea easte făcută de strămoşul nostru Barnovschie voevod, mie lui Nicolae Costin şi femeei mele, Ilenei, fata repausatului Ducăi voevod"[28]. Înrudirea boierilor Costineşti cu Miron Barnovschi *Movilă*

---

[25] *Îndrumător Iaşi*, III, p. 137-138; aceeaşi greşeală o face şi episcopul Melchisedec, în *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 261.

[26] Ştefan S. Gorovei, *Când a primit Lupu vornicul domnia Moldovei?*, în **AIIX**, t. XXXI, 1994, p. 8.

[27] Ana Dobjanschi, Victor Simion, *op. cit.*, p. 29.

[28] Miron Costin, *Opere complete*, ediţie de V.A. Urechia, partea I, Bucureşti, 1886, p. 222-223.

https://biblioteca-digitala.ro

este deja cunoscută, aceasta făcându-se prin mama lui Miron Costin ce fusese rudă apropiată cu domnul al cărui nume îl purta[29]. Legătura de rudenie dintre cei doi reiese destul de limpede din chiar cuvântul scris lăsat de voievod în testamentul său: "Eu dau și dăruesc cuconilor surorei mele, Svercăi, și *cuconilor nepoatei noastre, Saftei, jupânesăi lui Costin postelnicu...*"[30], tatăl cronicarului ce scrie la 1660.

La 1803, în urma cererii mitropolitului Veniamin Costachi adresată domnului de atunci, Alexandru Moruzi, biserica devine metoh al Episcopiei Huşilor; între timp, ea scapă de această îndatorire, căci 12 ani mai târziu acelaşi mitropolit, reintrat în funcție, adresează o altă cerere cu acelaşi scop, pentru biserica Precista din mahalaua Talpalarilor[31]. Reparată integral de câteva ori, la 1854, şi la 1875, apoi la 1913[32], cu cheltuiala şi strădania lui Vasile Rustici[33], al cărui mormânt, împreună cu cel al soției sale, Maria, pot fi văzute în curtea bisericii din strada Gh. I. Brătianu, nr. 14, biserica Sf. Ioan Botezătorul devine, în acest din urmă an metoh al Mănăstirii Neamț[34]. N.A. Bogdan vorbeşte de existența, la 1847, în curtea bisericii, a câtorva case în care locuia familia Docan[35]. Cea mai recentă renovare, potrivit înştiințării înscrise deasupra uşii de la intrare, unde se află, reamintim, şi traducerea românească cu datarea incorectă a pisaniei slavone, a avut loc între 1984 şi 1986.

Dacă explicațiile noastre îşi vor dovedi corectitudinea, nădăjduim, în numele adevărului istoric, că vor fi întreprinse demersurile pentru îndreptarea erorii făptuite.

---

[29] Ştefan S. Gorovei, *"Nepoții Balicăi", "sămințenia Movileştilor"*, în **Arh. Gen.**, I (VI), 1994, nr. 3-4, p. 129.

[30] Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 312.

[31] Nicolae I. Şerbănescu, *Ştiri noi din vremea păstoriei mitropolitului Veniamin Costachi*, în **RIR**, XIV, 1944, p. 104-108.

[32] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 464.

[33] N. A. Bogdan, *op.cit.*, p. 217.

[34] *Ibidem*, p. 217, v. şi *Îndrumător Iaşi*, vol. III, p. 137.

[35] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 519.

https://biblioteca-digitala.ro

RESTAURAREA GRĂDINILOR ISTORICE DE LA MOGOŞOAIA

Alexandra Chiliman Juvara

Restaurarea grădinilor istorice a fost necesară în urma multiplelor stricăciuni şi mutilări din ultimii 50 de ani.

Pentru realizarea proiectului s-au cercetat restaurările anterioare. Restaurarea din perioada interbelică a constituit un capitol aparte, ea fiind însoţită de un bogat material documentar. În plus s-a putut evalua această restaurare şi prin prisma personalităţii principesei Martha Bibescu, cea care a avut viziunea întregii lucrări.

Cercetarea restaurărilor anterioare.

Curtea Domnească de la Mogoşoaia a fost construită de Constantin Vodă Brâncoveanu, drept loc de petrecere în zilele toride de vară, departe de capitală. Poziţia palatului era pitorească, pe malul lacului. Un întins domeniu înconjura construcţiile, dar din acele timpuri nu ne-au parvenit documente grafice, picturi sau planuri pentru a cunoaşte realizările peisagistice ale epocii. O gravură austriacă din jurul anului 1730, aflată în arhivele de la Viena, prezintă planul şi o vedere generală de la Horezu. Se disting: livada, grădinile, păşunea, plantaţiile de arbori de aliniament.Un lord englez, Paget şi însoţitorul lui Chishul, descriu grădinile palatului domnesc din Bucureşti în care domnul şi doamna aveau grădini separate, îngrijite de grădinari diferiţi. La Mogoşoaia, existau desigur grădini separate, iar restaurările care au urmat au păstrat această configuraţie. Este posibilă o influenţă italienească în rezolvarea acestor grădini, influenţa care era prezentă în Ţara Românească încă din vremea lui Petru Cercel. Cronicile consemnează multiplele popasuri ale domnului la Mogoşoaia, în drum spre Târgovişte, iar călătorii străini scriu despre frumuseţea şi bogăţia Curţii Domneşti. O dată cu sfârşitul tragic a lui Brâncoveanu, în 1714, locurile au fost abandonate şi distruse.

Domnul Gheorghe Bibescu a moştenit Mogoşoaia prin căsătoria sa cu Zoe Mavrocordat, fiica adoptivă a banului Grigore Brâncoveanu. În acele timpuri parcurile din jurul caselor boiereşti

https://biblioteca-digitala.ro

erau vaste, în ele fiind delimitate zonele de grădini şi livezi. Prin Regulamentul Organic s-a prevăzut şi realizarea unor grădini publice şi a plantaţiilor de-a lungul străzilor. Domnul a început, în spiritul vremii, primele reparaţii la Mogoşoaia.

Niculae Bibescu (1830-1882), fiul domnului Gheorghe Bibescu, a făcut însemnate lucrări de restaurare atât la palat cât şi în parc. Virgil Drăghiceanu în BCMI 1909 a confirmat că "*palatul a suferit prefaceri mari în restaurarea Bibescului facută destul de bine într-un timp când abia se năştea ştiinţa restaurărilor arheologice în Europa.*"

Niculae Bibescu a studiat în Franţa, la cunoscutul liceu Saint Cyr, a fost ofiţer al generalului Trochu şi s-a căsătorit cu nepoata de fiu a mareşalului Ney, Helene Ney d'Elchingen. A revenit în ţară după căderea celui de-al doilea Imperiu, cu idei noi, moderne, încercând printre altele şi să iniţieze industria în România.

La Mogoşoaia, opera cea mai importantă a lui Niculae Bibescu a fost replantarea parcului. Arhitectul G.M. Cantacuzino, într-un raport despre Mogoşoaia din 6 iulie 1955, a scris că "*Bibescu a adus un horticultor peisagist Rotan (Rohan ?) care a replantat parcul cu esenţe rare şi a stabilit intrarea în parc, acolo unde este şi azi, la capătul lacului înainte de intrarea în sat.*" Grădinarii au conceput geometria parcului, care în mare nu s-a mai schimbat, ea încă păstrând farmecul de odinioară. S-a tăiat aleea lungă de mai mult de un kilometru care leagă intrarea de palat, alee marginită de ulmi, transplantându-se copaci bătrâni de treizeci de ani. Au fost comandate în Franţa, la manufactura *Herbeaumont Aine - Constructeur de Serres en Fer, rue de Bagnolet 115 Paris-Charonne,* serele în care se cultivau plante exotice.

Aceste lucrări s-au executat după expropierea din 1864. Parcul a fost adus la limitele care se păstrează şi azi şi a fost înconjurat cu un zid de cărămidă. Satul s-a dezvoltat pe un nou amplasament, iar drumul Târgovişteiş şi-a modificat traseul. O dată cu lucrările de restaurare a serelor s-au descoperit fundaţii ale caselor care au fost darâmate atunci.

Restaurarea din perioada interbelică

Restaurarea cea mai importantă a Curţii Domneşti de la Mogoşoaia a avut loc între cele două războaie mondiale. Proprietarii de atunci, prinţul George Valentin Bibescu şi soţia sa

https://biblioteca-digitala.ro

Martha Bibescu au restaurat palatul şi grădinile cu arhitectul venețian Domenico Rupolo şi cu arhitectul G.M. Cantacuzino. Arhitectul român a lucrat cu multă competență şi dăruire pentru "*a crea un cadru şi un peisaj palatului. S-au studiat atunci toate punctele de vedere din diferitele ferestre a palatului, pentru a crea peisaje frumoase şi caracteristice Munteniei din Palat şi totodată s-a.căutat a integra cât mai frumos arhitectura în acest peisagiu*".

Grădinile italieneşti din jurul palatului şi parcul englezesc ce se întindeau între vatra satului şi lac şi pe malul opus erau în perfectă armonie. Parcul a fost plantat ca un peisaj liber compus, în care grupurile de conifere contrastau cu sălciile sau cu platanii, iar verticalitatea plopilor cu umbrarele adânci de castani. S-a urmărit crearea unei monumentalități cu mijloace simple, prin valorificarea esențelor diferit colorate, a luminii, a proporțiilor.

G.M. Cantacuzino a studiat intrarea de-a lungul aleii cu ulmi, trecerea spre palat străjuită de grădinile de irişi şi trandafiri, peluzele incintei geometric trasate, curtea cu arhitectura ei severă, terasele spre lac pardosite cu lespezi din piatră şi sprijinite de ziduri de cărămidă, cu partere de flori prinse în geometria bordurilor mereu verzi. Vederea dinspre palat spre ape, spre câmpia valahă, a fost o preocupare aparte. Proprietarii au răscumpărat după 1921 terenurile riverane din fața palatului dincolo de lac, terenuri care fuseseră expropriate. Motivele au fost numai estetice, în ideea de a crea un valoros ansamblu peisagistic. Mai târziu, în 1945, s-a conturat în aceeaşi idee spațiul de protecție al monumentului, spațiu confirmat prin decret regal.

Elemente de arhitectură au fost inserate în parc, constituind o legatură între peisaj şi construcții. Caracteristice grădinilor italieneşti, la Mogoşoaia elementele litice au fost aduse din vechi palate demolate de prin împrejurimi. Capiteluri brâncoveneşti şi elemente litice care apăreau în fotografii (1928) aruncate în curtea de onoare, o dată cu restaurarea au fost integrate în compoziția noilor grădini. Grupul statuar care o reprezintă pe zeița Minerva, demontat de pe un portal al fostului palat al banului Dumitrache Ghica de pe calea Victoriei, a fost montat pe poarta care marca simbolic drumul Târgoviştei (1931). O coloană adusă din vechiul palat brâncovenesc de la Bucureşti a marcat centrul compoziției

https://biblioteca-digitala.ro

grădinii de trandafiri. Aleile, din cărămidă şi dale de piatră, amintesc de detaliile grădinilor italieneşti de la Torcello.

Arhitecţii au cercetat fazele anterioare, negăsind urme de terase sau alte repere semnificative. G.M. Cantacuzino a continuat restaurarea grădinilor, începută în secolul al XIX-lea, intervenţia lui preluând elementele valoroase, păstrând farmecul grădinilor secrete din epoca brâncovenească şi aducând elemente noi în spiritul monumentului.

Din arhiva familiei Bibescu şi din arhiva DMI ne-au parvenit fotografii aeriene ale parcului şi teraselor proaspăt restaurate, detalii cu covorul de irişi albi plantat în jurul vilei D'Elchingen, cu terasele şi curtea de onoare.

Evaluarea restaurării prin prisma personalităţii Marthei Bibescu

Martha Bibescu a vrut sa reînvie în spirit modern atmosfera din vremea lui Constantin Brâncoveanu. Restaurarea pe care a făcut-o la Mogoşoaia s-a bazat pe datele legate de istoria locului şi a familiei. Reuşita acestei restaurări se datorează remarcabilei colaborări între oameni de cultură: profesionalismul arhitecţilor şi gustul principesei Martha Bibescu.

"Ideea a fost de a înconjura această luminoasa arhitectură cu un peisaj care prin caracterul său vast, dar intim, bogat, liniştit, cu contraste vii de umbre şi soare, de arşiţă şi răcoare, de ape şi lanuri, să evoce ţara însăşi, să o rezume, s-o cuprindă în toată poezia ei, precum Versailles rezumă Franţa, Escurialul Spania şi grădinile Isfahanului toate oazele Persiei" (G.M. Cantacuzino, *Introducere la opera lui Vitruviu*).

Remarcând talentul ei pentru arta decorativă şi pentru arhitectură, Constantin Argetoianu a scris în 1932, în memoriile sale:

„În colaborare cu un arhitect pătruns de spiritul Veneţiei, Domenico Rupolo, Martha Bibescu, pornind de la pereţii găsiţi în picioare a realizat o minune arhitecturală. Minune pe dinafară, minune pe dinăuntru, minune de jur împrejur, minune de la tainica grădiniţă florentină în care merişorul creşte printre lespezi de piatră alături de trandafirul frumos, trufaş şi prost agăţat de bolţile ce prelungesc vechea bucătărie brâncovenească, până la terasele înflorite ce îşi scaldă treptele în apele stătute ale lacului,

https://biblioteca-digitala.ro

pe oglinda căruia se oglindesc foile largi de nufăr. Totul este armonie în această operă fără distonant."

Silueta Marthei Bibescu nu poate fi despărțită de cadrul pe care îl însuflețește după cum acesta nu își capătă întreaga sa valoare decât tălmăcit prin prisma personalității ei. Arhitectul G. M. Cantacuzino a confirmat și el implicarea directă a proprietarilor în această restaurare:

"Principele și principesa Bibescu încercară și izbutiră să reînvie sufletul acestui loc, căci este desigur mai mult o reînviere decât o simplă restaurare. Acolo nu s-a pornit la muncă cu un spirit arheologic ci cu acea libertate necesară oricărei înfăptuiri trainice".

Cauzele degradărilor din parc

O dată cu instaurarea comunismului, Martha Bibescu a părăsit țara, exilându-se în Franța. Palatul a fost golit de obiecte, parcul neglijat, Valentina Ghica Comănești, fiica Marthei Bibescu a avut domiciliu obligatoriu, petrecând ani grei până la plecarea definitivă în străinătate. Arhitectul G. M. Cantacuzino a fost arestat.

Totuși, legătura lui de o viață cu Mogoșoaia a continuat, în ciuda timpurilor ostile. Între anii 1954-1958 arhitectul, membru al Direcției Monumentelor Istorice, a urmărit transformările de la Mogoșoaia, străduindu-se să salveze de la distrugere realizările din perioada interbelică. I se vor alătura în aceste încercări arhitecții Duiliu Marcu, Ion Balș, Paul Emil Miclescu, Bădescu. În arhiva DMI sunt numeroase referate în care arhitectul se luptă împotriva fragmentării parcului, împotriva demontării grilei de la poarta de acces sau a construcțiilor noi, pe malul lacului. G. M. Cantacuzino analizează și respinge noul proiect de amenajare peisagistică fiind: *"Conceput într-un spirit vechi și străin celor mai elementare reguli și cunoștințe de peisagistică."* Parcurgând manuscrisele acestor referate m-a surprins actualitatea problemelor analizate și clarviziunea autorului.

"Una din principalele valori ale Mogoșoaiei era acest ansamblu peisagistic din care făceau parte toate terenurile dinprejurul și din fața palatului, dincolo de lac. Ori, în ziua în care, pe malul Colentinei și în peisajul palatului se vor stabili alte ștranduri și restaurante, peisajul creat cu multă râvnă și grijă, care de bine de rău mai există, va disparea și Mogoșoaia va deveni un loc oarecare de periferie, înconjurat de un decor străin frumuseții sale, micșorând

https://biblioteca-digitala.ro

puterea lui evocatoare." (*Referat la demontarea grilei de intrare de la parcul palatului Mogoşoaia*, 6 iulie 1955).

Recent, în zona de protecţie a monumentului s-au construit vile, pe terenul care a aparţinut familiei Bibescu. Domeniul a fost fragmentat, o porţiune din parc s-a cedat sătenilor, s-a trasat un nou tronson de gard. Aleea de ulmi a fost abandonată, accesul schimbându-se prin zona dependinţelor. Aleea nouă, delimitată de castani, a fost integrată în ansamblu.

În 1977 cutremurul a devastat parcul, coloanele din piatră au căzut, arcele din cărămidă din curtea de onoare s-au dărâmat, iar grupul statuar care o reprezenta pe zeiţa Minerva s-a prăbuşit împreună cu poarta Târgoviştei. Elementele litice s-au degradat în timp, atacul biologic datorat vegetaţiei şi umidităţii fiind evident.

Grădinile nu au fost îngrijite, iar faţă de documentele fotografice din anii 1960 şi 1980 se constată invadarea lor de către vegetaţie. Gardurile vii de salcâm care delimitau compoziţia grădinilor au crescut haotic, arborii rezultaţi făcând o perdea de verdeaţă care obturează vederea dinspre parc spre palat. Parcul englezesc a fost bordat cu buxus în unele zone, stricând relaţia firească între alee şi peluza de iarbă. Buxusul şi tuia columnară au crescut necontrolat, atât pe terasele dinspre lac cât şi în grădina de trandafiri, acoperind aleile şi elementele litice, eliminând relaţia dintre palat, terase şi lac.

Restaurarea grădinilor istorice propusă în 1999

Se limitează la Grădinile istorice care înconjoară ansamblul construit. Se restaurează vegetaţia corelată cu elementele litice decorative şi cu aleile.

Urmare a studiului istoric efectuat s-a considerat oportună o restaurare a restaurării interbelice mai sus menţionate, din următoarele motive :

-Se remarcă în această restaurare abordarea clădirilor, a decoraţiunii interioare şi a peisajului înconjurător într-o viziune unitară, deosebit de coerentă, astfel încât grădinile istorice vor trebui şi în viitor să fie parte din această viziune.

-Este un caz în care aportul proprietarilor este deosebit de important, aşa cum menţionam mai sus.

-Conceptele de restaurare aduse din Italia de către echipa de arhitecţi au fost adaptate peisajului autohton. Elementele de

https://biblioteca-digitala.ro

arhitectură din parc, caracteristice grădinilor italiene, au fost completate cu detalii de arhitectură brâncovenească, rezultatul final fiind cel dorit, un peisaj care evocă țara însăși.

-Documentele fotografice, atât fotografii aeriene cât și de detaliu, s-au păstrat în arhiva familiei, arhiva DMI sau în albume despre arhitectura Bucureștilor.

-Articolele și referatele pe care le-a scris G. M. Cantacuzino au descris amănunțit grădinile, dar mai ales concepția care a stat la baza proiectului, concepție corelată cu viziunea Marthei Bibescu asupra acestui loc încărcat de istorie.

Astfel, ideile care au stat la baza proiectului s-au transmis în timp, materialul cercetat, fiind folositor pentru intervențiile absolut necesare.

Restaurarea vegetației

-Ansamblul peisagistic aferent palatului, având structura peisagistică studiată, necesită intervenții urgente în vederea valorificării monumentului istoric.

-Pentru terasele dinspre lac s-a propus refacerea gardurilor vii ornamentale, cu garduri de talie mică (25-30 cm), după extragerea buxusului îmbătrânit. Dintre tuiele columnare se vor păstra exemplarele valoroase, cele bătrâne și invadatoare urmând a fi extrase.

-Refacerea gazonului și a culturilor de trandafiri.

-Păstrarea arborilor foioși de calitate, extragerea exemplarelor cu siluete nespecifice și deteriorați.

Restaurarea elementelor de arhitectură

-Poarta principală de acces va fi restaurată prin montarea coloanelor căzute la cutremurul din 1977 și completarea grilajului din fier forjat.

-Coloanele din cărămidă cu capiteluri brâncovenești de piatră care se află la hotarul incintelor vor fi ridicate și restaurate.

-Aleile din cărămidă și piatră ale grădinii de trandafiri vor fi restaurate.

-Pe Poarta Târgoviștei, care a fost restaurată în anii '80, se va monta o replică după grupul statuar „Minerva". În 1931 arhitectul G.M. Cantacuzino a marcat pe zidul de nord al incintei principale Poarta Târgoviștei, cu un portal alcătuit din zidărie de

https://biblioteca-digitala.ro

cărămidă de epocă cu elemente de piatră inserate în cărămidă. Cu rol simbolic, acest portal marca locul pe unde în trecut trecea vechiul drum al Târgoviștei. S-a adus la Mogoșoaia și s-a montat pe acest portal un grup statuar cu figuri alegorice pentru a marca însemnătatea acelei porți. Grupul alegoric care o reprezintă pe zeița Minerva este opera unui sculptor italian din anul 1820. Acest grup statuar și altul care-i făcea pandantul astăzi pierdut, ornamentau portalurile de la două intrări în curtea palatului banului Dumitrache Ghica din calea Victoriei (Teatrul de Comedie de azi și Teatrul de Păpuși) a consemnat în 1955 arhitectul P.E. Miclescu într-un scurt istoric al Mogoșoaiei, aflat în arhiva DMI. Căzut la cutremurul din 1977, grupul statuar a fost restaurat în Muzeul Național de Artă în anul 1981, de restauratorul Aurel Olteanu.

-Arcele cu coloane din zidul de nord al incintei, căzute la cutremur urmează a fi restaurate pe baza documentelor existente și a martorilor *in situ*.

-Coloanele de pe terase și din curtea de onoare, căzute la cutremur, invadate de vegetație vor fi ridicate și curățate de atacul biologic.

Concluzii

În primăvara anului 2001 au început primele lucrări de restaurare a grădinilor.

-S-a degajat coloana centrală din grădina de trandafiri de vegetația care o invada, o dată cu curățirea întregii geometrii a grădinii.

-S-au curățat terasele dinspre lac de vegetația crescută haotic în anii 1980-2000. Cu acest prilej au fost găsite importante elemente litice: un vas ornamental, leul de pe malul lacului, văzut până atunci numai în fotografii, coloana și capitelul brâncovenesc.

-Palatul a fost degajat de vegetație, fațada de vest putând fi din nou admirată.

-S-au degajat și vederile spre sud dinspre parc spre palat.

-În programul de finanțare a Băncii Mondiale au fost incluse proiectele de restaurare a Grădinilor Istorice de la Mogoșoaia și a Serelor – 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

DECORAȚIUNI INTERIOARE ALE CASELOR ŞI PALATELOR BOIEREŞTI DIN SECOLUL AL XIX-LEA ÎN ORAŞUL IAŞI

Aurica Ichim
Smaranda Gâlea
Titel Sinescu

Majoritatea monumentelor istorice laice – palate şi case boiereşti ale oraşului Iaşi datează din secolele XVIII şi XIX, construite în cadrul procesului complex de înnoire reprezentat de dezvoltarea economiei bazate pe relații capitaliste. Totodată acest proces reprezintă schimbarea mentalității boierimii şi intelectualității vremii, fiind o modă studiul la Paris, Berlin şi Viena. Tradițiile culturale, aduse de acest nou suflu s-au manifestat mai ales în arhitectura civilă. Se construiesc în secolul al XIX-lea multe palate şi case boiereşti, iar cele mai vechi sunt înnoite, refăcute în stil eclectic, clasicist sau neogotic. Ambianței exterioare şi interioare a acestor construcții îi asociem în prezent atmosfera evenimentelor istorice şi culturale ale timpului, modul prin care oraşul trăieşte ca istorie cumulată, nostalgia după vechile valori, conştiința comorilor de artă făurite pe acest loc. Prin aceste monumente îşi merită în mare parte numele de "oraşul vechilor zidiri".

Ambianța interioară, decorul epocii în care s-a făcut "Unirea Principatelor", a existat un Creangă, un Eminescu, s-a realizat independența României, este prea puțin luat în seamă şi din nefericire şters cu buretele de istoria actuală, ce îşi doreşte spații practice şi aseptice pentru servicii de tot felul. Aceste spații ce exclud decorația şi culoarea ce era un atribut al acestor imobile sau, în cazul în care vreun beneficiar o doreşte, ea devine de multe ori din incultură sau lipsă de studiu un element de kitsch.

Monumentele la care ne referim sunt legate de nume ilustre (Conta, D. Ghica, Cantacuzino–Paşcanu, Beldiman, Berthelot, A. Russet, Balş-Sturdza, Roznovanu). Interioarele erau de cele mai multe ori reprezentative pentru personalitatea proprietarului. Astfel, nu lipsea holul de acces bogat dimensionat

https://biblioteca-digitala.ro

din care pornea scara monumentală în 3 sau 2 braţe, balustrada bogată, salonul mare cu plafon pictat, coloane adosate, lambriuri, parchetul cu esenţe şi modele pe gustul epocii, oglinzile cu rame din lemn sculptat, şemineele, tapetul de mătase la pereţi, înrămat cu baghete din lemn sculptat sau ipsos, rozete şi candelabre decorative şi cîte alte elemente ce constituie apanajul stilului clasic sau al ecletismului.

Peste multe din aceste elemente s-au suprapus la începutul secolului al XX-lea elemente de stil *art nouveau,* în special în decoraţia balustradelor, feroneriilor, tâmplariei sau în cea a ancadramentelor, chenarelor, creându-se astfel elemente interesante ce denotă o istorie a clădirii, proprietarilor, evenimentelor.

Din nefericire, mare parte din aceste elemente de arhitectură şi decoraţie interioară au dispărut astăzi, prin schimbarea de destinaţie după anul 1947 a majorităţii acestor construcţii. Noile funcţiuni au impus modificări interioare şi o dată cu acestea s-a distrus ambientul şi decoraţia originală (Palatul M. Sturdza-Seminarul V. Costachi), Casa Beldiman–Penescu – dispensar, Casa A. D. Xenopol - a traversat schimbări de proprietari şi destinaţii ce au dus la distrugeri masive, Casa Logofăt Conta – Casa Universitarilor, Casa Ghica Brigadir – Spitalul de Urgenţe, Casa D. Ghica – sediul unui trust de construcţii, Palatul Gr. Sturdza - Sediul R.T.V. Iaşi).

Alte construcţii au păstrat parţial decoraţiile interioare, fie din cauza unei exprimări arhitectonice foarte puternice a acestora (Palatul Roznovanu – Primaria, Casa Balş-Sturdza - Poşta Centrală, Casa Catargi – Muzeul Unirii, Casa Ghica Callimachi – Sediul PNŢCD), fie datorită funcţiunii realocate şi a faptului că au fost declarate monumente istorice din 1947 sau de la începutul secolului, o dată cu înfiinţarea Comisiei Naţionale a Monumentelor Istorice (intrând astfel sub un anumit regim de protecţie).

Exemplificăm această teză cu păstrarea decoraţiilor interioare (evident parţial) la unele construcţii ce au avut funcţiuni publice de la începutul secolului al XX-lea, prin preluarea lor de către stat sau de către instituţii publice de la proprietarii particulari:

– Palatul Roznovanu – preluat de Primăria Iaşi;

https://biblioteca-digitala.ro

- Casa Catargi – preluată inițial de Primăria Iași și apoi de sediul Societății de Asigurări;
- Casa Sturdza-Balș – preluată de Banca Românească și apoi de Poșta Română;
- Casa Alecu Balș – preluată întâi ca spațiu de învățământ și apoi Filarmonica Moldova Iași.

Caracteristicile stilistice puternice reflectate în volumetrie, decorațiile fațadei, forma golurilor și tâmplăria, ca și forma acoperirii în general sunt păstrate în toate situațiile. Aceste elemente sunt cele ce în prezent sunt restaurate.

Firește, în decursul secolului al XVII-lea și al XIX-lea fiecare din aceste monumente își are istoria sa, schimbările de proprietari, influențele "modei" în arhitectură, schimbările funcțiunilor aducându-le în prezent în situația în care fiecare construcție în parte reprezintă "un caz", "o istorie suprapusă". În general ele au pornit de la construcții inspirate din clasicismul francez sau vienez (Casa Catargi – Muzeul Unirii, Casa Pogor – Muzeul de Literatură, Casa Ghica Callimachi – Sediul PNȚCD, Casa Balș–Sturdza - Poșta Centrală, Palatul Roznovanu – Primăria Iași, Palatul Callimachi – Universitatea Veche, Palatul M. Sturdza - Seminarul V. Costachi), neogotice (actuala fațadă a Casei Alecu Balș - Filarmonica) sau eclectice (Casa Logofăt Conta - Casa Universitarilor, Casa Beldiman – Penescu, Casa A. D. Xenopol, Palatul Ghica Brigadir - Spitalul de Urgențe) și caracteristicile preponderente stilistice se păstrează.

Considerăm ca restabilirea adevărului istoric și a valorii acestor imobile nu este deplină, dacă nu putem restabili ambianța interioară de "istorii suprapuse" prin restaurarea decorațiunilor interioare.

Reabilitarea spațiilor interioare și a decorațiunilor interioare nu este posibilă în toate situațiile în care ființează aceste imobile astăzi (exemplu: Palatul Ghica Brigadir – Spital de Urgență, Casa Grigore Ghica – Maternitate).

Totuși în unele situații este posibilă refacerea, măcar parțial, a ambientului și a decorațiunilor interioare:

a) la construcțiile la care se mai păstrează decorații originale, sau există surse documentare privind aceste decorații;

https://biblioteca-digitala.ro

b) dacă există aceste surse documentare şi imobilele - acum muzee sau instituţii publice (teatru, sală de concert) - impun demonstrarea unui ambient de epocă, refacerea chiar cu caracter scenografic a decoraţiei interioare, eclectice sau clasiciste;

c) dacă nu există surse documentare, dar proporţionarea, modul de dispunere a spaţiilor indică existenţa unui complement decorativ ce era, prin regulă, adiacent stilului predominant al construcţiei, (clasicist, eclectic) se poate indica în mod stilizat existenţa acestui element.

Aceste opţiuni trebuie să fie dovada unei atente cunoaşteri a istoriei imobilului, prin epuizarea tuturor surselor de informare privind această istorie, şi o fină cunoaştere a stilurilor clasice, eclectice etc., pentru a nu adauga construcţiei elemente lipsite de valoare. Este facilă introducerea elementelor de kitsch.

In situaţia restaurării unor imobile (Casa Sturdza-Balş – Poşta centrală, Palatul Roznovanu – Primăria Iaşi, Casa Balş-Filarmonica) elementele stilistice ale principalelor spaţii interioare sunt păstrate şi există documente, fotografii, ce permit refacerea decoraţiilor, a coloritului şi a texturilor iniţiale ale interioarelor. Chiar în această situaţie, elemente de detaliu (unele rozete, anumite profilaturi) nu au documentaţie. Acestea trebuiesc realizate în spiritul stilului adoptat pentru refacerea decoraţiei, realizând elemente de stilizare care să marcheze faptul că acestea sunt elemente noi. Desigur această operaţie se va face cu multă finețe. Ea implică o bună cunoaştere a stilului respectiv, a posibilităţilor de evidenţiere a elementului nou fără a cădea în kitsch. Există deja în operă, de obicei elemente mai noi, fără valoare stilistică, ce au fost aşezate în locul unor elemente originale. Ele au fost realizate cu ocazia unei reparaţii anterioare (în special cele realizate în anii 1960-1980 sunt din această categorie). Dacă există posibilitatea, acestea trebuie înlocuite cu elementele autentice, sau cu elemente corespunzătoare din punct de vedere stilistic (exemplu – decoraţia interioară a Sălii de concerte a Filarmonicii cu tratament fonic - semicalote de diverse dimensiuni, ce nu se adaptează elementelor neogotice de calitate păstrate). Un exemplu îl constituie în acest sens şi Muzeul Unirii. La restaurarea din 1947–1952, stucmarmura a fost înlocuită cu o vopsitorie grosieră, unele rozete au

https://biblioteca-digitala.ro

fost înlocuite cu elemente fără proporții, au fost eliminate lambriuri, s-au modificat profilele decorative de racord la plafon (vizibile în fotografiile de epocă) pentru introducerea scafelor de lumină. Un alt exemplu îl constituie Palatul Roznovanu, reparat între anii 1977-1979. La holul central s-au introdus scafe de lumină, străine unității stilistice a ansamblului. Pereții au fost zugrăviți cu tencuială "tip strop" în chenare, element "la modă" în acea perioadă, dar care contrastează neplăcut cu detaliile fine ale coloanelor, scării, balustrăzii.

Același lucru s-a întâmplat și la Casa Ghica Callimachi, astăzi sediul PNȚCD. Aici reparațiile au fost făcute fără profesionalism, distrugând ambianța holului și a scării interioare. La acest monument se păstrează scara principală de onoare, ce debușează dintr-un hol cvasi-pătrat la parter în salonul rotund de la nivelul 1. Se păstrează urme ale decorației interioare: balustrada decorativă, oglinzi de cristal cu rame florale din ipsos, profile decorative ale plafonului de la etaj, coloanele decorative din holul parterului. Dar vopsitoria stridentă, adaosurile de grilaje gen cazemată, distrugerea parțială a balustradei decorative a scării, sunt unele rezultate ale reparațiilor la acest imobil – monument istoric.

În situațiile enumerate mai sus restaurarea se poate realiza prin revenirea la elementele originale, sau prin realizarea unor replici, pentru zonele în care aceste elemente originale au fost distruse, dar se păstrează martori (elemente de frize, balustrada, capitelul coloanei).

Alte imobile, cum ar fi Casa Callimachi - Universitatea Veche, Casa Grigore Ghica – Maternitatea, Casa Beldiman - Palatul Copiilor, Casa Al. Ghica Brigadir – Spitalul de urgențe, Casa Grigore Sturdza - Studioul TVR Iași, au decorațiile interioare în întregime înlăturate. Pentru unele dintre acestea, nu mai este posibilă nici măcar sugerarea ambientului de epocă (Spitalul de urgențe, Maternitatea).

Universitatea Veche, acum în curs de restaurare, sugerează prin decorații foarte stilizate existența unui ambient interior clasicist.

La Studioul TVR – Casa Grigore Sturdza, decorațiile interioare s-au pierdut o dată cu transformările suferite în anii 1960–1970 când funcționa ca Școală Interjudețeană de Partid. Este posibil să existe elemente de arhivă privind decorațiile interioare și

https://biblioteca-digitala.ro

nu ar fi lipsită de importanță refacerea holului central și a scării principale de acces. Spațiile interioare par în prezent lipsite de personalitate.

Necesitatea de a crea un cadru scenografic poate fi corectă în anumite situații, din punctul de vedere al restauratorului, un spațiu pentru spectacol este un spațiu scenografic. Deci, un ambient de epocă, chiar scenografic, poate fi restaurat într-un astfel de spațiu (Filarmonica). *Foyerul*, holul central, scara monumentală, sala de concerte, merită a fi refăcute într-o unitate stilistică.

Un muzeu este prin excelență un spațiu scenografic. Pentru Muzeul Unirii, de exemplu, se crează interioare "scena" în care se reface ambianța "Unirii" și a vieții domnitorului Al. I. Cuza. Sălile poartă denumiri ca: Biblioteca Domnitorului, Biroul Domnitorului, Biroul Doamnei etc. Pentru decorațiile acestor interioare există fotografii de epocă, s-au păstrat plafoanele, registrele decorative de racord perete-plafon, descrieri de arhivă privind tapisarea pereților, aurirea unor elemente sau tapițeria mobilierului. Există o parte din mobilierul original, argintărie, tablouri, obiecte personale ce au aparținut lui Alexandru și Elenei Cuza. Decorațiile interioare vor forma un tot stilistic cu acestea. La o scară mai mare, se crează o unitate stilistică interior–exterior ce facilitează perceperea momentului istoric căruia îi este dedicat muzeul.

Un alt exemplu îl poate constitui "Casa Pogor" - Muzeul Literaturii. Ar fi importantă refacerea măcar a unor interioare de epocă pentru restabilirea atmosferei "Cenaclului Junimii". Se pare că restaurarea actuală se va încheie fără a lua în calcul acest argument. Din acest punct de vedere decizia restauratorului poate fi judecată ca discutabilă.

De fapt, dilema restauratorului o constituie, în general, "cât și cum este corect a integra elementele restaurate cu elemente de modernizare și reabilitare, pentru a aduce monumentul la stadiul de maximă valoare stilistică, cumul de istorie și transformări pozitive". Rezolvarea este un proces foarte fin și distinct de la o construcție la alta. Nu exista o "rețeta".

În prezent, pentru monumentele laice, consolidăm și restaurăm exteriorul, dar suntem mai puțin preocupați pentru refacerea ambientului interior. De cele mai multe ori sunt mult prea mulți pași de parcurs pentru restabilirea ambientului stilistic.Uneori

https://biblioteca-digitala.ro

funcția actuală nu mai permite acest lucru. Alteori, dorința de modernitate sau grandoare a beneficiarului, încalcă orice principii și duce la distrugeri majore (Clădirea Registrul Comerțului). Tot beneficiarul, dorind doar cosmetizări, împiedică restaurarea și elimină martorii ce ar permite realizarea acesteia.

Amintiri și lecții de istorie, lecții de cultură, se desprind din realizarea unei restaurări integrale a unei construcții. Ambientul interior, decorațiile, mobilierul, sistemul de iluminare, constituie o parte din substanța istoriei construcției.

Fără efectuarea acestui demers multiplu, lipsim monumentele de o parte din semnificația lor.

https://biblioteca-digitala.ro

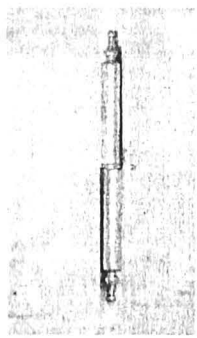
ELEMENTE DE DETALIU LA ARHITECTURA CASELOR BOIEREŞTI, PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Gheorghe Mânăstireanu

Despre restaurarea Casei Catargiu, azi Muzeul "Unirii", cu referire la detaliile de rezistenţă şi de arhitectură, au fost prezentate comunicări la ediţiile precedente ale Simpozionului. Prezenta lucrare încearcă să pună în valoare restaurarea elementelor de feronerie ca element de detaliu al arhitecturii interioare şi exterioare, inclusiv cele din metal, cu referire directă la mânere, şilduri, balamale, cremoane şi cele două balcoane.

Restaurarea actuală se doreşte a fi o restaurare completă şi complexă şi de aceea au fost studiate cu atenţie toate elementele artistice, cele două balcoane nefăcând distincţie.

Astfel, când au fost decapate straturile de vopsea de pe balamalele de la uşi şi ferestre, s-a constatat că o parte erau confecţionate din bronz, iar celelalte din fier.

Comparând elementele decorative ce le conţineau balamalele cu cele de pe mânere şi şilduri concluzia a fost că ele aparţin unui singur stil, stilul Ludovic XVI şi de aici a rezultat necesitatea ca toate balamalele să fie confecţionate din acelaşi metal şi să cuprindă aceleaşi elemente decorative.

Privind fereastra în ansamblul ei, s-a putut observa faptul că elementele de închidere respectiv cremoanele erau şi ele diferite atât în ce priveşte modelul, cât şi materialul din care erau confecţionate. Pentru a se putea crea o unitate de stil s-a hotărât executarea lor din bronz, în acelaşi stil cu balamalele.

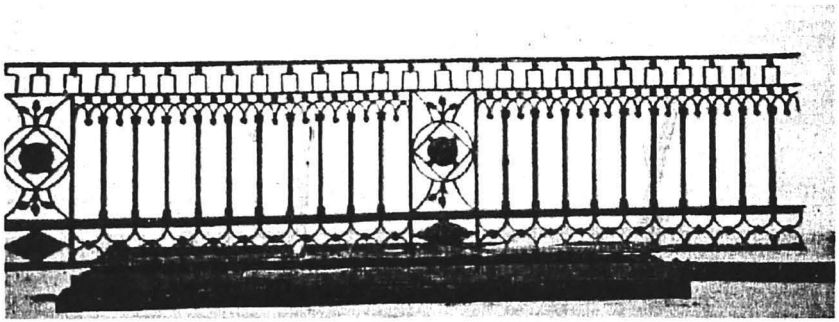

https://biblioteca-digitala.ro

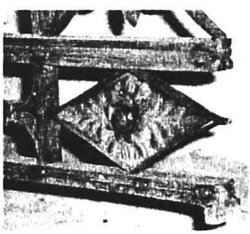
Dacă realizarea balamalelor nu a creat nici o dificultate întrucât ele au fost executate prin strunjire, cremoanele nu pot fi făcute decât prin turnare, urmând şi respectând toate etapele tehnologice pentru ca, în final, să se poată distinge elementele artistice comune de pe cremon şi mâner.

Lucrările anterioare de restaurare a casei nu au cuprins şi restaurarea celor două balcoane, cel dinspre strada Lăpuşneanu şi cel din curtea interioară.

Balconul dinspre strada Lăpuşneanu a fost realizat din elemente de fier îmbinate prin sudură şi nituire. Pe mijlocul balconului se află stema familiei Ghica, familie ce s-a numărat printre numeroşii proprietari ai casei. Analizându-se elementele decorative s-a constatat că pe colţuri se aflau două elemente stilizate reprezentând două ghivece. Acestea au fost curăţate şi, după înlăturarea straturilor de vopsea neagră ce le-a acoperit, a rezultat că au fost realizate din bronz masiv.

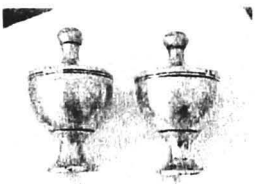
De asemeni, un alt aspect ce s-a putut constata, a fost acela că o serie de elemente florale lipseau. Pentru completarea balconului cu elementele lipsă au fost desprinse cu atenţie probe martor (probe ce au servit de model). Noile elemente florale au

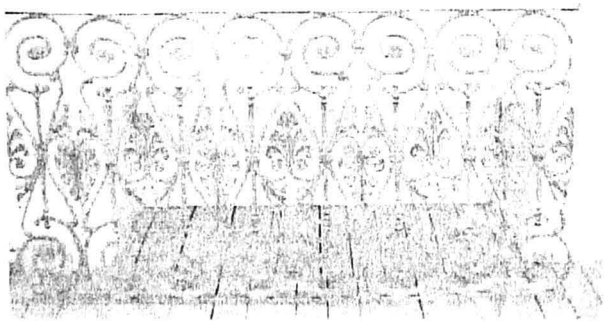
https://biblioteca-digitala.ro

fost realizate prin turnare, iar ca metal a fost folosit aluminiul. Elementele decorative ce formează cel de-al doilea balcon sunt realizate tot din metal, dar, ca model este total diferit. Ca tehnică a fost folosită forjarea, nituirea şi sudarea. Elementele din partea superioară reprezintă frumoase ghivece care au pe ele, în relief, ca decoraţiuni elemente vegetale. O parte din aceste ghivece sunt sparte, ele trebuind a fi înlocuite. Pentru aceasta au fost date spre turnare trei noi ghivece care să le înlocuiască pe cele deteriorate. Ele vor fi realizate prin turnare, iar ca metal se va folosi fonta la fel ca la cele originale.

Am considerat ca fiind important să fie prezentă şi restaurarea elementelor de feronerie ce constituie elemente de detaliu din arhitectura caselor de secol XIX, întrucât multe din acestea s-au pierdut. După realizarea unor restaurări la clădiri monument, cu tristeţe se poate vedea la uşi mânere şi şilduri moderne, iar la ferestre cremoane care se înscriu în acelaşi modernism agresiv.

Elementul care are un rol deosebit în arhitectura caselor de secol XVIII început de secol XIX este balconul. Acesta dă un plus de eleganţă, un plus de frumuseţe faţadelor, şi nu putem atunci când ni se înfăţişează, chiar şi în aspectul modificat de elemente moderniste, să nu ne gândim la piesele de teatru ale lui Alecsandri, la poeziile lui Macedonski sau ale lui Eminescu. Să nu uităm că

https://biblioteca-digitala.ro

balconul a constituit unul din motivele de bază ale literaturii din întreaga lume, care se încadrează în curentul romantic. De aceea, lipsa acestuia din arhitectura caselor care se înscriu în această perioadă istorică le fac să pară neterminate, ştirbite. Acolo unde este posibil. Trebuie să fie restaurate şi păstrate tocmai pentru acest farmec distins, iar la Muzeul Unirii se poate reface, aşa cum de altfel s-a început, o resaturare completă a acestui element arhitectural.

https://biblioteca-digitala.ro

PRIMUL PROGRAM ICONOGRAFIC INFORMATIZAT DIN ROMÂNIA

Andrei Vretos

În cadrul programului de colaborare dintre UNESCO şi România, proiectul de conservare şi restaurare a Mănăstirii Probota a fost conceput pentru a funcţiona ca un şantier - pilot, cu echipe mixte de restauratori şi de cercetători, români şi străini, pe baza celei mai moderne metodologii interdisciplinare din domeniu.

Pictura este cea care a constituit punctul de pornire a Proiectului, cea care a determinat şi înscrierea monumentului pe Lista Patrimoniului Mondial, iar restaurarea ei scopul esenţial.

În acest context documentaţia ca oglindă a procesului de restaurare a beneficiat de o atenţie cu totul specială şi a apărut ideea informatizării sale.

Scopul era de a crea o bază de date pentru picturile bisericii Sf. Nicolae, prima aplicare în România a unui program informatizat complet pentru toate cele 5 spaţii de cult (altar, naos surmontat de turlă, camera mormintelor, pronaos şi pridvor) ca şi pentru exterior.

În general, o bază de date este un instrument pentru păstrarea şi organizarea informaţiilor. În cazul dat, un unicat încă, informaţia este diversă, complexă din punct de vedere formal şi plină de semnificaţii. Chiar dacă utilizarea unui instrument atât de abstract şi pentru unii străin, ca o bază de date, ar putea crea nedumeriri, cu metodologiile moderne ea se dovedeşte a fi unicul mijloc de a pune în relaţie şi de a vehicula rapid şi chiar pe mai multe paliere în paralel o informaţie extrem de bogată şi chiar nuanţată.

Ţinând cont de natura acestor picturi, de tematica şi de semnificaţia liturgică determinantă pentru alegerea şi amplasarea în spaţiul sacru a peste 1000 de imagini individuale, punctul de pornire pentru baza de date a fost programul iconografic, fragmentat în funcţie de fiecare compartiment al bisericii.

După reconstituirea acestuia de către istoricul de artă, am trecut la un program informatizat, conceput de subsemnatul.

Punctul de pornire, adică modulul primar, a fost scena individuală, care a primit un număr de ordine în concordanţă cu

https://biblioteca-digitala.ro

amplasarea ei în structura iconografică canonică a unui program ortodox, coroborată cu organizarea spațială a scenelor pe încăperi, pereți, respectiv bolți, și pe registre. Pentru fiecare tip de informație s-a creat câte un câmp individual. În câmpuri speciale a fost introdusă informația privitoare la documentația aferentă: fotografii înainte, în timpul și după restaurare, planșele desenate de restauratorii înșiși în timpul procesului de restaurare, cu mențiuni privind starea de conservare înainte de începerea procesului, tehnica originară, metodologia actuală aplicată (operații, materiale), integrarea estetică finală. Au fost adăugate și rapoartele finale ale restauratorilor, ca și scurte informații destinate să faciliteze unei persoane mai puțin avizate înțelegerea subiectului scenei.

De exemplu, structura bazei de date permite acoperirea informației începând cu numărul scenei în cadrul programului iconografic, completate în cazul Sinaxarului (Calendarul liturgic) din gropniță și pronaos prin data zilei din anul liturgic, iar în celelalte încăperi prin numele scenei.

Alte posibilități de luat în calcul au fost: topografia unei scene, urmărindu-se orientarea pereților, registrul, numărul scenei în cadrul registrului, cu o lectură de regulă începută dinspre răsărit, mergând spre sud, vest și nord, iar în cadrul registrelor de la stânga la dreapta.

Scopul acestei baze de date complexe a fost de a uni într-un instrument computerizat, ușor de folosit, întreaga documentație privind procesul de restaurare a picturilor murale din biserica Sf. Nicolae a Mănăstirii Probota. Formula informatizată va permite în viitor legături și cu alte baze de date create pentru același obiectiv, respectiv cele pentru negative, fotografii pozitive, fotografii digitale, diapozitive ca și o pentru cercetările din alte domenii, de exemplu arheologia.

În design-ul structurii bazei de date au fost luate în considerare și alte cerințe:

- un sistem care să nu necesite resurse de memorie mari (hardware) astfel încât să poată fi folosite posibilitățiile oferite de majoritatea computerelor existente în România și în Europa de Est;

- alegerea unui soft cu o folosință largă mondială, necostisitor, prietenos și ușor de învățat;

- necesitatea de a obține un sistem deschis, ținând cont de aducerea la zi continuă, pe care o presupune procesul de restaurare, dar și continuarea unor cercetări de către istoricii de artă;

https://biblioteca-digitala.ro

- posibilitatea de a lega în aceeaşi bază de date texte, fotografii, desene;

- necesitatea integrării cu alte baze de date ale proiectului Probota;

- posibilitatea de a folosi baza de date cu programe ale GIS (Geographic Informatic System).

Aceste cerinţe de bază ne-au determinat să alegem programul Microsoft Access '97 ca cel mai potrivit software pentru managementul bazei de date.

Bazele de date au fost inscripţionate pe CD, câte unul pentru fiecare încăpere a bisericii. Pentru moment, ele pot fi consultate numai cu acordul UNESCO, care posedă copy-right-ul, dar în viitor ele vor putea fi difuzate.

Un aspect important pentru fiecare utilizator îl reprezintă posibilităţile şi facilităţile de căutare. Din acest punct de vedere, utilizatorul poate accesa informaţia pe următoarele căi:

1) Fiecare perete dintr-o încăpere beneficiază de un desen-sinteză în care apar toate scenele în succesiunea lor reală. Printr-un click cu maus-ul deasupra scenei pe care dorim să o studiem obţinem pe ecran fişa scenei respective cu toate informaţiile de bază pe care le cuprinde: topologice, fotografice şi de ordin iconografic.

2) Alte posibilităţi de căutare sunt după:

- numărul scenei;
- numele scenei;
- indicaţii topografice;
- un cuvânt din textul iconografic;
- numele restauratorului.

Pentru căutare se utilizează butonul **Search** din cadrul oricărei fişe deschise din bază.

3) Pentru accesarea desenelor de restauratori se face click pe ferestrele denumite Drawing A, B, D_1.

4) Pentru accesarea rapoartelor restauratorilor, se face click pe fereastra cu numele respectiv. Se deschide textul care, dacă este cazul, este însoţit la sfârşit de fotografiile aferente.

https://biblioteca-digitala.ro

OBIECTIVE ŞI PRINCIPII ÎN CONSERVAREA ŞI RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE

Daniel Covatariu
Adrian Constantin Diaconu
Daniel Diaconu

„Trecutul este o lumină pusă în negura prezentului, ca să lumineze căile viitorului."
Nicolae Iorga

România este o ţară pe întinsul căreia, în mijlocul furtunilor istoriei sau în vremuri mai liniştite, geniul de constructor al nenumăraţilor meşteri anonimi a putut să se exprime prin ridicarea unor bijuterii de arhitectură.

De obicei, monumentele istorice dau acel caracter de individualizare oraşelor noastre şi, în marea majoritate a cazurilor, devin emblema oraşului (Palatul Culturii - Iaşi, Biserica lui Ştefan cel Mare - Piatra Neamţ, Biserica Neagră - Braşov, Biserica Precista - Galaţi, Biserica Borzeşti – Oneşti etc.). Ceea ce alţii au clădit cu multă grijă, reparând sau chiar consolidând atunci când a fost nevoie, la noi s-a demolat ori s-a lăsat în paragină.

În restaurare nu există monumente mai importante sau mai puţin importante. Chiar atunci când şi-a pierdut părţi importante din substanţa originară de-a lungul existenţei sale, monumentul trebuie privit ca o operă spaţială, participantă la realitatea din jur. Preceptele care guvernează domeniul conservării şi restaurării monumentelor istorice trebuie aplicate individualizat fiecărui monument, în funcţie de personalitatea sa, funcţiunea sa trecută sau viitoare, starea de conservare, în măsura în care conceptul de restaurare rezultă din echilibrarea obligaţiilor de a nu dăuna monumentului - *primum non nocere* (Carta de la Veneţia), precum şi de a acţiona pentru transmiterea lui generaţiilor viitoare.

Monumentul trebuie privit în totalitatea celor trei atribute ale sale: **FIRMITAS** (soliditate, tehnica de realizare), **UTILITAS**

https://biblioteca-digitala.ro

(funcționalitate, scopul pentru care a fost realizat), **PULCHRITAS** (frumusețe, expresie estetică).

În acest sens, ***Carta de la Veneția*** (1964), referindu-se la conservarea și restaurarea monumentelor istorice, a dat o semnificație mai largă noțiunii de monument, ca o consecință a ofensivei urbanismului și sistematizării, amplificând-o prin introducerea conceptelor de *„centru monumental"*, *„ansamblu istoric"*, *„rezervație urbană"*, *„nucleul vechi urban"*, *„zonă periurbană veche"*, *„zonă de protecție culturală și naturală"* și altele. Astfel, noțiunea de *„monument istoric"* cuprinde atât creația arhitecturală izolată, cât și așezarea urbană sau rurală, care aduce mărturia unei civilizații anume, a unei evoluții semnificative sau a unui eveniment istoric. În acest caz avem în vedere atât marile creații, cât și operele modeste, care au dobândit o semnificație culturală deosebită cu trecerea timpului.

Carta de la Veneția, ca și celelalte convenții mondiale și/sau europene la care a aderat comunitatea restauratorilor, reprezintă un cadru general de operare și nu un „corset" pentru stabilirea conceptelor de restaurare. Restaurarea nu trebuie să determine o modă sau un stil personal de intervenție asupra monumentelor.

Componentele monumentului istoric

1. Terenul - parcela cadastrală

2. Construcții:

- clădiri cu funcțiuni principale;
- alte construcții: ziduri de incintă, turnuri, locuințe, chilii, altare ș.a.;
- anexe gospodărești.

3. Amenajări exterioare:

- drumuri de acces, scări, alei carosabile, alei pietonale;
- parcuri, plantații, alei, bazine, statui, taluzuri plantate;
- instalații exterioare;
- împrejmuiri.

4. Alte elemente:

- cimitire;
- elemente arheologice.

5. Bunuri culturale mobile.

Fiecare monument istoric trebuie să dețină un inventar al elementelor componente care este întocmit de proprietarul bunului sau de administratorul acestuia.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin modificarea structurilor (la interior), păstrarea sau refacerea fațadelor în stilul vechi (care are un aspect artistic deosebit, comparativ cu aspectul de produs industrial al construcțiilor contemporane), prin readucerea la funcționalul și arhitectura exterioară inițială, cât și prin reintegrarea lor culturală și socială se pot repune aceste monumente în **siguranță**. Din nefericire pentru inginerul constructor, punerea în siguranță a unui monument istoric printr-o asemenea intervenție radicală asupra sistemului structural este aproape imposibilă, deoarece, spre exemplu, bisericile ortodoxe sunt pictate în frescă la interior, fără a mai aminti de mânăstirile din nordul Moldovei la care intervențiile structurale trebuie să fie minime, date fiind existența frescelor și la exterior.

Clădirile cu o durată relativ lungă de exploatare (de peste 50 ani) au materialele de rezistență mai mult sau mai puțin îmbătrânite, situație în care caracteristicile lor mecanice inițiale sunt afectate. La zidării s-au folosit, de regulă mortare slabe (aprox. M2, M4 și, mai rar, M10) care uneori s-au măcinat în timp, iar lemnul a suferit ori putreziri ori fisurări din uscare. Anii industrializării au accentuat agresivitatea fizico-chimică a mediului ambiant. Datorită acestor agenți specifici, cele mai multe dintre construcțiile vechi prezintă degradări și avarieri suplimentare față de cele ale construcțiilor mai noi, deoarece au rezistat acțiunilor seismice repetate având rigiditatea structurală deja afectată.

Acțiunile de protecție a monumentelor istorice trebuie să aibă în vedere următoarele:

OBIECTIVE

Întreținere. Observarea continuă a stării fizice a monumentului istoric și ansamblul de măsuri luate pentru menținerea acestei stări.

Restaurare. Acțiune de înaltă specializare care are scopul de a evidenția mărturiile istorice incluse în monumentul istoric și de a păstra autenticitatea acestuia.

Consolidare. Acțiune de înaltă specializare care urmărește îmbunătățirea integrității structurale a monumentului istoric.

Pază. Activitate care are ca scop protejarea monumentului istoric împotriva furturilor sau a distrugerilor intenționate (vandalisme).

https://biblioteca-digitala.ro

Integrare socială, economică şi culturală în viaţa comunităţii locale. Înscrierea în programele de dezvoltare şi în planificarea locală şi regională a acţiunilor de protecţie a monumentelor istorice.

PRINCIPII

Expertizarea stării clădirii din toate punctele de vedere. Nu pot exista concepte separate pentru componentele arhitectură, structură, decoraţiune, ci numai un singur concept, unitar, care să le armonizeze pe toate. Investigarea monumentelor istorice, din punctul de vedere al fiecărei specialităţi, reprezintă suma observaţiilor pure, imparţiale, pe care monumentul ne permite să le obţinem şi care trebuie înregistrate ca atare. Interpretarea datelor trebuie făcută numai după terminarea investigării şi cu participarea tuturor membrilor echipei.

Soluţia de consolidare trebuie să nu afecteze aspectul arhitectural. Conservarea şi restaurarea monumentelor istorice nu poate să fie abordată decât în echipă; fiecare specialitate are importanţa ei aparte în stabilirea unor concepte unitare de restaurare. Echipa trebuie formată de către şeful de proiect arhitect şi se bazează pe bună înţelegere, respect reciproc şi coeziune. Echipa nu poate fi completă fără participarea restauratorului executant.

Menţinerea autenticităţii, considerată ca fiind acel ansamblu de acţiuni menite să dea obiectului starea pe care a avut-o la un anume nivel istoric – cel mai adesea cel original – constă în reconstrucţia tehnică, independent de starea obiectului înainte de intervenţie.

Stabilirea nivelului de intervenţie şi de asigurare antiseismică. Gradul de intervenţie asupra unui monument variază de la simple lucrări de întreţinere şi conservare, trecând prin acţiuni de protecţie, consolidare şi întregire şi ajungând la intervenţii complexe de restaurare şi recompunere, de dezasamblare şi reasamblare, sau, în cazuri extreme, de translare sau reconstruire parţială (ex. Biserica Rebegeşti, secolul al XVI-lea – translată vertical + 3,50 m, ing. Emil Prager, 1935 şi un număr destul de mare de biserici „mutate" în Bucureşti în anii '80, autor dr. ing. Iordăchescu).

Execuţia în regim de maximă urgenţă a lucrărilor de consolidare. Este un factor obligatoriu la majoritatea monumentelor istorice, datorită degradărilor şi deteriorărilor avansate, constate în

https://biblioteca-digitala.ro

urma expertizărilor deja efectuate şi este necesar pentru a preîntâmpina un dezastru în cazul unui cutremur, cu prioritate a monumentelor care adăpostesc oameni ale căror vieţi pot fi puse în pericol împreună cu inestimabile valori de patrimoniu.

Reversibilitatea metodelor aplicate în conservare şi/sau restaurare. Plecând de la ipoteza că viitorul ne va aduce tehnologii viabile, se impune alegerea unor modalităţi de conservare şi restaurare care vor putea fi cu uşurinţă îndepărtate în viitor, în condiţiile unei posibile operaţii de restaurare utilizând tehnologii şi principii care deocamdată ne sunt necunoscute.

Compatibilitatea materialelor utilizate la conservare şi/sau restaurare. Nu trebuie utilizate (decât în cazuri limită) numai materiale compatibile, de preferinţă din aceeaşi sursă, pentru că majoritatea incompatibilităţilor survenite la folosirea unui material vechi (original) şi unul nou, duce deseori la o degradare ulterioară mult mai rapidă.

Încărcările rezultate din noile elemente de consolidare nu trebuie să depăşească rezistentele capabile ale materialelor (blocuri de zidărie, mortar etc.).

Structura rezultată după consolidare trebuie să conducă la o bună comportare seismică a ansamblului <<structură veche - elemente structurale noi>>.

Reintegrarea culturală şi socială. Monumentele istorice trebuie menţinute în permanenţă într-o stare de funcţionare cât mai perfectă, fie prin păstrarea, dar şi modernizarea funcţiunilor lor iniţiale, fie prin acordarea de funcţiuni noi, viabile, compatibile cu natura, structura şi/sau valoarea lor. Un monument „exploatat", dar şi întreţinut permanent, menţinut viu, se conservă mult mai bine decât altul, fie şi consolidat şi restaurat, dar neutilizat.

În loc de concluzii ...

„Nu trebuie niciodată să se schimbe sau să se înlocuiască [...] rămăşiţele monumentale sau artistice de care Iaşul e plin. Lăsaţi-le cum sînt; nu le schimbaţi înfăţişările; nicăieri pe pământul românesc nu există alt oraş care să cuprindă ctitorii ale trecutului nostru de aşa valoare... Oraşul Iaşi este un muzeu al amintirii şi al sufletului nostru colectiv."

Mihail Sadoveanu

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

1. *** - *Monumente istorice – manualul administraţiei publice locale,* Ministerul Culturii, Centrul de Cercetare pentru Patrimoniul Cultural Naţional, Bucureşti, 2000.
2. *** - Monumentul – Tradiţie şi viitor – Lucrările simpozionului naţional, Iaşi, 8-11 septembrie 1999.
3. N. Giuşcă, *Ingineria proceselor de construcţie*, Iaşi, 1997, p. 17-54.
4. I.C.A. Sandu, *Teoria generală a restaurării,* Iaşi, 2000.
5. Sandu Ion, *Note de curs*, 2001.
6. R. Suman şi colab., *Tehnologii moderne în construcţii*, vol. I şi II, Bucureşti, 1989.
7. S. Tologea, *Probleme privind patologia şi terapeutica construcţiilor*, Bucureşti, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

PARTICULARITĂȚI ALE REABILITĂRILOR STRUCTURALE LA BISERICILE ORTODOXE DIN REGIUNI SEISMICE

Dan Olaru

INTRODUCERE. O CLASIFICARE A EDIFICIILOR DE CULT DUPĂ DESTINAȚIE, ASPECT ARHITECTURAL ŞI CULTUL APARȚINĂTOR

Bisericile ortodoxe reprezintă cele mai răspândite şi valoroase monumente istorice şi/sau de arhitectură din România. Practica de investigare a acestor monumente şi cea de proiectare a consolidării lor structurale, cu valoroase soluții date de specialiştii noştri, a demonstrat că există nişte mecanisme tipice de avariere, mai ales sub acțiunea cutremurelor de pământ semnificative. Deşi lucrurile par clare, constrângerile Chartei de la Veneția obligă inginerii proiectanți de consolidări să recurgă la soluții dificile. Desigur, limitările nu permit cele mai eficiente intervenții menite a obține o siguranță structurală similară cu aceea care se conferă construcțiilor noi, şi aceasta deşi avem de a face cu obiective care aparțin patrimoniului cultural național!

În lucrare vor fi schițate unele clasificări (una generală, pentru toate edificiile de cult – chiar în acest capitol introductiv; a doua – a autorului lucrării de față – numai pentru biserici), trecute în revistă principalele moduri de avariere ale bisericilor ortodoxe, plecând de la excelentele articole şi comunicări ale d-lui prof. Al. Cişmigiu; enumerate unele particularități ale reabilitărilor structurale cele mai potrivite acestor monumente, insistându-se asupra efectelor "create" de prezența turlelor din zidărie şi date exemplificări (cu propriile contribuții) la proiectarea de consolidări.

Edificiile de cult se încadrează în categoria *construcțiilor deosebite şi speciale în acelaşi timp*, datorită destinației lor, dar în special, din cauza modului lor de comportare în exploatare, corelat cu alcătuirea lor structurală mai aparte. De exemplu, în cazul acțiunilor seismice, prezența turlelor conduce la modificări

https://biblioteca-digitala.ro

semnificative ale răspunsului seismic global, în comparație cu cel specific al structurilor laice.

O clasificare sumară a clădirilor de cult din țara noastră având drept *criterii complexe: destinația, cultul aparținător și aspectele arhitectural-structurale* este următoarea [2]:

- biserici creștine de rit ortodox: a. cu plan treflat; b. cu cruce greacă înscrisă;
- biserici creștine de rit catolic (roman sau grec), reformat: a. cu plan de tip bazilical; b. cu plan de tip sală;
- temple mozaice: a. cu plan de tip bazilical (având una, trei sau cinci nave, despărțite prin șiruri de coloane); b. cu plan de tip sală;
- moschei de tip central.

În grupa construcțiilor de cult, dar diferite de ceea ce definim drept clădiri, se mai pot include: [2]: a. turnurile de clopotniță; b. zidurile de incintă ale ansamblurilor de clădiri de cult.

O schiță de periodizare a tipurilor structurale folosite la construcțiile de cult

Ceea ce se prezintă aici nu este o abordare mai largă (de tip istorico-arheologic, arhitectural și plastic) a "periodizării" bisericilor. Este numai o "mini"-sistematizare pentru o înțelegere mai bună a părții de rezistență a acestor structuri speciale – bisericile, folosind informațiile (puține) găsite într-o serie de referințe bibliografice. O prezentare ceva mai detaliată va fi făcută la viitoarea ediție a manifestării științifice ("Monumentul 2002"). Datele necesare unei periodizări din punct de vedere al modului în care s-au aplicat diversele alcătuiri structurale – criteriul prioritar pentru un inginer de structuri de rezistență - sunt cvasi-inexistente, în respectivele materiale analizându-se predilect arhitectura și plastica. Din acest motiv, este posibil ca în *încercarea de sistematizare "perioada istorică – sistem structural"*, ([1] și [3]), să se fi strecurat inevitabile erori. Vom reține aici următoarea clasificare:

- ***Perioada timpurie.*** Putem încadra aici monumentele istorice rămase din secolele XII - XIII și, în parte, din prima jumătate a secolului al XIV-lea.
- ***Perioada medievală de început.*** Putem considera pentru construcțiile analizate că, această perioadă include secolul al

https://biblioteca-digitala.ro

XIII-lea (mai precis cea de-a doua jumătate), secolul al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea.

- ***Perioada medievală mijlocie.*** Această etapă istorică este cea mai bogată şi reprezentativă pentru monumentele de cult din ţara noastră, cu precădere din zona extracarpatică. Vom accepta că perioada medievală de mijloc se întinde pe intervalul de timp al celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea până în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În cazul bisericilor ortodoxe, cele predominate ca număr, se pot stabili practic două etape de timp, după conformarea lor structurală în plan:
  - etapa de trecere (tranziţie) de la spaţiile de mici dimensiuni în plan la cele de mari dimensiuni;
  - etapa de mijloc propriu-zisă, a spaţiilor interioare lărgite.
- ***Perioada medievală târzie.*** Putem considera că cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea constituie perioada medievală târzie pentru structurile de biserici româneşti, când are loc trecerea la perioada modernă.
- ***Perioada modernă.*** Putem considera că această ultimă perioadă a construcţiilor de cult vechi începe în anii în care s-au introdus unele elemente din beton armat şi se sfârşeşte o dată cu apariţia codului P100-78.

3. AVARIEREA TIPICĂ A BISERICILOR ORTODOXE DIN ROMÂNIA

O prezentare sintetică a morfologiei şi patologiei seismice a bisericilor ortodoxe (din România) este făcută de prof. Al. Cişmigiu [4]. Domnia sa a mai întreprins şi o sistematizare a avariilor la zidăriile respective, constatate pe un eşantion de peste 100 de biserici ortodoxe, (desigur, mai vechi de un secol), fig. 1, care include:

- fisurarea/fracturarea longitudinală pe linia (semi) cupolei altarului-portic (adică exact pe o direcţie aproximativ normală la cea a directivităţii principale a undelor seismice cu epicentrul Vrancea), rezultând practic două "jumătăţi" cvasi-simetrice; arcele şi bolţile de pe traseu sunt deci fisurate (la cheie), iar pe traseu s-au determinat chiar dislocări de material;

https://biblioteca-digitala.ro

- fisurări/fracturări transversale în axele pronaosului, naosului, porticului;
- fisurări la cupole (desigur, după meridiane), turnuri/turle;
- fracturi ale fundațiilor (mai ales sub golurile de fereastră de pe axa longitudinală).

Acest complex fenomen de degradare conduce în final la un sistem de corpuri rigide cvasi-independente, fiecare având-şi propriul echilibru static.

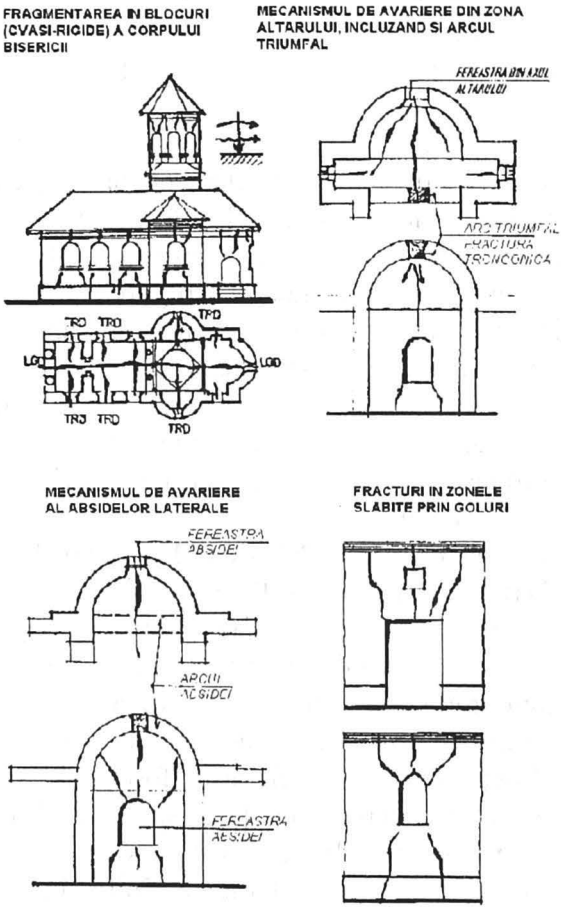

Fig. 1.
Avarierea tipică a bisericilor ortodoxe (după prof. Al. Cişmigiu)

https://biblioteca-digitala.ro

Vorbind de particularitățile structurale caracteristice clădirilor de cult, vom sublinia prezența unor elemente specifice în cadrul ansamblurilor [5]:

I. pereții structurali longitudinali – principale elemente verticale de rezistență pentru sarcinile gravitaționale, dar și seismice în sensul axului longitudinal al construcției;

II. arcele transversale, uneori și unele diafragme transversale cu gol/goluri – cu rol autoportant la sarcini gravitaționale, dar și antiseismic la acțiunile pe direcție transversală în plan și/sau pe verticală;

III. absida (principală) a altarului – cu o formă semicirculară în plan;

IV. absidele laterale – cu diferite grade de dezvoltare. De subliniat este predominanța elementelor curbe, cvasi-absente sau rare la edificiile laice, iar la edificiile monumente istorice și masivitatea zidurilor (și pilaștrilor). Datorită prezenței acestor elemente, la acțiuni de tip gravitațional apar forțe de împingere care supun subsistemul principal de rezistență (pereții, pilaștrii, coloanele) unor solicitări semnificative de încovoiere. De multe ori, avarierea elementelor structurale este datorată prioritar acestor împingeri, și abia în secundar este produsă din alte cauze (seisme, tasări diferențiate sub fundații, incendii).

"PROBLEMA" TURLELOR BISERICILOR ORTODOXE ÎN CAZUL CUTREMURELOR DE PĂMÂNT

S-a menționat și în alte ocazii (de exemplu în [3]) rolul "special" al turlelor bisericilor în cazul oscilațiilor de răspuns la acțiunea cutremurelor de pământ. Rezumând, acești apendici produc distorsiuni ale parametrilor de răspuns (cu relevanță pentru structură fiind deplasările și accelerațiile/forțele de inerție relative față de "planșeul" bisericilor), iar la seisme "cad". Deoarece, cu ocazia expertizării bisericii Banu din Nicorești (jud. Galați) s-au efectuat calcule complexe, cu elemente finite, în fig. 2 - 5 se ilustrează ce înseamnă "conlucrarea dintre diversele rigidități – ale «parterului» bisericii și ale turlelor".

https://biblioteca-digitala.ro

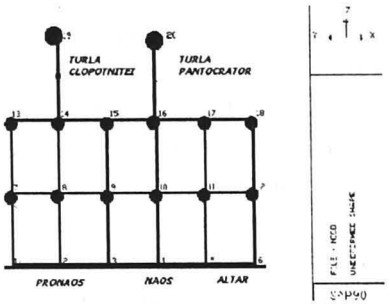

Fig. 2. Idealizarea cu elemente finite la calculul dinamic al bisericii Banu – Nicoreşti

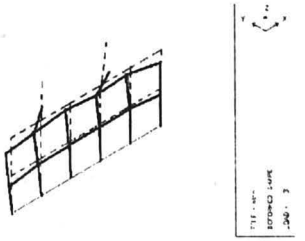

Fig. 3. Deformata bisericii avariate, înainte de a fi consolidată - (Qt,st=62 tf Qt,dr=120 tf ➔ Δy;z-altar=0.63; 1.6)

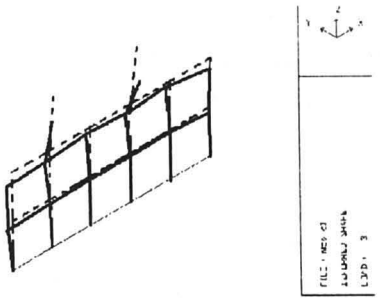

Fig. 4. Deformata bisericii consolidate ("baza" + turla clopotniței) – (Qt,st=52 tf Qt,dr=103 tf ➔ Δy;z-altar=0.42; 1.2)

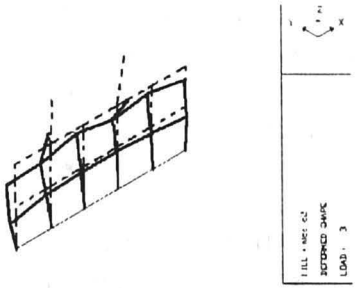

Fig. 5. Deformata bisericii consolidate ("baza" + turlele clopotniței şi Pantocratorului) – (Qt,st=54 tf Qt,dr=98 tf ➔ Δy;z-altar=0.72; 1.9)

S-au analizat:

I. o variantă degradată;

II. alta cu rigidizarea/consolidarea unei singure turle (cea foarte degradată, peste naos);

III. ultima cu rigidizarea ambelor turle (peste naos şi Pantocrator).

Se remarcă "sensibilizarea" şi mai accentuată a zonei altarului atunci când s-ar consolida/rigidiza şi turla Pantocratorului

https://biblioteca-digitala.ro

care, de fapt, nu este afectată de cutremure decât foarte uşor, în comparaţie cu turla clopotniţei. Acéste date au indicat dezavantajul intervenţiei structurale majore la turla de est. Intervenţia ar majora eforturile în pilaştrii turlei propriu-zise, precum şi în zona sa de reazem din structura principală (arcele şi pandantivii).

La alte biserici, cu diverse dispuneri de turle structurale, trebuie efectuate analize mai aprofundate atunci când se iau deciziile privind măsurile de consolidare. Ne referim la turlele din zidărie, iar nu la acelea uşoare din lemn, care fac parte din structura şarpantei de acoperiş.

CORELAŢIA "CAUZE AVARIERE" – "PROCEDEE DE CONSOLIDARE"

Este foarte cunoscută fraza: "Pentru a remedia ceva, trebuie eliminată cauza". La fel este şi cu monumentele istorice. Aici doar vom enumera aceste probleme serioase [7]:

- Îmbătrânirea materialelor – o cauză generală a degradării structurale a monumentelor istorice. *Soluţii de remediere:*
  I. înlocuiri locale ;
  II. impregnarea;
  III. peliculizarea.
- Degradarea în timp a subsistemelor de fundare - altă cauză majoră de avariere a monumentelor istorice. Soluţiile de remediere vor privi în primul rând infrastructura (fundaţiile şi terenul).
- Cutremurele de pământ cu intensitate medie şi ridicată – cauză a avariilor suprastructurilor istorice. Soluţiile vor însemna refacerea structurii, dar şi ranforsarea acesteia.

6. EXEMPLE DE CONSOLIDĂRI

Primul exemplu este cel al *bisericii Mănăstirii Adam*, din judeţul Galaţi [8]. Actuala biserică datează din anii 1802-1813. La 1802 s-a pictat turla, dar în 1940 a avut loc prăbuşirea acesteia din urmă. În 1869 are loc un cutremur care a produs avarii bisericii. În perioada 1869-1870 biserica a suferit reparaţii capitale, constând în special din intervenţii la nivelul finisajelor (tencuieli şi zugrăveli). Dar tot acum i se adaugă anexa de sud-est - "veşmântariul". La

https://biblioteca-digitala.ro

cutremurul din 10 noiembrie 1940 turla bisericii (actuale) s-a prăbuşit, iar pereţii s-au fisurat puternic. În luna iulie 1945 s-a refăcut acoperişul, fără turlă. În anul 1950, Ion Musceleanu pictează biserica. Acum există două turle din lemn (aparţinând şarpantei).

La cutremurul din 1977 biserica este avariată puternic. Urmează reparaţiile din perioada 1981-1984. Seismele din anii 1986 şi 1990 au avut din nou efecte negative asupra bisericii, fisurile care fragmentează "în felii" transversale corpul clădirii fiind o consecinţă a acestor evenimente nefaste naturale. Fenomenele locale de tasări inegale de teren sub fundaţii (la cvasi-absida altarului şi, mai redus, la pridvor) au produs avarii acestui monument istoric de cult creştin-ortodox. Biserica prezintă fragmentări, fig. 6 şi 7; în fig. 8 şi 9 sunt date imagini de crăpături ale zidăriei.

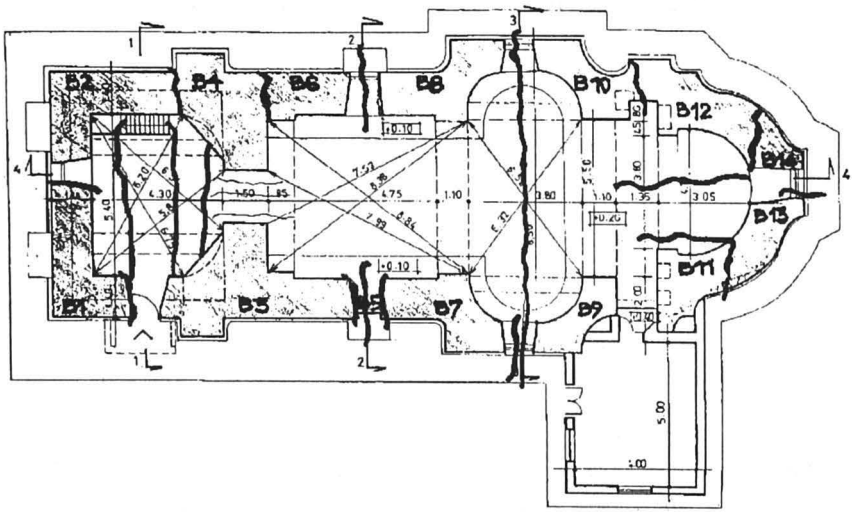

Fig. 6.
Biserica Adam. Plan cu marcarea avarierilor grave constatate

https://biblioteca-digitala.ro

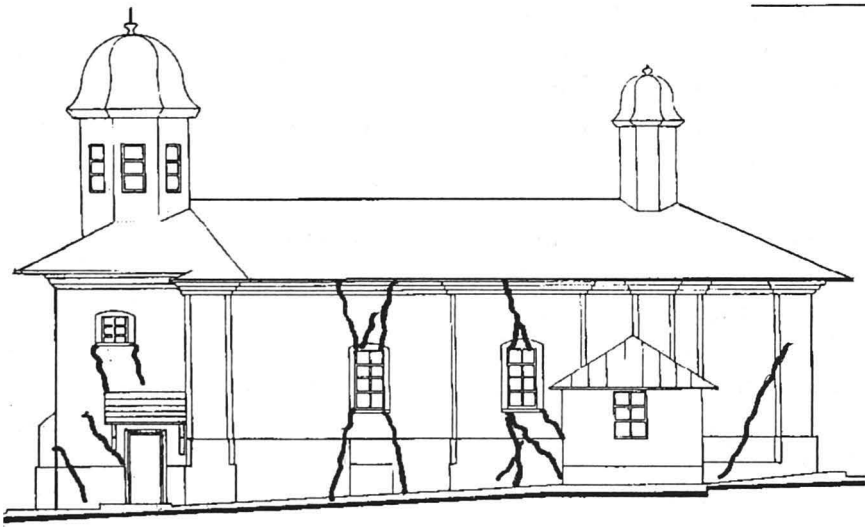

Fig. 7.
Biserica M-rii Adam. Degradări la fațada de sud

Fig. 8.
Biserica M-rii Adam. Vedere degradări la fațada de sud

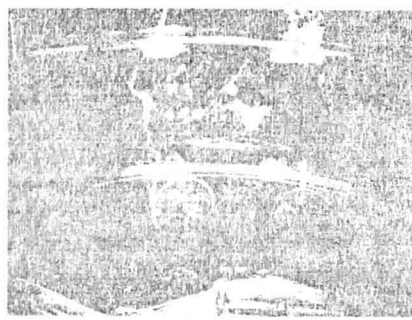

Fig. 9.
Biserica M-rii Adam. Vedere degradări la arc și boltă altar

Reabilitarea structurală propusă se bazează pe teoria fundamentată de prof. Al. Cișmigiu. Aceasta constă în următoarele lucrări:

https://biblioteca-digitala.ro

I. introducerea unei macrostructuri la nivelul podului – MP, (centuri ancorate pe/de "atice", cămăşuieli interioare la atice, grinzi-tirant peste arce, toate din beton armat);

II. consolidarea pereţilor structurali, prin executarea unui ansamblu de elemente verticale – EV, (care leagă MP de consolidarea infrastructurii);

III. consolidarea fundaţiilor prin crearea "batiului infrastructurii" - BI (o grindă Vierendeel de contur + grinzi tirant tot sub cota 0.00). Schema intervenţiilor pentru infrastructură şi pereţii structurii este dată în fig. 10.

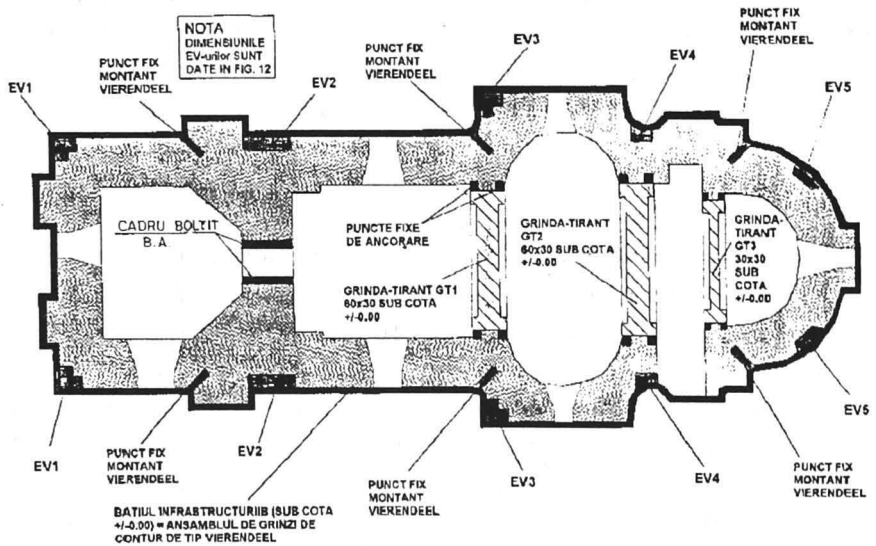

Fig. 10.
Biserica Adam. Plan cu indicare soluţii de intervenţie la fundaţii şi structură

Al doilea exemplu este cel al *bisericii Sf. Nicolae, zisă Banu*, din Nicoreşti, judeţul Galaţi [9]. Piatra de temelie a bisericii s-a pus în anul 1800, iar târnosirea a fost la 1807 (fiind deci contemporană cu actuala biserică a M-rii Adam, din acelaşi judeţ), iar zidul de împrejmuire datează de la anul 1814. Ctitorii aşezământului sunt banul Nicolae şi Catinca Lentiu, greci de origine, la fel ca şi domnitorul Alexandru Moruzi (alături de care

https://biblioteca-digitala.ro

au venit în țară). Așezământul a fost închinat Mănăstirii Neamț, devenind o filială a acestui renumit centru monahal, iar numele sub care a fost cunoscut era cel de M-rea Banu. La secularizarea de sub Al. I. Cuza (1864), biserica a fost scoasă de sub tutela M-rii Neamț, devenind (probabil, deoarece nu este precizat acest lucru în sursa documentară) parohie comunală. În anul 1857 s-a adăugat pridvorul lateral, iar construcția s-a învelit din nou cu tablă.

În anul 1901 este menționat un cutremur puternic de pământ, fenomen care a produs crăpături cu deschideri foarte mari la bolta turlei clopotniței, dar și la catapeteasma din zidărie, lăcașul devenind impropriu funcțiunii sale. În anul 1926 s-au efectuat reparații, astfel că la 1937 are loc sfințirea de către episcopul Romanului. Tot din acest an ar data și ușile împărătești și diaconești, executate de meșterul Vasile Petrov, în stilul acelora mai vechi. Renumitul seism din noiembrie 1940 a fost și mai dezastruos pentru așezământul bisericesc: turla Pantocratorului a fost distrusă total, iar cea a clopotniței a fost grav avariată. Pe baza documentației arhitectului Moisescu și sub coordonarea Comisiei Monumentelor Istorice, s-au efectuat reparații de către meșterul Iosif Palamp din Tecuci (terminate probabil prin anul 1948-1949). Este precizat și faptul că s-a păstrat vechea pictură a catapetesmei, dar celelalte picturi interioare au fost executate în tehnica tempera, în stil neo-bizantin, de către pictorul Scutoschi. Biserica a fost deposedată (în stilul caracteristic anilor postbelici) de vechile sale uși – opere de artă, precum și de pietrele funerare. Toate aceste piese valoroase ar fi fost duse la Muzeul din Tecuci. Se mai știe că în perioada 1965-1969 s-au efectuat reparații capitale la zidărie și acoperiș, dar nu s-au aflat și alte detalii. În ceea ce privește valorile plastice, se cunoaște opinia pictorului C. Alios, care aprecia foarte mult pictura icoanelor împărătești, afirmând că acestea ar depăși valoarea bisericii (probabil, din punct de vedere artistic, nu istoric).

Monumentul a mai suferit și evenimentele seismice majore din anii 1977, 1986 și 1990, apropierea de zona epicentrală Vrancea defavorizând puternic edificiul. Foarte probabil că aspectul actual –foarte grav – al structurii bisericii este datorat în special acestor ultime cutremure puternice.

Cu siguranță și fenomenele de tasări inegale locale de teren sub fundații (la absida altarului și, mai redus, la pridvor) au produs

https://biblioteca-digitala.ro

avarii acestui monument istoric de cult creştin-ortodox, după cum se vede în fig. 11 şi 12, precum şi în imaginile din fig. 12 şi 13.

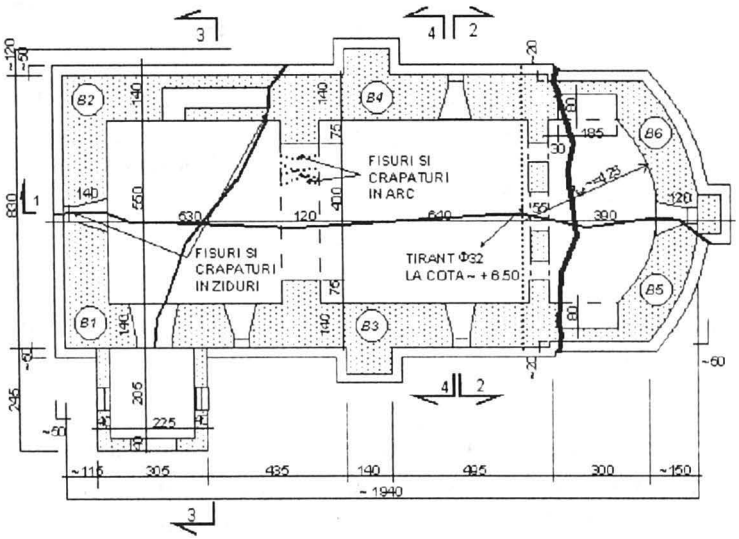

Fig. 11.
Biserica Banu - Nicoreşti. Plan cu marcarea avarierilor grave constatate

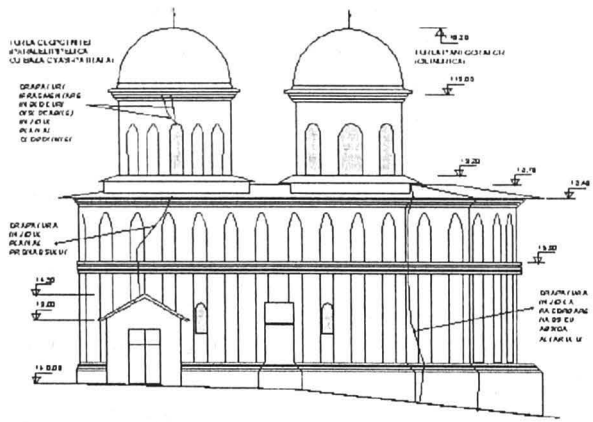

Fig. 12.
Biserica Banu – Nicoreşti. Degradările de pe faţada de sud

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13.
Biserica Banu-Nicoreşti. Vedere degradări la faţadele de sud şi de vest

Fig. 14.
Biserica Banu-Nicoreşti. Vedere degradări la clopotniţă

Şi aici reabilitarea structurală propusă se bazează tot pe teoria fundamentată de prof. Al. Cişmigiu. Doar că a intervenit problema mai complexă a turlelor structurale, care s-au prezentat sumar în capitolul 4 al comunicării de faţă. De această dată, repunerea în siguranţă a structurii constă în lucrări similare acelora de la biserica M-rii Adam, la care se mai adaugă următoarele:

- introducerea unei macrostructuri la nivelul "podurilor" ambelor turle – MPT (centuri ancorate pe/de "atice" din b.a. şi cămăşuieli parţiale la cupolete);
- consolidarea pilaştrilor numai la turla clopotniţei, prin executarea unui ansamblu de elemente verticale – EVT (care leagă MPT de consolidarea butucului turlei);
- consolidarea "batiului bazei turlei" de clopotniţă - BBT (cămăşuire cu mortar-beton armat a butucului – operaţiune mascată, chiar şi în prezent, de învelitoarea proprie din tablă zincată; cămăşuirea va realiza şi conexiunea – prin intermediul armăturilor din oţel – cu elementele de consolidare ale "parterului" bisericii).

Schemele intervenţiilor sunt date în fig. 15, 16 şi 17.

https://biblioteca-digitala.ro

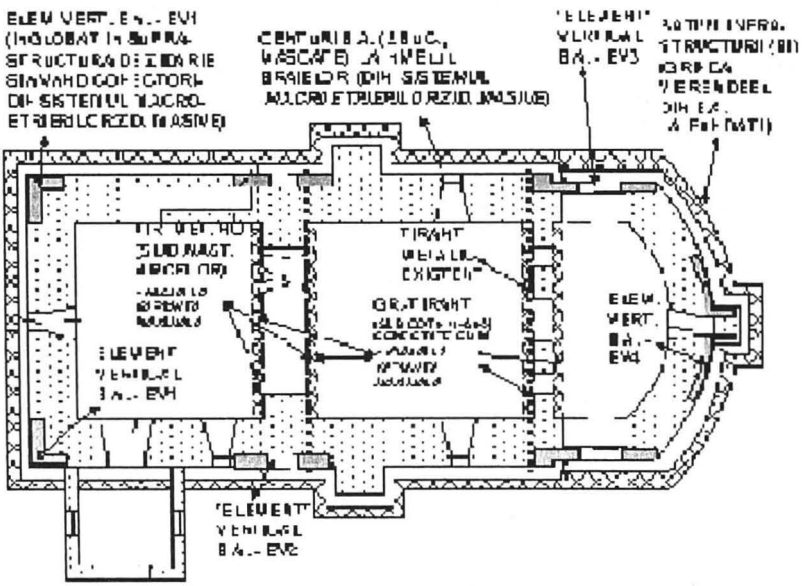

Fig. 15. Biserica Banu-Nicoreşti. Soluţii de intervenţie pentru reabilitarea structurală a "bazei".

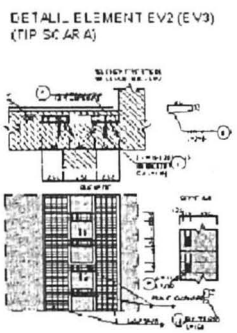

Fig. 16. Biserica Banu-Nicoreşti. Detaliu de reabilitare structurală a "bazei" - ranforsarea peretelui în zona slăbirilor de la nişele altarului

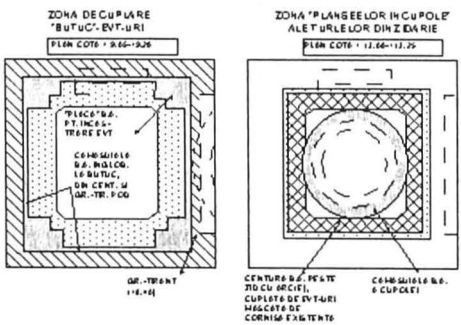

Fig. 16. Biserica Banu-Nicoreşti. Soluţii de intervenţie pentru reabilitarea structurală a "turlei".

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE

1. D. Olaru, *Cercetări în vederea creşterii gradului de asigurare seismică a construcţiilor importante vechi din zidărie. Studiu de inventariere, analizare şi sistematizare a datelor*, Rap. INCERC Iaşi, ctr. B27.2/99, faza 1/99.
2. M. Mironescu, R. Petrovici, D. Ionescu, A. Cişmigiu, *Metodologie privind evaluarea riscului şi propunerile de intervenţii necesare la structurile monumentelor istorice*, Rap. Inst. de Arhitectură Bucureşti, 1998.
3. D. Olaru, *Clădiri vechi din zidărie. Particularităţi în evaluarea siguranţei structurale*, în Construcţii, 4/97.
4. A. Cişmigiu, M. Cişmigiu, *The seismic pathology of religion-related buildings in Romania and their treatments according to articol 10 of Venice Chart*, CD-ROM Proceedings of the 11th WCEE, Mexico, 1966.
5. I. Lazăr, *Contribuţii la reabilitarea construcţiilor din patrimoniul naţional cu elemente din beton armat*, Teză de doctorat, UT Iaşi, 1999.
6. D. Olaru, L. Agavriloaie, *Cercetări în vederea creşterii gradului de asigurare seismică a construcţiilor importante vechi din zidărie. Studiu privind reabilitarea...*, Rap. INCERC Iaşi, ctr. B27.2/99, faza 2/99.
7. D. Olaru, *Tendinţe actuale de analiză a comportării monumentelor istorice şi modalităţi de consolidare a bisericilor din zidărie*, în vol. Al doilea Simpozion ştiinţific de Teoria şi practica reabilitării structurilor de rezistenţă istorice, Cluj-Napoca, 1998.
8. D. Olaru, C. Mitroi, *Expertiza tehnică a bisericii M-rii Adam, jud. Galaţi*, 2001.
9. D. Olaru, C. Mitroi, *Expertiza tehnică a bisericii Sf. Nicolae, zisă Banu, din Nicoreşti, jud. Galaţi*, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectură şi Inginerie

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

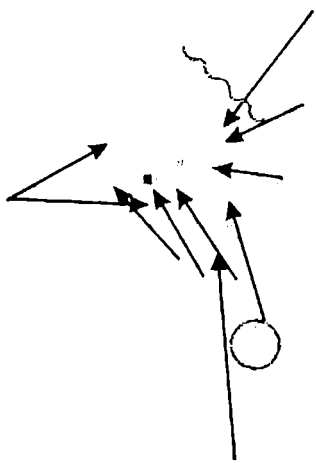
BISERICA DE LEMN DIN SATUL STOLNICENI PRĂJESCU. STUDIU URBANISTIC ŞI DE RESTAURARE

A. Grigorovschi
M. Grigorovschi

Comuna Stolniceni Prăjescu, situată în partea sudică a Podişului Sucevei pe şesul şi terasele Siretului Mijlociu, amplasată în partea vestică a judeţului Iaşi, are ca vecini la nord Municipiul Paşcani, la V-SV- comuna Mirosloveşti, la S-SE comuna Mogoşeşti-Siret, iar la est comunele Al.I. Cuza, Heleşteni şi Ruginoasa. Ca relief predomină şesul şi terasele de luncă, altitudinea variind între 200 şi 400 m. Comuna are în componenţă trei sate (Stolniceni-Prăjescu, Cosmeşti şi Brăteşti).

Zona de interes pentru analiza urbanistică pe care dorim să o facem aparţine satului Stolniceni-Prăjescu, situat la intersecţia drumului judeţean DJ 208 cu drumul comunal DC 112.

Satul reşedinţă de comună, Stolniceni-Prăjescu are o suprafaţă de 221 ha şi are o structură urbană diversă şi diferenţiată atât în timp, cât şi prin modul aşezării în forma de relief.

https://biblioteca-digitala.ro

Putem distinge trei structuri urbane relativ deosebite după cum urmează:

- zona amplasată în valea Siretului care reia ca tramă stradală traseul sinuos al Siretului într-un mimetism involuntar. Această zonă este vechea vatră a satului având trasee sinuoase atât în interior cât şi perimetral, cu loturi mari folosite în scop agricol, cu densităţi relativ mici de construire, cu fronturi discontinui şi pe alocuri destructurate. Regimul de înălţime preponderent este parter, iar majoritatea caselor sunt vechi;
- zona amplasată între calea ferată şi cursul Siretului, aşezată într-un amfiteatru către Siret, se dezvoltă liniar pe ambele părţi al drumului care preia aproape paralel cursul căii ferate.

În această zonă fronturile sunt mai bine susţinute, densitatea construcţiilor mai mare şi chiar dacă construcţiile parter sunt preponderente, acestea au o stare bună.

- cea mai recentă zonă urbană închegată, cuprinsă între DJ 208 şi calea ferată, este structurată pe o tramă stradală ortogonală, riguroasă, cu o densitate medie şi o stare relativ bună a fondului construit. Şi în această zonă preponderente sunt construcţiile parter.

Caracteristic acestei zone este faptul că aici sunt grupate toate dotările agricole, utilităţile (apă, energie), cât şi dotările specifice zonei centrale: primărie, bibliotecă, biserică, poliţie, dispensar, spaţii comerciale.

Interesant este amplasamentul cimitirului sătesc, izolat faţă de sat şi de această a treia zonă evidenţiată la intersecţia între DJ 208 spre Cosmeşti cu DC 108 către Brăteşti.

În interiorul acestui cimitir (de altfel singurul cimitir al satului) este localizată biserica din lemn cu hramul Sfânta Maria, amplasament care merită un studiu urbanistic mai atent şi mai specializat datorat atât frumuseţii monumentului, cât şi farmecului spaţiului ales ca amplasament.

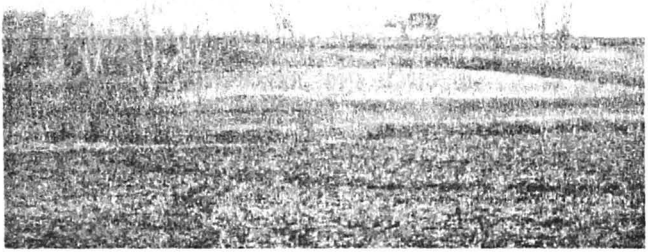
Elementele de cadru natural

Ansamblul format din cimitir, biserica din lemn şi construcţiile anexe este fericit situat pe o înălţime care se ridică la aproximativ 10 m faţă de şosea, punând în valoare silueta

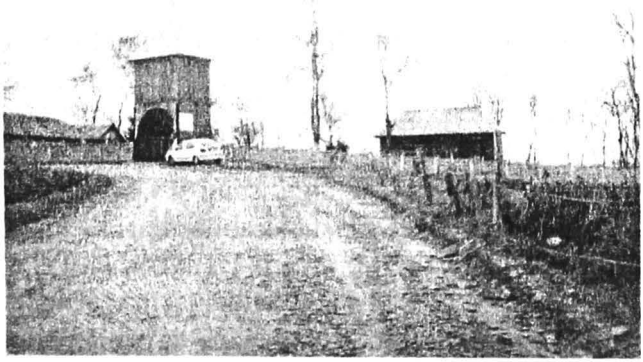
https://biblioteca-digitala.ro

ansamblului. Amplasamentul este situat între două cursuri de apă, chiar la baza platoului aflându-se pârâul Zmăului, iar paralel cu acesta, la o distanță apreciabilă, pârâul Părului.

Amândouă pâraiele colectează apele de pe platoul pe care este situat şi ansamblul studiat.

Privit dinspre partea nordică (şoseaua ce vine de la Paşcani) imaginea este filtrată de o primă perdea rară de arbori, pe malul nordic al Zmăului, care se profilează pe râpa ce se constituie ca mal sudic. La o diferență de nivel de aproximativ 10 metri se constituie o a doua perdea verde pe marginea incintei cimitirului, deasupra căreia se profilează silueta grațioasă a bisericii din lemn şi a turnului clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

Văzut dinspre sud, ansamblul este perceput pe direcția scurtă în perspectivă ascendentă pe drumul DC 108 către Brăteşti având drept cap de perspectivă turnul clopotniță. Întâmplător sau nu, panta dulce a drumului către accesul în cimitir este foarte slab plantată, aproape aridă, punând în valoare incinta ansamblului.

Circulația

Din punct de vedere al circulației, ansamblul studiat este amplasat la intersecție de drumuri importante în zonă. Artera principală de circulație este drumul județean DJ 208 Paşcani- Mircești, drum cu două benzi de circulație, asfaltat şi în stare bună. Sub un unghi de aproximativ 30 grade, DJ 208 se intersectează cu drumul comunal DC 108 către satul Brăteşti, drum pietruit cu două benzi, şi acesta fiind în stare relativ bună. În unghiul ascuțit creat de cele două drumuri şi care se închide sub forma unui triunghi pe pârâul Zmău, este amplasat ansamblul cimitirului şi biserica Sf. Maria.

Ocuparea terenurilor

Pe o lungă distanță, de o parte şi de alta a DJ 208, în zona studiată, terenurile sunt fie proprietatea asociațiilor din Stolniceni-Prăjescu, fie proprietatea particulară a cetățenilor.

Cu excepția zonei râpoase sunt terenuri arabile plantate cu porumb, grâu etc., în general culturi joase care formează un cadru natural şi coloristic perfect pentru punerea în valoare a ansamblului.

Echiparea edilitară

De-a lungul drumului județean DJ 208 există echipamente de alimentare cu energie electrică şi de telefonie, aeriană pe stâlpi de lemn.

De asemenea, pe partea vestică a platoului în cauză, pe direcția N-S, este amplasată o rețea de transport energie electrică de înaltă tensiune.

Perspective:

Ansamblul urbanistic al cimitirului şi bisericii din lemn Sf. Maria se bucură de perspective favorabile dinspre toate căile de acces. Astfel, pe direcția nord-sud DJ 208 Paşcani-Mircești, întâlnim o perspectivă dinamică ascendentă în sensul Brăteşti şi una descendentă în sensul către Stolniceni-Prăjescu.

https://biblioteca-digitala.ro

Disfuncționalități

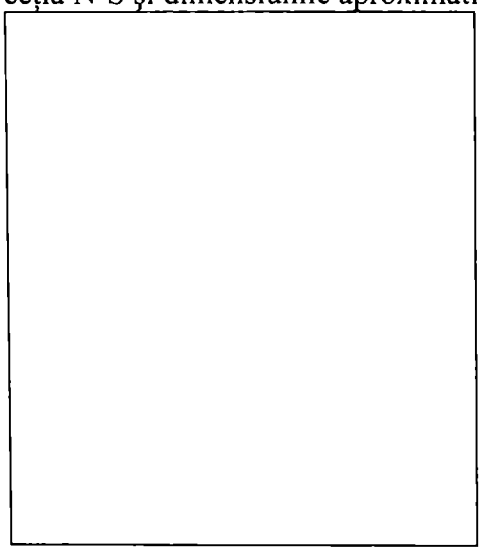
Principalele disfuncționalități sunt legate de circulație și de aspecte privind protecția mediului. Astfel, intersecția celor două căi de circulație implică un punct de conflict care se resimte mai ales pe drumul județean, drumul comunal suferind din cauza faptului că nu e asfaltat și prezintă accentuate denivelări și gropi în carosabil.

Prezența fermelor de animale și a depozitelor de furaje într-o stare relativ proastă, existente pe parcursul drumului județean DJ 208, creează probleme de percepție vizuală. De asemenea, gunoaiele adunate pe valea pârâului Zmău, pe lângă problemele ecologice create, alterează și imaginea ansamblului .

Analiza urbanistică a ansamblului

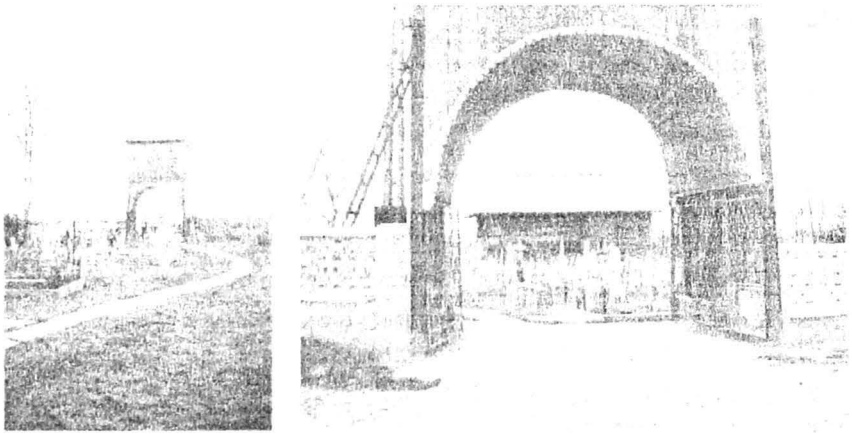
Ansamblul urbanistic analizat este compus din următoarele elemente:

- incinta propriu-zisă are o suprafață de aproximativ 5000 m, având o formă aproximativ dreptunghiulară în plan, cu laturile lungi pe direcția N-S și dimensiunile aproximativ 65 x 75 m.

Incinta este împrejmuită către DC 108 cu un gard din elemente prefabricate de beton, de altfel una din disfuncționalitățile incintei, care ar fi trebuit împrejmuită cu gard mai transparent, eventual din lemn, pentru a conferi o unitate ansamblului.

https://biblioteca-digitala.ro

- Turnul clopotniță care marchează accesul în incintă este realizat pe un plan pătrat cu structură metalică şi închideri din lemn, învelitoare din sită, cu o singură deschidere de acces sub forma unei bolte în plin cintru care cuprinde şi poarta metalică de intrare. Turnul clopotniță, care a fost inițial alipit bisericii, iar după restaurare a fost adus în poziția actuală, întregeşte fericit ansamblul cu dimensiunea verticalității în armonie cu volumul bisericii predominant orizontal.
- Construcția anexă din zid şi învelitoarea din tablă zincată cu rol de magazie şi depozitare dotări specifice funcțiunii de cimitir. Această construcție parter are un caracter neutru şi o dominantă orizontală înscriindu-se firesc şi cu modestie în dominanta ansamblului.
- Circulația interioară se reduce la două alei betonate ce fac legătura între clopotniță şi biserică, pe de o parte, şi clopotniță şi construcția anexă, pe de altă parte.

Restul incintei este o mare insulă verde pe care se grefează mormintele şi monumentele funerare. Tot ansamblul emană o puternică tentă de modestie firească şi de împăcare cu natura, de tihnă şi demnitate, încât considerăm binevenită grija Ministerului Culturii pentru restaurare şi punere în valoare.

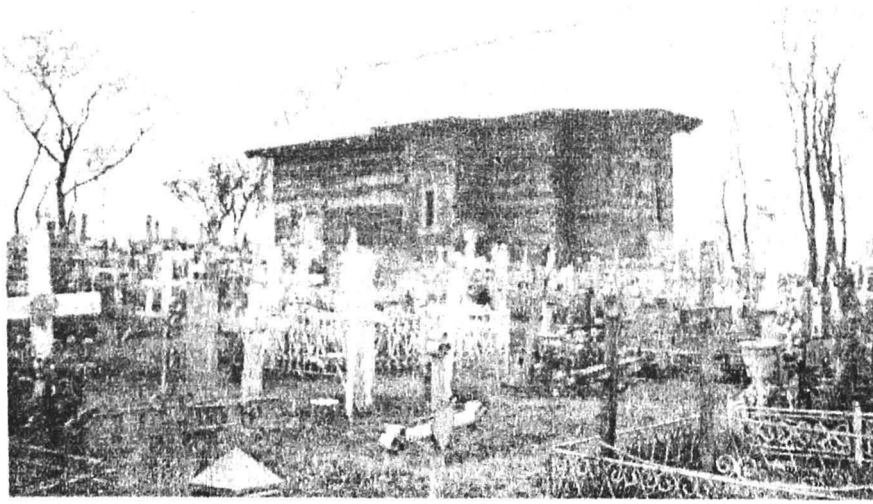
În ultima perioadă cercetările s-au îndreptat şi asupra arhitecturii populare a bisericilor de lemn, prilej cu care s-a pus în lumină o remarcabilă moştenire artistică, dăltuită în lemn de meşteri moldoveni pricepuți. Numai astfel s-a putut constata că

https://biblioteca-digitala.ro

bisericile de lemn din zona noastră ilustrează nu numai iscusința modelării lemnului, dar şi elementele comune de tipologie şi decorație, caracteristice altor zone ale țarii.

Până în anul 1955, bisericile de lemn n-au fost sub incidența nici unei legi de stat, fapt care a condus la modificarea unora dintre ele, în special în ceea ce priveşte structura bolților şi a acoperişurilor.

Această situație a făcut ca multe biserici de lemn să fie îmbrăcate cu o căptuşeală de scânduri, care de foarte multe ori ascunde valoroase elemente sculptate, ancadramente, brâuri cioplite, căptuşeală ce îngreunează de cele mai multe ori citirea precisă a formei în plan a absidelor. Astfel, s-a întâmplat şi în cazul bisericii de lemn cu hramul "Sfânta Maria" din fostul sat Purceleşti, com. Stolniceni-Prăjescu.

Este ştiut că vechile biserici de lemn din Moldova semănau cu casele țărăneşti prin aspectul lor exterior modest. Erau scunde, având plan asemănător cu cel al casei țărăneşti, cu trei încăperi dispuse longitudinal, plan adaptat nevoilor de cult. Privind din exterior observăm dimensiunile mici ale ferestrelor, acoperişul alcătuit dintr-o şarpantă simplă în patru ape din draniță, fără

https://biblioteca-digitala.ro

clopotniță, doar cu două cruci de mici dimensiuni fixate la ambele capete ale coamei. Acoperișul era unic pentru întreaga clădire. Doar ulterior li s-a adăugat câte un turn clopotniță, schimbându-le volumetria, așa cum s-a întâmplat și în cazul bisericii din Stolniceni-Prăjescu. Dimensiunile sunt mici deoarece populația satelor era redusă, de două, eventual trei sute de locuitori.

Cine cercetează trecutul acestor biserici rămâne surprins de numărul mare de mutări dintr-un sat în altul, motivele fiind diferite: din cauza inundațiilor, datorită ciumei și holerei ce decimau aproape întreaga populație a unui sat ce-și căuta apoi altă vatră din motive sanitare. Asemenea migrări se datorau și năvălirilor tătarilor, turcilor, polonilor etc. În alte situații bisericile de lemn au fost aduse în satele lipsite de lăcașuri de închinăciune, din alte localități în care s-au zidit biserici de zid. Biserica de lemn din vechiul sat Purcileşti, cunoscut azi sub denumirea de *"La Poieni"*, a fost strămutată pe actualul amplasament conform documentelor existente ce menționează doar anul 1864 ca an de strămutare, deci după ce curțile boierești de la Stolniceni-Prăjescu au fost arse de poloni, în 1686.

Atât strămutarea satului, cât și a bisericii au fost inițiate de marele stolnic Ioan Prăjescu, proprietar al moșiei încă din 1790. Desfacerea peretelui exterior din scândură, ce masca structura originală a bisericii, a dat la iveală o pisanie sculptată deasupra amplasamentului ușii de intrare, păstrată în condiții relativ bune, ce indică un semn de întrebare asupra anului strămutării.

Se poate descifra cu ușurință începutul pisaniei: *"Această Sfântă biserică s-a făcut cu cheltuiala domniei sale Ioan Prăjescu"* și se poate citi, de asemenea, data *"1806 mai..."*. Întrucât stolnicul Ioan Prăjescu o dată devenit proprietar al moșiei dorea să mute un sat întreg, era normal ca această acțiune să înceapă prin a finanța mutarea bisericii. În aceste condiții e de presupus că data menționată în pisanie este corectă și reprezintă anul strămutării bisericii pe actualul amplasament, prilej cu care au fost făcute și o serie de intervenții pentru repararea și înlocuirea unor elemente precum și transformări ale unor elemente originale.

Ținând cont de faptul că materialul de construcție al bisericii este lemnul de stejar care este greu degradabil și de faptul că o dată cu strămutarea s-a intervenit masiv prin înlocuirea unor

https://biblioteca-digitala.ro

pereți întregi (spre N și V), putem trage concluzia că aceste părți componente erau foarte degradate, așadar biserica este mai veche cu aproximativ 100-150 ani.

Din documentația de restaurare a bisericii aflăm că în anii 1950 s-au efectuat alte intervenții majore și totodată destructive cum ar fi: lărgirea golurilor de la uși și ferestre, consolidarea edificiului prin amplasarea a patru stâlpi, adăugarea a două elemente de separare a pronaosului de naos și înlocuirea șarpantei. Cu acest prilej s-a adăugat și turnul clopotniței realizat pe un cadru de lemn de stejar (stâlpi și grinzi), cu căptușeală din scânduri de brad.

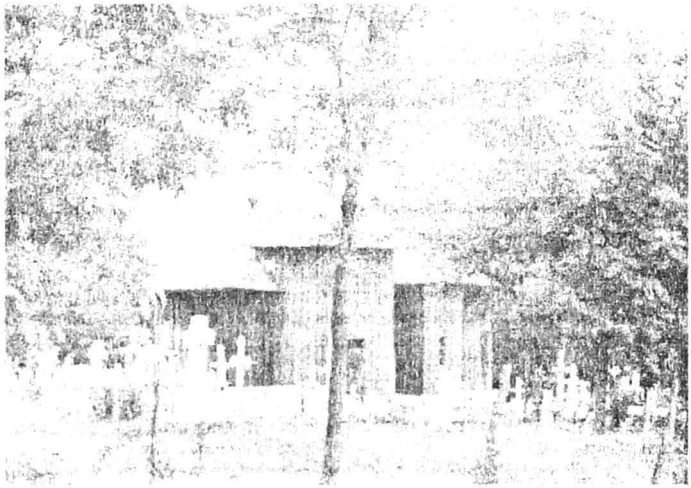
Toate aceste intervenții s-au făcut cu prețul distrugerii elementelor decorative în relief prin cioplirea acestora.

În fișa monumentului din anul 1955, la cap. "Propuneri de restaurare" scrie: "Nu e cazul. Biserica neprezentând interes deosebit din punct de vedere artistic, nici din punct de vedere al arhitecturii monumentului, se propune scoaterea de pe lista monumentelor istorice", ceea ce ar fi însemnat o pierdere irecuperabilă.

Starea inițială în momentul începerii lucrărilor de restaurare

https://biblioteca-digitala.ro

Aşa cum se poate observa cu uşurinţă din materialul fotografic anexat, monumentul se prezintă sub forma unei construcţii modeste din lemn, căptuşită cu scândură de brad.

Expertiza tehnică a stabilit:

- caracteristicile geometrice situează biserica în categoria monumentelor de mici dimensiuni LxlxH (12,81x4,50x6,40m);
- înălţimea pereţilor este în medie de 3,87 m, având planşeu de scândură la partea superioară, fără bolţi;
- tălpile pereţilor erau deteriorate în întregime şi chiar elemente ale pereţilor spre N şi V;
- de asemeni, partea inferioară a absidei laterale de nord lipsea fiind distrusă de un obuz în 1944;
- sistemul constructiv este tipic pentru majoritatea bisericilor de lemn din zona Moldovei, fiind realizat dintr-o suită de ansambluri constructive caracteristice, toate realizate şi îmbinate exclusiv prin tehnici tradiţionale.

Astfel:

- pereţii de închidere şi compartimentare din grinzi de stejar rezemate în sistem BLOK, având îmbinările de la colţuri în sistem "coadă de rândunică";

https://biblioteca-digitala.ro

- pridvorul clopotniță adăugat monumentului era realizat dintr-un schelet (stâlpi + grinzi) placat la exterior cu scânduri verticale;
- la partea superioară - planșeu simplu din scânduri puse de jos în sus pe grinzi de lemn de brad. La altar grinzile erau dispuse radial pe absidă;
- șarpanta era realizată din "ferme căpriori" prinse în cleşti.

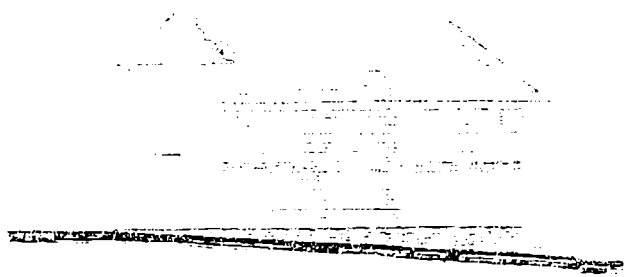
Însumarea degradărilor a condus la apariția *stării de precolaps*, impunându-se măsuri de intervenție urgente.

O dată cu desfacerea căptușelilor din lemn s-a putut observa atât bogăția ornamentației cât şi starea precară în care se află. La baza edificiului nu exista nici un fel de fundație, soclul de piatră fiind pus direct pe terenul natural. Ca urmare s-au produs tasări inegale, corpul bisericii înclinându-se spre N cu aproximativ 25-30 cm față de verticală.

Cauzele degradării monumentului

Analizând cu atenție degradările putem trage următoarele concluzii privind cauzele acestora:

1) Erori de construcție:
   - lipsa fundațiilor a condus la tasări inegale şi la alterarea echilibrului static al edificiului;
   - înlocuirea elementelor deteriorate (în întregime la peretele de vest şi parțial la pereții de nord şi sud) a fost făcută fără a se respecta dimensiunile pieselor originale. Îmbinările au fost făcute inabil (spre nord s-a folosit o piesă verticală de îmbinare).

2) Deficiențe în întrebuințarea materialului:

https://biblioteca-digitala.ro

- tencuirea cu mortar a soclului a favorizat deteriorarea ireversibilă a tălpilor în zonele în care betonul a fost pus în contact direct cu materialul lemnos;
- modificarea golurilor de la uşa de intrare şi ferestre a distrus în proporţie de peste 60% motivul ornamental de o rară finețe al ancadramentelor;
- căptuşirea cu scânduri a constituit o intervenţie brutală asupra monumentului. Au fost cioplite fără discernământ toate decoraţiunile ce constituiau o piedică în asigurarea planeităţii căptuşelilor de scânduri. În plus acestea au favorizat apariţia degradărilor provocate de insectele xilofage şi putregai;
- construirea în dreptul uşii de intrare a turnului clopotniţă a constituit o alterare a imaginii de ansamblu a monumentului;
- refacerea şarpantei, probabil o dată cu adăugarea turnului clopotniţă, a fost făcută cu inabilitate şi nu a păstrat nimic din elementele originale ale construcţiei.

3) Deteriorarea provocată de atac biologic

Se constată un atac biologic masiv în aproape toată masa construcţiei.

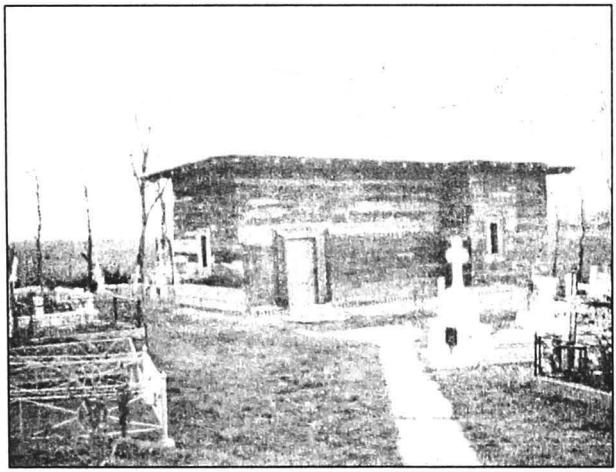
Măsuri de restaurare

În general toate măsurile preconizate au vizat revenirea la forma originală a construcţiei prin păstrarea elementelor originale, . înlocuindu-se doar cele iremediabil distruse.

Astfel:

- În vederea readucerii monumentului la forma iniţială, cât şi pentru punerea în evidenţă a decoraţiei s-a renunţat la turnul adăugat de la intrare.
- S-a optat pentru readucerea la forma şi dimensiunile iniţiale ale ancadramentului uşii de intrare cât şi a celor patru ferestre. Pentru aceasta s-a propus plombarea fragmentelor existente cu materialul lemnos recuperat din piesele care urmau a fi înlocuite.
- S-a completat şirul de ocniţe de la partea superioară, existând elemente certe de reconstituire.

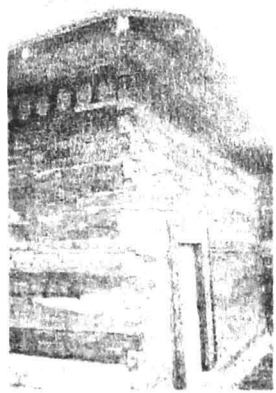
https://biblioteca-digitala.ro

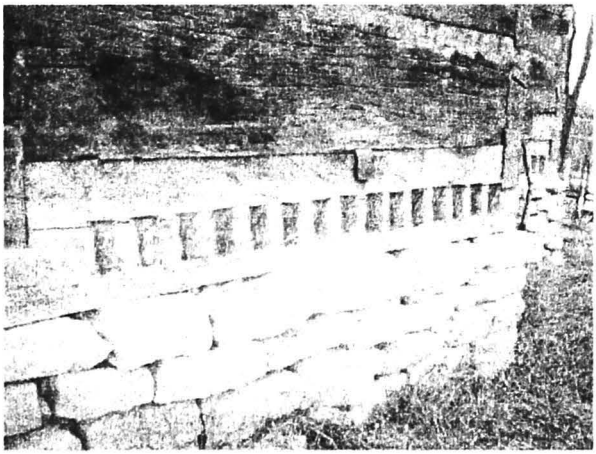
Având în vedere că nu existau elemente care să indice modul de rezolvare a şarpantei iniţiale, s-a optat pentru păstrarea reţelei de grinzi – console găsite în momentul desfacerii, corectându-se doar dimensiunile acestora. Şarpanta s-a realizat din "ferme căpriori", solidarizaţi prin cleşti orizontali şi fixaţi pe cosoroabe perimetrale duble. Această parte a construcţiei a fost executată în întregime din material nou. Pentru a evidenţia caracterul de "nou" al şarpantei, toate elementele vizibile ale acesteia s-au realizat folosindu-se prelucrări mecanice (geluirea). S-a optat pentru tipul de streaşină des întâlnit în zonă. S-a renunţat la realizarea unui model special pentru capetele de grinzi console şi căpriori adoptându-se doar o tăietură simplă, geometrică.

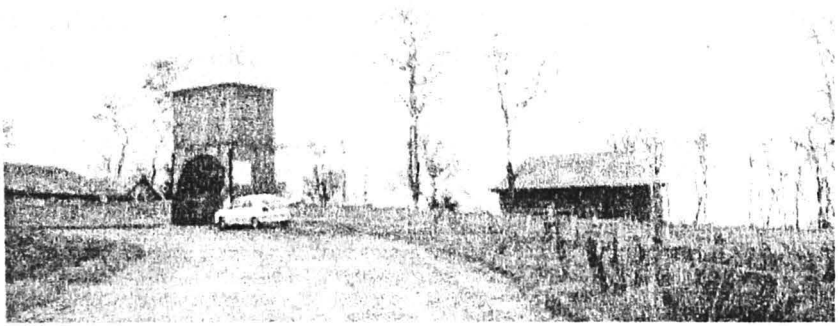
https://biblioteca-digitala.ro

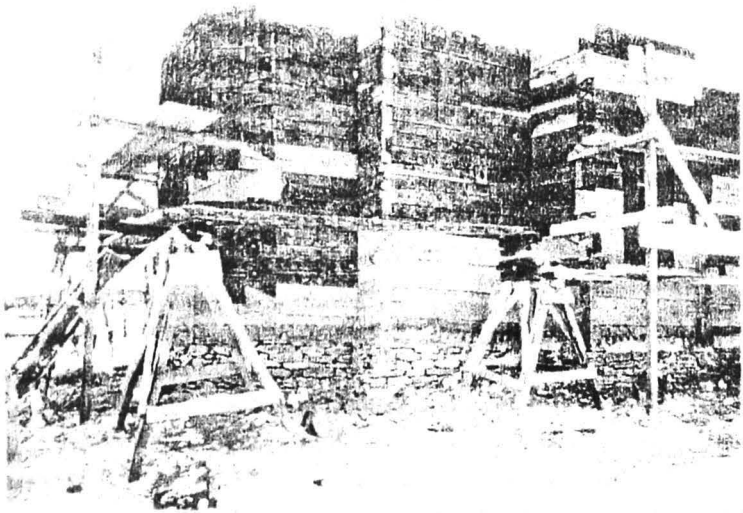
- S-a realizat o fundație, un soclu, asigurându-se orizontalitatea acestuia.
- S-a procedat la înlocuirea tălpilor deteriorate şi s-a asigurat legătura structurii cu soclul de piatră.
- S-a reconstituit continuitatea structurală a pereților prin înlocuirea grinzilor de perete deteriorate sau lipsă.
- S-a asigurat continuitatea structurală la partea superioară a construcției prin grinzi de lemn de stejar, chertate la nodurile de îmbinare cu pereții.
- Învelitoarea a fost realizată din şiță de lemn de brad cu dimensiunile 60x80x0,5cm bătută pe şipci de brad. Toată şița a fost protejată împotriva atacului biologic cu soluție de tip "romalit" prin imersare înaintea baterii.
- În vederea protecției la foc, construcția este protejată cu o instalație completă de paratrăsnet.
- Clopotnița s-a construit departe de biserică, la intrarea în cimitir.

Toate elementele sunt fixate numai în îmbinări clasice din lemn, fără artificii sau consolidări metalice. Simplitatea structurii nu lasă loc pentru alte intervenții în afara celor menționate, cu atât mai mult cu cât s-a dorit păstrarea elementelor decorative sculptate.

https://biblioteca-digitala.ro

În această situaţie s-a procedat la desfacerea componentelor din lemn ale bisericii, marcarea şi inventarierea acestora şi depozitarea lor în vederea aplicării tratamentelor de conservare. Pe parcursul demontării, fiecare piesă a fost analizată sub raportul aspectului general al stării de conservare. În funcţie de acesta, pieselor componente li s-a aplicat un tratament cu substanţe conservante, după care au fost consolidate .

Toate aceste operaţii au avut ca efect restaurarea bisericii de lemn din satul Stolniceni Prăjescu, conferindu-i acesteia atât aspectul

https://biblioteca-digitala.ro

şi funcţionalitatea iniţială, cât şi rezistenţa corespunzătoare în faţa agenţilor destructivi.

Restaurarea acestei biserici, făcută cu fonduri de la Ministerul Culturii, care a suportat lucrările de proiectare şi execuţie, reprezintă un caz aproape singular pe raza judeţului Iaşi, deşi multe alte monumente se găsesc într-o situaţie critică similară.

Nu rămâne decât să sperăm că se vor bucura de aceeaşi atenţie şi alte edificii de cult din judeţul Iaşi care au nevoie de intervenţii urgente, pentru că ruga către Dumnezeu este aceeaşi, fie că închinarea se face în marile catedrale ale lumii (Sf. Petru din Roma sau Notre Dame de Paris) ori în biserica din cimitirul satului Stolniceni-Prăjescu.

https://biblioteca-digitala.ro

REABILITARE DE CLĂDIRE STR. GHEORGHE ASACHI NR. 20 – IAŞI

Adrian Mihalache
Smaranda Doina Nour
Coloman Andrei Szalontay

1. Date generale

Clădirea analizată a fost construită la sfârşitul secolului şi a avut destinaţia de locuinţă (SUNGARILOV – 24/B/016).

Amplasamentul clădirii este în zona centrală a municipiului Iaşi, cu stabilitate locală şi generală asigurată, zonă de intensitate seismică "C" cu Ks = 0,20 şi perioada de colţ Tc = 1,00 sec.

Fundarea clădirii este realizată în stratul de praf argilos loessoid sensibil la umezire grupa " A ", specific terasei medii a dealului Copou.

2. Descriere clădire

Clădirea a fost construită din zidărie de cărămidă, cu parter şi etaj.

Înălţimea parterului este de 3,90 m, iar a etajului de 4,60 m, cu excepţia zonei centrale care este de cca 5,20 m (fig.1 – 3).

Structura de rezistenţă a clădirii este alcătuită din pereţi portanţi realizaţi din cărămidă plină cu mortar de var–ciment şi lut (fig.4).

Pereţii sunt dispuşi pe cele două direcţii principale şi au grosimi între 70 şi 30 cm (58 – 28 cm fără tencuieli).

Planşeele sunt în varianta de lemn rezemate pe ziduri, în grosimi totale de cca 50 cm la planşeul peste parter şi de 30 cm la planşeul peste etaj. Se menţionează că holul central cu dimensiunile de 7,20 x 8,40 m are planşeul în grosime de 65 cm.

Buiandrugii de la ferestre sunt din cărămidă în formă de boltă sau din lemn.

Buiandrugii de la uşi sunt din lemn sau din beton armat.

Fundaţiile sunt continue sub zidurile portante şi sunt realizate din zidărie de piatră.

https://biblioteca-digitala.ro

Acoperişul este de tip şarpantă pe scaune din lemn cu învelitoare din tablă.

Tencuielile interioare şi exterioare sunt din mortar de ciment.

3. Observaţii privind clădirea.

Clădirea are o structură din pereţi portanţi din zidărie de cărămidă plină cu acoperiş de tip şarpantă şi învelitoare din tablă.

Planşeele sunt suficient de groase (masive), din lemn şi cărămidă sau moloz.

Construcţia a suportat mai multe cutremure majore dintre care se remarcă cele din 1908, 1934, 1940 şi 1977.

Expertiza tehnică efectuată arată că în structura de rezistenţă au apărut degradări: fisuri la parapet, ferestre, pereţi interiori şi tavane. De asemenea, sunt unele degradări locale în zidurile portante.

În timpul exploatării clădirii au fost efectuate unele lucrări de consolidare, ca de exemplu după cutremurul din 1940 introducerea de tiranţi metalici la pereţii exteriori în zona podului.

4. Lucrări de consolidare

Capacitatea de rezistenţă (minimă, după P2 – 85) pentru fiecare direcţie principală a fost evidenţiată prin gradul nominal de asigurare la acţiuni seismice (R) cu valori de $R^T = 0,423$ şi $R^L = 0,514$ pentru un coeficient de degradare D = 0,8075.

Valoarea minimă recomandată pentru gradul nominal de asigurare în funcţie de clasa de importanţă a clădirii este de Rminim = 0,60 (0,50).

Lucrările de intervenţie–consolidare propuse nu aduc modificări la dimensiunile, forma şi proporţiile care definesc arhitectura interioară şi exterioară a clădirii.

Lucrările de intervenţie au constat (fig. 5) din:

- repararea – consolidarea şarpantei local (şi completarea învelitorii din tablă);
- înlocuirea planşeului din lemn de peste sala de mese şi în zona grupurilor sanitare cu planşeu din beton armat Bc 15;
- repararea şi înlocuirea lemnului degradat de la planşeu cu elemente de aceleaşi dimensiuni;

https://biblioteca-digitala.ro

- desfacerea şi refacerea locală a zonelor (zone de zidire cu fisuri, crăpături, dislocări ale cărămizilor, zone zidite fără legături cu zidăria existentă etc);
- realizarea de buiandrugi din beton armat Bc 20, în zonele cu buiandrugi din lemn sau cărămidă;
- zidirea nişelor sau a golurilor;
- prevederea zidurilor despărţitoare de la etaj din materiale uşoare (gips carton);
- mărirea capacităţii de rezistenţă la parter prin introducerea de pastă de ciment fluidă în volumul pereţilor, prin injectare;
- refacerea finisajelor interioare de la intrări;
- refacerea sistematizării verticale şi a trotuarelor cu prevederea de rigole şi pante corespunzătoare.

Lucrările de injectare de pastă de ciment în pereţi s-au executat prin interior [1,4] numai după finalizarea tuturor lucrărilor de reabilitare prevăzute.

Se menţionează că prin injectare pasta de ciment a pătruns în toate spaţiile interioare ale zidului, inclusiv în jurul elementelor de beton nou executate (buiandrugi).

Soluţia de consolidare–reabilitare prin introducerea de pastă de ciment în volumul peretelui conduce la:

- Îmbunătăţirea legăturii dintre elementele componente ale zidului;
- Creşterea capacităţii de rezistenţă a elementului cu reactivarea particulelor din liantul vechi şi umplerea golurilor;
- Liantul zidăriei ajunge la calităţile unui mortar M 50 z.

Prin executarea lucrărilor de intervenţie şi consolidare propuse se preconizează obţinerea unui grad nominal de asigurare superior de $R^T = 0,629$ şi $R^L = 0,764$.

Se menţionează că la realizarea reabilitării clădirii au participat:

Expert MLPAT Bucureşti – dr.ing. Adrian Mihalache;

Proiectant – S.C. MAVI CONS Iaşi şi S.C. VEDA STAR S.R.L. Iaşi;

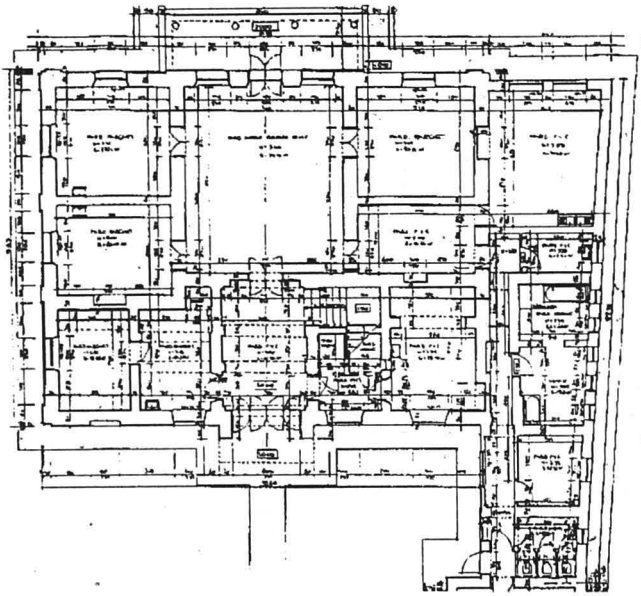
Constructor – S.C. IASICON S.A. Iaşi şi S.C. RECONS INJECT S.R.L. Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro

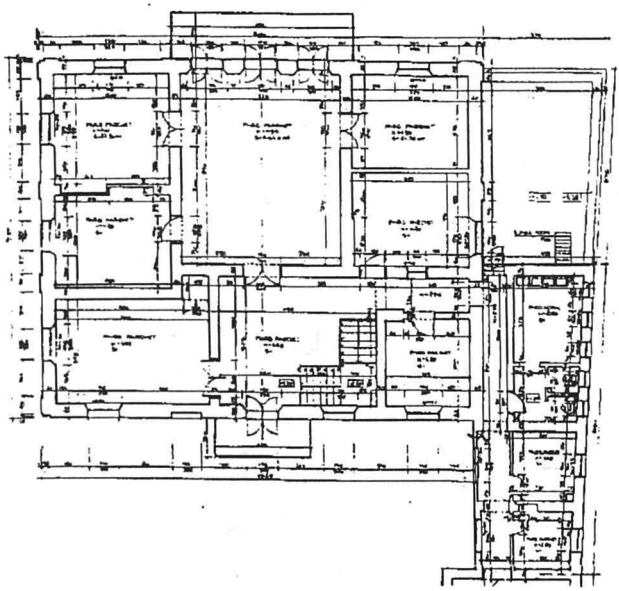
5. Bibliografia

1. Ad. Mihalache, Ov. Alexievici, *Aspecte privind consolidarea bisericii Adormirea Maicii Domnului, Barnovschi – Iaşi*, Buletin AICPS nr.1/2000;
2. Ad. Mihalache, *Proceduri consolidare–reabilitare clădiri vechi–monumente*, Buletin AICPS nr.1/2000;
3. Ad. Mihalache, *Aspecte privind consolidarea turn intrare – Ansamblul Mănăstirii Dobrovăţ – Iaşi*, Buletin AICPS nr.1/2001;
4. C. A. Szalontay, S. D. Nor, *Injectarea, sistem de consolidare a clădirilor de patrimoniu*, Simpozion Iaşi, octombrie 1996, pag. 289 – 302.

https://biblioteca-digitala.ro

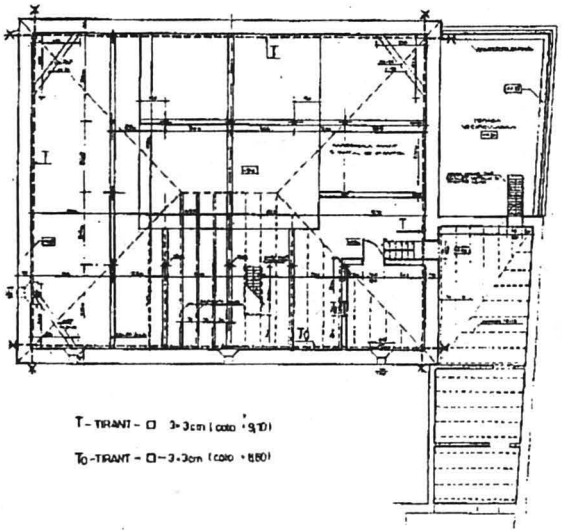
a.
PLAN
PARTER

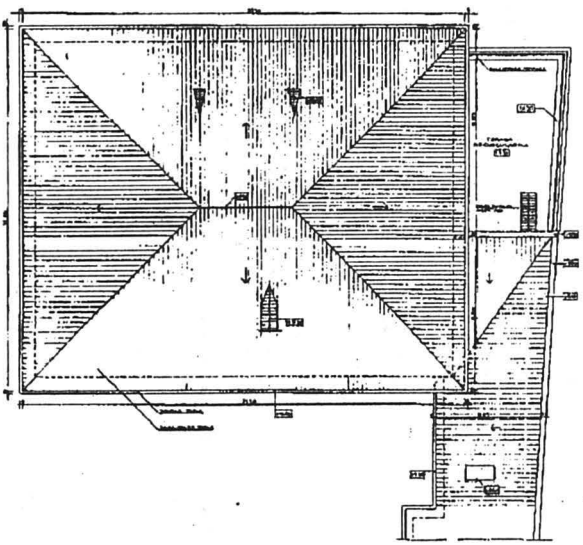
b.
PLAN
ETAJ

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro

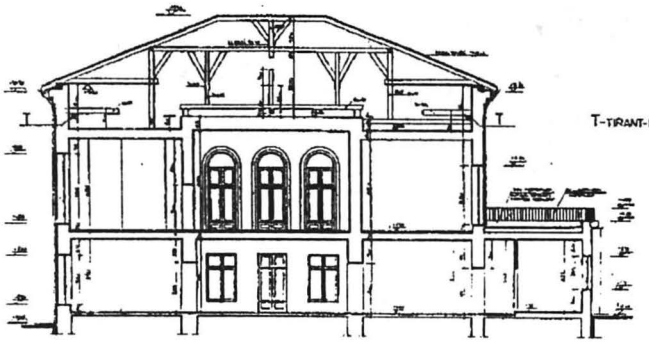
a.
PLAN
POD

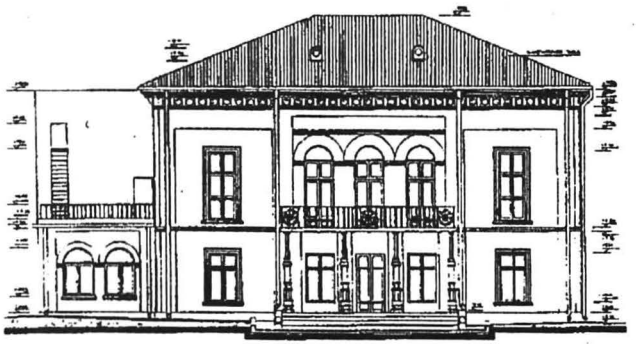
b.
PLAN
ACOPERIŞ

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

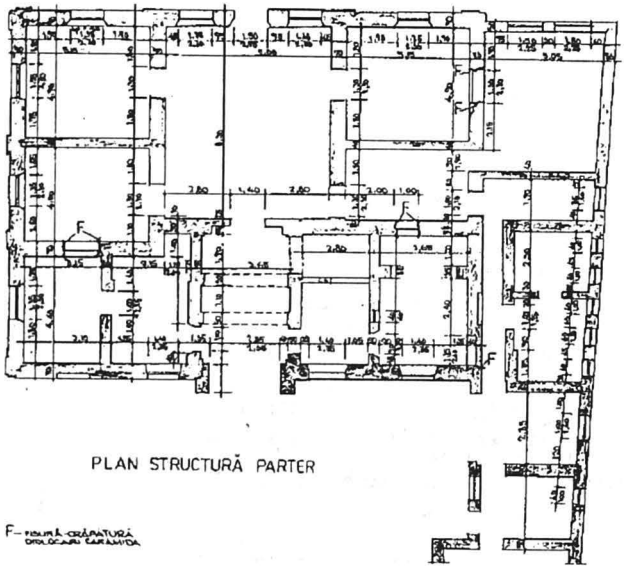

a.
SECȚIUNE
LONGITUDINALĂ

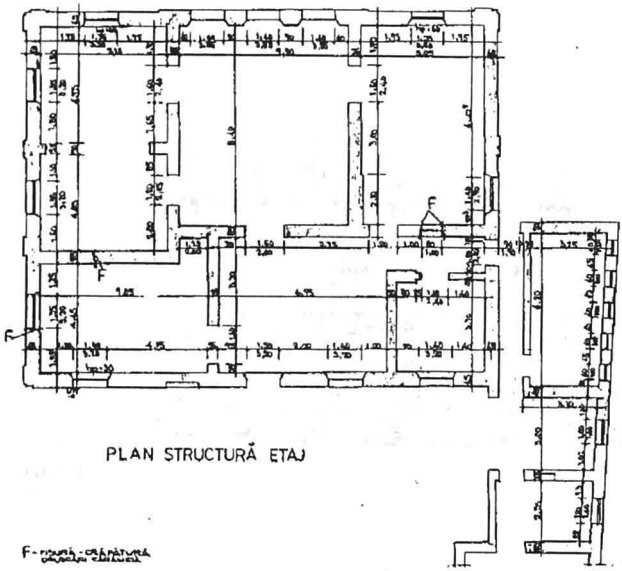

b.
FAȚADA
PRINCIPALĂ

https://biblioteca-digitala.ro

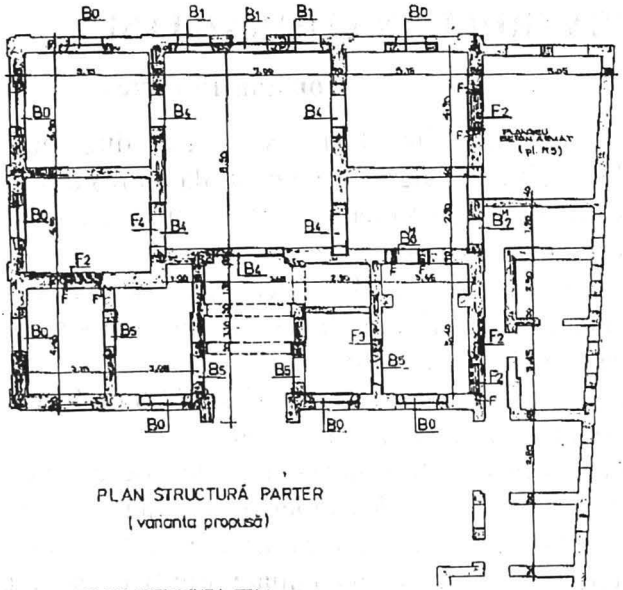
a.

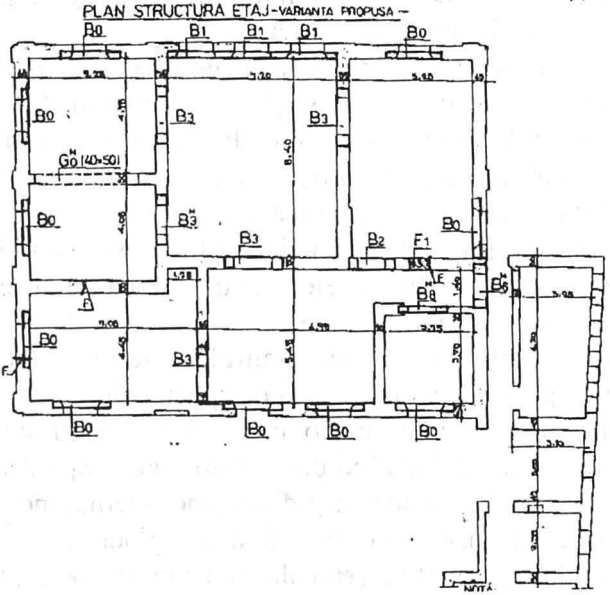
b.

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

a.

b.

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

RESTAURAREA TEATRULUI NAȚIONAL IAȘI

Constantin Firtea

Teatrul Național din Iași este una din bijuteriile arhitectonice ale Iașului, situată în zona centrală a orașului. Acesta este mărginit de străzile Cuza Vodă, I. C. Brătianu, Ștefan cel Mare și Sfânt, Dancu și Agata Bârsescu.

Proiectarea teatrului a fost realizată de către firma particulară „Felner și Helmer" din Viena, iar execuția s-a făcut de către „Societatea de Construcții" București.

Execuția s-a realizat între anii 1893 și 1896 pe locul fostei clădiri a primăriei orașului care este demolată.

Deschiderea oficială a teatrului s-a făcut la 1 decembrie 1896.

La nici un an de la deschiderea oficială se suspendă activitatea datorită lucrărilor necesare ca urmare a avariilor cauzate de tasări ale terenului de fundare, evidențiate prin fisuri și crăpături ale elementelor structurale ale construcției.

În 1920 se propune de către cadrele tehnice ale orașului și Primăriei închiderea teatrului pentru a se preveni o catastrofă.

În 1922 poetul Mihai Codreanu, directorul de atunci al teatrului, cere primăriei alcătuirea unei comisii de cadre tehnice care să constate "starea de soliditate" a teatrului.

În urma procesului verbal încheiat se hotărăște închiderea teatrului și somarea Ministerului Artelor pentru luarea de „urgente măsuri de restaurare a acestui monument".

În 1940, ca urmare a cutremurului de pământ, se semnalează căderea policandrului din sala de spectacole.

În timpul celui de-al doilea război mondial, în 1944, Iașul este bombardat, pe clădirea teatrului căzând două obuze, unul explodând la nivelul șarpantei, dislocând învelitoarea și distrugând o fermă metalică, iar al doilea străpunge cupola, deteriorând-o, fără să explodeze.

Între anii 1955 și 1960 se semnalează fisuri în zona intrării principale și a holului principal, cu urmări asupra elementelor structurale.

În 1969 se semnalează din nou fisuri și tasări vizibile în zona de vest a sălii de spectacol datorate umezirii löessului care

https://biblioteca-digitala.ro

constituie stratul de fundare, precum şi existenţei unor pivniţe şi beciuri sub fundaţiile clădirii.

Începând cu anul 1970 clădirea teatrului este ţinută sub observaţie permanentă, urmărindu-se evoluţia tasărilor şi variaţia pânzei freatice.

Se constată că, datorită ridicării pânzei freatice, clădirea se tasează lent şi inegal.

Ca urmare a agravării tasărilor, în anul 1973 Teatrul Naţional este închis din nou.

În perioada 1973-1974 s-au executat lucrări de consolidare a terenului de fundare prin electrosilicatizare care au stopat tasările, dar a provocat o puternică salinizare a pereţilor până la înălţimi apreciabile cu influenţe negative în ceea ce priveşte integritatea materialelor de construcţie.

În aceeaşi perioadă se execută şi lucrări de consolidare a edificiului din punct de vedere structural.

După cutremurul de pământ din 1977 se execută alte lucrări de reparaţii şi consolidare, dar fără a fi efectuate toate lucrările menţionate în expertiză şi proiectul de consolidare.

Ca urmare a cutremurului din 1986, clădirea suferă alte degradări şi sunt propuse pentru expertiză realizarea de lucrări de consolidare a elementelor structurale.

S-au amintit aceste etape de degradări şi intervenţii pentru a semnala faptul că toate intervenţiile făcute de-a lungul timpului au fost numai locale, strict pe câte un element deteriorat, fără a se efectua vreo intervenţie de ansamblu, ţinând cont de comportarea întregii structuri de rezistenţă.

În acest sens, s-a efectuat pentru prima dată un calcul al structurii de rezistenţă, care să ţină seama de toate intervenţiile anterioare şi de normativele valabile în domeniu la acea dată.

Clădirea teatrului prezintă o simetrie aproape perfectă pe direcţia longitudinală şi are dimensiunile maxime în plan de 40,75 m x 59,80 m.

Clădirea are un regim de înălţime de S + P + 2E.

Înălţimile diferite ale nivelelor şi a anumitor zone distincte (turnul scenei) au fost impuse de funcţionalitatea clădirii şi din motive arhitecturale privind volumetria.

https://biblioteca-digitala.ro

Structura de rezistență a clădirii este alcătuită din zidărie de cărămidă simplă.

Fundațiile sunt de tip continuu sub ziduri, realizate din zidărie de piatră calcaroasă de Repedea cu var hidraulic.

Planşeele sunt realizate din bolțişoare de cărămidă cu profile metalice şi bolți de cărămidă.

Cupola peste sala de spectacole este realizată dintr-o placă subțire de mortar pe o structură realizată de un caroiaj de profile metalice peste sala de spectacole şi din lemn în restul zonelor. Învelitoarea este din tablă.

Degradările existente în clădire în momentul realizării proiectului de consolidare au fost:

- deteriorări ale pietrei din fundații ca urmare a descompunerii silicatului de sodiu utilizat la consolidarea terenului de fundare şi migrarea ionilor de sodiu în interiorul pietrei antrenați de ridicarea pânzei freatice din zonă;
- fisuri verticale cauzate de tasări;
- fisuri înclinate în pereții portanți ca urmare a eforturilor de întindere;
- fisuri la intersecții datorită lipsei legăturilor;
- fisuri mari la toți buiandrugii;
- fisuri în bolțile de zidărie;
- fisuri mari în cupola de peste sala de spectacole care urmăresc caroiajul metalic.

La stabilirea gradului de asigurare seismică a teatrului s-au folosit mai multe metode de analiză simplificate şi anume:

- Calculul eforturilor axiale şi tangențiale medii pe întreaga structură. A rezultat un $\sigma_{ef} = 41{,}25\ t/m^2 > \sigma_m = 18{,}13\ t/m^2$.
- Calculul coeficientului de siguranță global „r". A rezultat „r"$_m$=0,14 <0,33.
- Determinarea nivelului de asigurare „A" (R.C.6/83). A rezultat: „A" = 0,194 < 0,20 – clădirea fiind expusă pericolului de avariere gravă.
- Aprecierea vulnerabilității globale „V". A rezultat un indice I.V = 2,5 care se află între valorile 2,25 ÷ 3 indicând o clădire foarte vulnerabilă.

https://biblioteca-digitala.ro

- Calculul capacităţilor la eforturi în rost orizontal, unde efortul de alunecare limită ι_f (efortul tangenţial capabil) este luat 0,5 x σ_0 (jumătate din efortul axial efectiv).

În baza acestui calcul a rezultat gradul de asigurare:

transversal = 1,17 > 1

longitudinal = 0,967 < 1

care impune condiţia de adoptare a unei intervenţii de tip „consolidare".

Determinarea gradului de asigurare „R" conform P_{100} / 92 care este:

$R_{transversal} = 0,244$

$R_{longitudinal} = 0,129$

$R_{min} = 0,129$ < admis pentru clasa a II-a de importanţă.

Clădirea s-a calculat cu program de calcul care prinde direct efectul buiandrugilor.

S-au calculat, de asemenea, perioadele de vibraţii după diferiţi autori la structurile cu pereţi din zidărie de cărămidă şi au rezultat următoarele valori:

1) H. Sandi – I. Şerbănescu (P_{100}/92)

$T_{transversal} = 0,165$ sec.

$T_{longitudinal} = 0,135$ sec.

2) T. Taniguchi

$T_{transversal\ min.} = 0,21$ sec. $T_{transversal\ max} = 0,27$ sec.

$T_{longitudinal\ min} = 0,21$ sec. $T_{longitudinal\ max} = 0,27$ sec.

3) F. Fulrich – T = 0,11 sec. ÷ 0,378 sec.

4) D.S. Cordev – T = 0,2 H = 22 sec.

5) M. Ifrim – T = 0,005 $\sqrt{H}$ = 0,164 sec.

6) U:S. Coast and Geodesic Survey

T = 0,1 n (n = nr. de nivele)

T = 0,1 x 3 = 0,3 sec.

Se precizează că aceste metode consideră structura fără dereglări.

Concluziile ce se desprind sunt:

- Perioadele rezultate sunt inferioare perioadei de colţ a zonei de amplasament T_c = 1,0 sec. Deci influenţa terenului (β) este maximă.

https://biblioteca-digitala.ro

- Perioadele proprii ale construcției în același domeniu sunt comparabile cu ale terenului ceea ce demonstrează că efectul cutremurului asupra clădirii este defavorabil.

Rezultatele obținute prin toate metodele utilizate conduc la o singură concluzie, construcția prezintă deficiențe de concepție și execuție, iar materialele sunt de slabă calitate necesitând intervenții majore.

Măsurile propuse pentru consolidare se referă la realizarea pentru prima dată a unui inel de bază din beton armat sub cota ± 0,00 sub care să se poată controla piatra degradată și înlocui în condiții de siguranță:

- se introduc elemente verticale din beton armat legate cu centuri, tot din beton armat la diferite nivele;
- se introduc buiandrugi și grinzi din beton armat;
- se injectează toate fisurile existente cu mortar fluid de ciment;
- se refac bolțile și bolțișoarele de cărămidă și se suprabetonează pentru consolidare;
- se introduc contravântuiri pe ambele direcții la fermele metalice de la cupola peste sala de spectacole atât în plan vertical, cât și în plan orizontal și se introduc ferme noi pentru transformarea sistemului existent într-unul spațial;
- se asigură rezemarea firmelor pe centuri de beton armat;
- cupola peste sala de spectacole va fi rigidizată pentru colaborarea cu structura metalică cu o cămășuială din beton armat la partea superioară;
- pentru oprirea și eliminarea igrasiei s-a propus injectarea în masa pereților a unei soluții hidrolizante anti-igrasie „PERSUS" în toată grosimea zidurilor la nivelul planșeului peste subsol și sub acesta până la limita trotuarului existent;
- realizarea consolidării a impus și o injectare în zidăria de piatră de la fundație pentru realizarea legăturilor între pietre și impermiabilizarea acestora.

Toate măsurile adoptate, verificate prin calcul în mai multe variante au condus, în final, la ridicarea gradului de asigurare seismică la următoarele valori:

https://biblioteca-digitala.ro

Grad de asigurare	Funcție de momentul capabil		Funcție de forțele tăietoare capabile	
	- 3,75	± 0,00	-3,75	± 0,00
$R_{transversal}$	1,17	0,89	1,33	1,23
$R_{longitudinal}$	0,86	0,61	1,00	0,91

Realizarea în execuție a soluțiilor și detaliilor propuse conferă clădirii rezistență, stabilitate și siguranță în exploatare.

La începerea lucrărilor de execuție s-a constatat că zona de fundație atacată din fațada principală este alcătuită din trei straturi succesive.

Astfel avem la exterior și interior o zidărie de piatră brută și la mijloc piatră spartă.

În acest caz se impune injectarea zidăriei de piatră cu lapte de ciment pentru omogenizarea stratului instabil și apoi executarea soluției de consolidare cu centuri la partea inferioară și superioară pe cele două fețe ale zidului care se leagă între ele cu carcase din oțel beton pozate la distanțe cuprinse între 1,5 m și 2,0 m.

Înlocuirea pietrei de fundare se va face pe zonele alterate complet, unde aceasta și-a pierdut capacitatea de rezistență la compresiune.

Această situație apărută demonstrează încă o dată că la restaurările de monumente nu se poate stabili în faza de proiectare o sumă care să rămână valabilă până la terminarea lucrărilor (cu indexările de rigoare) și că ea se modifică în funcție de situația reală întâlnită în execuție.

De aceea, propun, dacă este posibil, introducerea unui punct în Legea patrimoniului care să prevadă că proiectarea de restaurare a monumentelor trebuie să aibă două etape distincte și anume:

- prima etapă cu soluții de principiu în funcție de gradul de cunoaștere și investigare a clădirii, ținând cont că unele obiective rămân în exploatare și pe durata execuției și fără a limita valoarea devizului general;
- a doua etapă cu soluțiile elaborate pe șantier în funcție de situațiile reale descoperite pe durata execuției, care stabilesc și valorile finale ale investiției.

Aceste soluții vor fi verificate de beneficiar și verificatorul de proiecte, și vor fi supuse aprobării pentru plată.

https://biblioteca-digitala.ro

DEZVOLTAREA DURABILĂ ŞI REABILITAREA CLĂDIRILOR MONUMENTALE

Laura Dumitrescu
Costel Avram
Adrian Puişor

1. INTRODUCERE

Dezvoltarea durabilă înseamnă "dezvoltarea care satisface necesităţile generaţiei prezente fără a compromite capacitatea generaţiilor viitoare de a-şi satisface propriile necesităţi" (Raportul Brundtland, 1987). Elementele-cheie care trebuie avute în vedere pentru realizarea dezvoltării durabile în domeniul construcţiilor sunt, în principal:

- reducerea folosirii surselor de energie şi a epuizării resurselor naturale;
- conservarea ariilor naturale şi a biodiversităţii;
- asigurarea calităţii mediului construit şi managementul unui mediu interior sănătos.
- în cazul clădirilor obişnuite, existente, supuse unor lucrări de refacere sau a celor noi, este necesar să fie satisfăcute exigenţele de performanţă stabilite prin Legea privind calitatea în construcţii nr. 10/1995. Se pune însă problema adaptării acestora în cazul lucrărilor de reabilitare a clădirilor cu caracter monumental.

2. SPECIFICUL DEZVOLTĂRII DURABILE ÎN CAZUL REABILITĂRII CLĂDIRILOR MONUMENTALE

Dacă pentru construcţiile noi încadrarea în regulile dezvoltării durabile priveşte numai către viitor, în cazul clădirilor cu valoare de patrimoniu supuse unor lucrări de reabilitare este esenţial să se păstreze tot ceea ce le este specific şi caracteristic epocii în care au fost construite. Aceste clădiri sunt în definitiv piesele muzeului urban şi ele ne vorbesc, aşa cum sunt, de timpurile trecute. Prin intermediul lor, intuim gândirea

https://biblioteca-digitala.ro

predecesorilor noştri şi apreciem mai uşor nivelul lor ştiinţific şi tehnic, ca şi bogăţia de care dispuneau.

Dar clădirile de patrimoniu au şi o valoare economică de utilizare ca muzee, şcoli, spitale, sedii ale autorităţilor publice centrale şi locale etc. Astfel, pentru încadrarea în principiile dezvoltării durabile, aceste edificii trebuie modernizate sub aspectul consumului specific de energie, emisiilor poluante şi nivelului de confort interior, ca şi prin creşterea gradului de siguranţă faţa de acţiuni. Dacă această ultima problemă a fost amplu analizată, îmbunătăţirea protecţiei termice a fost în general neglijată.

Întrucât aspectul exterior nu poate fi modificat, suplimentarea izolaţiei termice trebuie realizată prin interior, soluţia de principiu fiind prezentată în figura nr. 1.

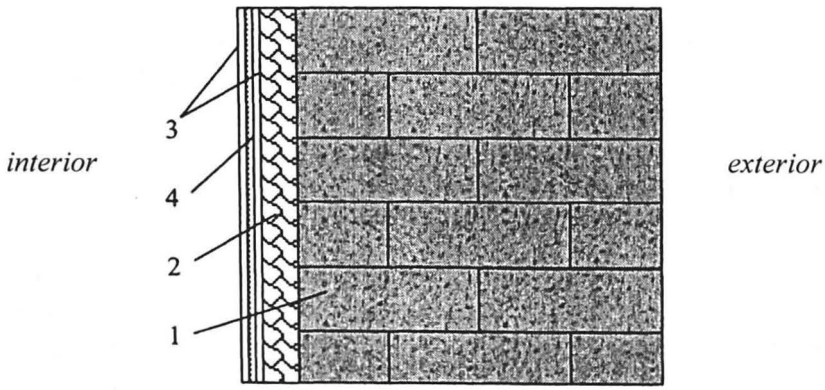

Fig. 1 —

Soluţie de principiu pentru suplimentarea protecţiei termice la suprafaţa interioară a pereţilor: 1 - perete iniţial (zidărie de cărămidă sau de piatră); 2 - izolaţie termică din polistiren expandat (4-6 cm); 3 - plăci de ipsos-carton; 4 - folie de polietilenă (barieră de vapori)

Problema principală este riscul de condens între izolaţia termică şi peretele iniţial, care este cu atât mai pronunţat cu cât acesta este din zidărie de piatră.

Situaţii în care aspectul faţadelor clădirilor de patrimoniu nu poate fi modificat în cadrul lucrărilor de reabilitare termică apar atât în cazul clădirilor vechi, cât şi în cazul unor clădiri mai noi,

https://biblioteca-digitala.ro

placate la exterior cu materiale mai deosebite, relativ puțin permeabile (cazul sediilor de bănci, de exemplu) - figura nr. 2.

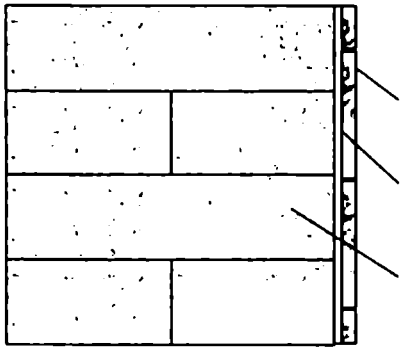

Fig. 2
Clădire monumentală construită în perioada 1990-2000. Detaliu de perete exterior: 1 - zidărie din blocuri de beton celular autoclavizat; 2 - mortar de ciment; 3 - placaj de piatră

3. STUDII DE CAZ

În continuare sunt analizate câteva tipuri de structuri constructive de pereți exteriori pentru clădiri mai vechi, înainte și după aplicarea sistemului de izolație termică interioară (tabelele 1 și 2).

Verificarea riscului de condens în interiorul structurii peretelui izolat termic a condus la următoarele observații:

Cazul 1 - La peretele din zidărie de cărămidă, acumulările de apă se produc în masa acestui material, însă cantitatea de apă provenită din condens (m_W = 0,031 kg/m^2) nu depașește valoarea cantității de apă ce se poate evapora în perioada caldă (m_W=0,194 kg/m^2), iar creșterea umidității relative masice la sfârșitul perioadei de condensare (ΔW = 0,003%) nu depășește valoarea maximă admisibilă pentru zidăria din cărămidă plină (ΔW_{adm}=1,5%).

Cazurile 2 și 3 - în cazul pereților din zidărie de piatră naturală, suprafață de condens apare la limita stratului de polistiren expandat, deci acesta va fi stratul în care se va acumula apa.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabel 1 - Comportarea peretelui la transferul de căldură

Nr. crt.	Structura peretelui inițial	Coeficient de transfer termic $K_{inițial}$ (W/m^2K)	Sistem de izolație termică adițională	Coeficient de transfer termic K (W/m^2K)
1	Zidărie din cărămizi pline de 50 cm grosime	1,23	polistiren expandat 5 cm + placă ipsos-carton 1,3 cm -h folie PE (barieră vapori) + placă ipsos-carton 1,3 cm	0,46
2	Zidărie din piatră naturală (gresie) de 50 cm grosime	2,29		0,55
3	Zidărie din piatră naturală (granit) de 50 cm grosime	2,99		0,58
4	Zidărie mixtă din cărămizi pline la interior (25 cm) şi piatră naturală la exterior (25 cm)	1,74		0,51

Tabel 2 -
Comportarea peretelui cu izolație termică suplimentară la difuzia vaporilor de apă (verificare conform STAS 6472/4-89)

Nr. crt.	Tip perete	condiția $m_W < m_V$ (kg/m^2)	condiția $\Delta W < \Delta W_{adm}$ (%)
1	Zidărie din cărămizi pline	0,031< 0,194	0,003 < 1,5
2	Zidărie din piatră (gresie)	0,067 < 0,120	8,9 < 15
3	Zidărie din piatră (granit)	0,081> 0,075	10,8 < 15
4	Zidărie mixtă din cărămizi pline şi piatră	0,074 < 0,090	0,016 < 1,5

Creşterea umidității relative nu depăşeşte valoarea maximă admisibilă pentru polistiren (ΔW_{adm}=15%, cf. Tabel 1, STAS 6472/4-89) însă, în cazul zidăriei din piatra de granit nu este

https://biblioteca-digitala.ro

îndeplinită prima condiție ($m_W<m_V$) datorită rezistenței mai mari la permeabilitate la vapori a acestui material. Deci, este posibil să se producă acumularea progresivă, de la an la an, a apei provenite din condensul vaporilor în elementul de construcție.

Cazul 4 - Peretele din zidărie mixtă analizat are o comportare bună la difuzia vaporilor de apă - ambele condiții sunt îndeplinite, zona de condens fiind în interiorul stratului de zidărie de cărămidă plină.

S-a încercat, în cazul peretelui din zidărie de cărămizi pline, să se renunțe la bariera de vapori, protejând stratul de polistiren cu o singură folie de ipsos-carton (figura nr. 3).

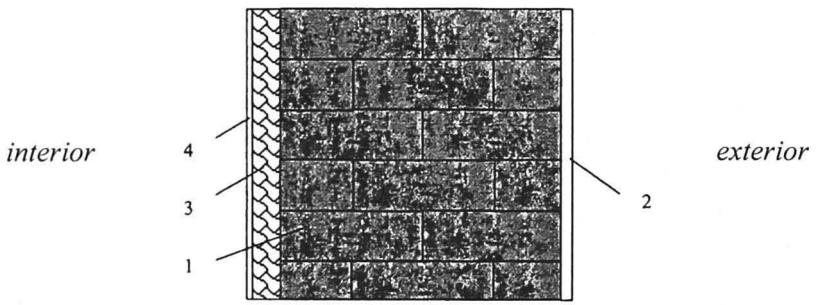

Fig. 3 Protecție termică fără barieră de vapori: 1 - zidărie din cărămizi pline de 50 cm grosime; 2 - tencuială din mortar de ciment (2 cm); 3 - polistiren expandat (5 cm); 4 - placă de ipsos-carton (1,3 cm)

Analizând comportarea peretelui la difuzia vaporilor de apă s-a determinat o cantitate de apă provenită din condens (m_W=0,652 kg/m^2) ce depășește cu mult cantitatea de apă ce se poate evapora în perioada caldă (m_V=0,371 kg/m^2), deci această soluție nu este recomandabilă.

Una dintre clădirile mai noi ce necesită lucrări de reabilitare termică este pavilionul de proiectare (corpul R) al Facultății de Construcții și Arhitectură din Iași (figura nr. 4). Acesta prezintă o decorație murală din mozaic de marmură, care trebuie conservată în cadrul lucrărilor de reabilitare (figura nr. 5). Restul părților opace ale fațadelor sunt și ele din piatră artificială, deci greu de modificat.

https://biblioteca-digitala.ro

Aplicând sistemul de izolație termică interioară prezentat anterior, rezultă o îmbunătățire a valorii coeficientului de transfer termic, de la K=1,65 W/m^{2}K la K=0,50 W/m^{2}K. Graficele variației presiunii de saturație și a presiunii parțiale a vaporilor de apă în interiorul peretelui izolat termic sunt reprezentate în figurile nr. 6 și 7.

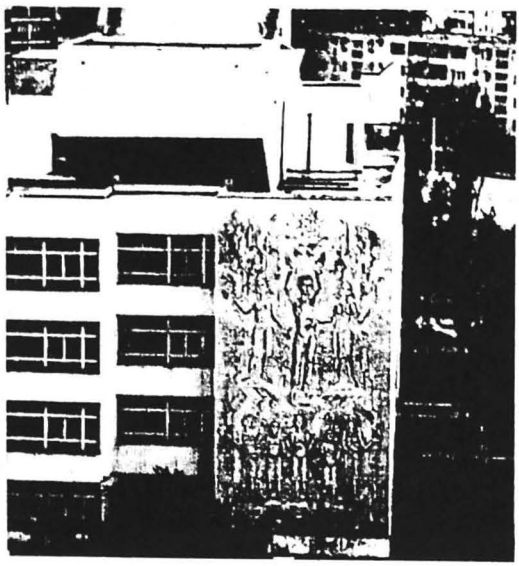

Fig. 4 - Facultatea de Construcții și Arhitectură, corp R, fațada nordică

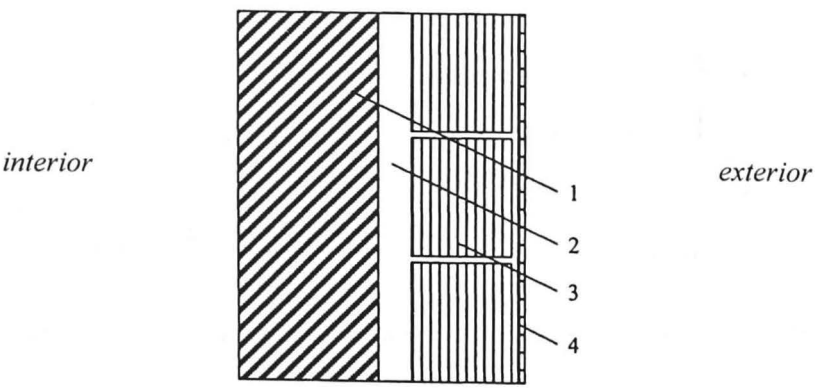

Fig. 5 - Detaliu perete corp R: 1 - diafragmă din beton armat de 20 cm grosime; 2 - mortar de ciment (6 cm); 3 - blocuri ceramice 29 x 14 x 18,8 cm cu goluri verticale; 4 - mozaic de marmură (5 cm).

https://biblioteca-digitala.ro

Se observă apariția a două suprafețe de condens, una la contactul straturilor polistiren - beton armat şi cealaltă la contactul blocuri ceramice - placaj marmură, deci în zonele în care există materiale cu rezistență mai mare la permeabilitate la vapori. Valorile însumate ale cantităților de apă acumulate (m_{W1}=0,050 kg/m^2 şi m_{W2}=0,012 kg/m^2) nu depăşesc însă valoarea cantității de apă ce se poate evapora (m_V=0,270 kg/m^2). De asemenea, creşterile umidităților relative masice pentru cele două materiale nu depăşesc valorile maxime admisibile: 6,67%<15% pentru polistiren expandat, respectiv 0,006%<2% pentru zidărie din blocuri ceramice cu goluri.

Analiza prezentată a fost efectuată în câmp curent. Dacă suplimentarea izolației termice se face prin interior, este necesar să se analizeze şi riscul de condens pe conturul pereților.

4. CONCLUZII

Pentru a asigura încadrarea clădirilor monumentale în cerințele dezvoltării durabile trebuie avută în vedere nu numai consolidarea acestora, ci şi îmbunătățirea performanțelor de izolare termică şi confort interior.

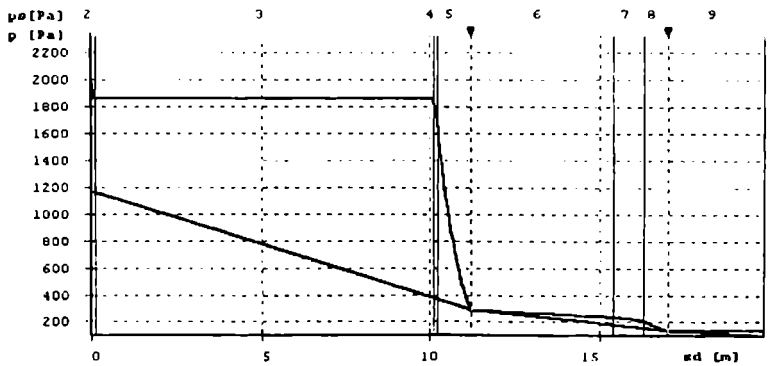

Fig. 6 - Diagrama presiunilor de saturație şi a presiunilor parțiale în perioada rece

În cazul clădirilor al căror aspect exterior nu poate fi modificat fără a se pierde din valoarea de patrimoniu a acestora, se impune aplicarea izolației termice interioare.

https://biblioteca-digitala.ro

Soluția de principiu prezentată în lucrare conduce la îmbunătățirea semnificativă a performanțelor de izolare termică a pereților exteriori (valori ale coeficientului de transfer termic K=0,46-0,58 W/m^2K) și are o comportare bună la difuzia vaporilor de apă în majoritatea cazurilor studiate.

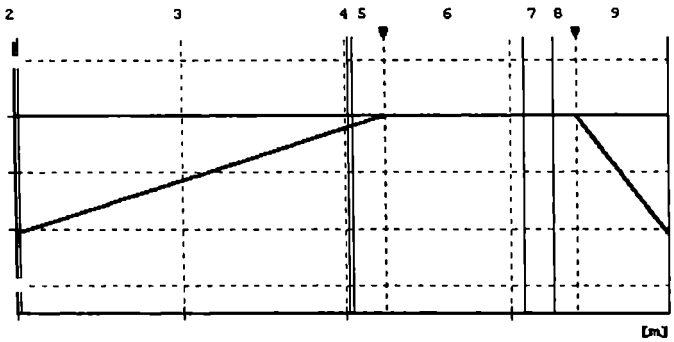

Fig. 7 - Diagrama presiunilor de saturație și a presiunilor parțiale în perioada caldă

BIBLIOGRAFIE

1. Stopp, H. ș.a., *Denkmalgeschiitzte Fassaden in Eisenhuttenstadt wärmeschutztechnisch aufgebessert*, în Bauphysik 22, 1/2000;
2. ***, *Legę privind calitatea în construcții nr. 10/1995*, în Monitorul Oficial, nr. 12 din 24 ian. 1995;
3. ***, STAS 6472/4-89 - *Comportarea elementelor de construcție la difuzia vaporilor de apă. Prescripții de calcul.*

https://biblioteca-digitala.ro

MĂSURI DE PROTEJARE A BISERICII "SF. GHEORGHE - LOZONSCHI" IAŞI

Arh. Ovidiu Alexievici
Dr. ing. Adrian Mihalache

Biserica "Sfântul Gheorghe - Lozonschi" este construită în anul 1800 (sau 1820), de către Iordache Lozonschi, pe locul unei sau a unor biserici din lemn, menționate succesiv în documente din 1615 şi 1794.

Biserica nou construită, este din piatră şi menține hramul "Sfântul Gheorghe", la care se adaugă şi numele ultimului ctitor - Lozonschi.

La 1900 a fost reparată radical şi a fost dotată cu fonduri de întreținere prin donații.

în secolul XX a mai beneficiat de unele lucrări de reparații curente, în special de introducerea instalațiilor electrice şi de încălzire centrală.

Conform Expertizei tehnice, întocmite de către prof. dr. ing. Marcel Patraş, rezultă că edificiul prezintă o serie de degradări structurale şi de finisaje, în curs de evoluție, determinate, în general, de tasări inegale ale terenului, acțiunea seismelor (1802 - 1990), mortare foarte slabe, poluarea urbană, infiltrații masive de apă prin învelitoarea deteriorată etc.

Pentru reducerea ritmului de degradare / deteriorare a edificiului, se propune, în urgența întâi, refacerea integrală a sistemului de acoperire, cât şi consolidarea cornişei cu elementele de ancorare a şarpantei, astfel ca, în etapa în care se va consolida întreg edificiul, să nu se intervină la lucrările ce se efectuează acum.

A. Date istorice

Principalele date istorice asupra Bisericii "Sf. Gheorghe - Lozonschi" ne survin, în principal, din:

- N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*;
- N. Vereanu, *Istoricul Bisericii "Sf. Gheorghe - Lozonschi" Iaşi;*
- N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților şi monumentelor medievale din Moldova* (p. 518);

https://biblioteca-digitala.ro

- Pisania bisericii, de pe peretele de sud, lângă intrare.

Din acestea rezultă următoarele:

- prima biserică a fost construită sub domnia lui Ieremia Movilă (1595-1606) de către socrul său pârcălabul de Hotin, Gheorghe Lozonschi, ea fiind amintită în documente la 1615 martie 18;
- la 27 martie 1669, este amintită din nou;
- la fel la 3 martie şi 29 septembrie 1794, dar cu menţiunea *Biserica de lemn Sf. Gheorghe* din mahalaua Feredeilor;
- după N. Vereanu, datează cel puţin de la 1650, iar la 1707 preoţii Savin şi Vasile, vând un loc de casă al parohiei, pentru a avea şindrilă şi cuie pentru reparatul acoperişului;
- la 1800, pe locul bisericii din lemn, Iordache Lozonschi, zideşte o nouă biserică din piatră, cu acelaşi patron (Sf. Gheorghe) inclusiv catapeteasma din lemn sculptat. Ulterior hramului bisericii se adaugă şi numele ctitorului, fiind astfel cunoscută ca *Biserica Sf. Gheorghe – Lozonschi.*
- La 1837 Ioan Hagi Ganciu lasă, prin testament, 2000 taleri pentru înfrumuseţarea bisericii. Pe inscripţie este menţionat însă anul 1820, când ar fi fost rezidită de Iordache Lozonschi;
- La 1900, biserica a fost reparată radical şi i s-au asigurat fonduri de întreţinere pentru viitor, printr-o donaţie a banului Anastasie Gosan, care au înzestrat-o şi cu obiectele de cult necesare (policandre, argintării, clopote, veşminte). O contribuţie deosebită au avut şi epitropii Ivanciu Balmez, parohul de la 1900, Constantin Chintă, sachelariul Al. Popovici şi D. C. Faur.
- În secolul XX s-au făcut unele lucrări de consolidare locală (tiranţi şi un contrafort exterior la absida altarului), lucrări de reparaţii curente, de introducere a încălzirii centrale şi a iluminat electric.

B. Date constructive - situaţie existentă

Planul bisericii este treflat obişnuit, cu braţul vestic alungit.

Prezintă două particularităţi şi anume:

- Faţada vestică este de formă circulară;
- Are un registru de ferestre circulare la nivelul clopotniţei.

Biserica este construită din zidărie tristrat din piatră, în grosime de 1,5 m, iar bolţile sunt tot din piatră. Are o singură turlă, octogonală, peste naos. Acoperişul este în două ape, cu zone

https://biblioteca-digitala.ro

semicirculare peste absidele laterale, altar şi absida vestică. Acoperişul peste altar este cu pante mai mici, la aceeaşi lăţime a navei. Turla are o bază pătrată, peste care se trece la octogonul propriu-zis prin două rânduri de arce butante şi pandantivi.

Acoperirea turlei este octogonală, cu apele curbe unindu-se într-un punct unic sub cruce.

Pereţii sunt drepţi, cu un brâu general la cota +5,83.

Comisa generală la cota +10,35, profilată, are un ieşind de cea 0,50 m peste care începe învelitoarea.

La fel, baza pătrată, cât şi turla sunt finalizate la cotele +12.25 şi +1750, cu comise profilate de cea 0,40 m ieşind.

Pe faţada de sud, este adosat un pridvor terminat printr-un fronton triunghiular, cu profilatură de inspiraţie clasică.

Se presupune că este o adăugire ulterioară.

Boltirea interioară este diferită, după cum urmează:

Peste pronaos, la înălţimea interioară de +6,05, sprijinită pe pereţi şi un arc dublu spre pronaos;

Peste pronaos, până la +12,20 este camera clopotelor, terminată printr-o cupolă sprijinită pe pereţii de contur.

Peretele vestic este un culoar median, în care se desfăşoară scara ce duce la cafas (+2,50) şi apoi la clopotniţă.

În peretele median, dintre clopotniţă şi pronaos este o altă scară, ce permite accesul în podul de peste clopotniţă, de unde se poate accede pe lângă baza pătrată a turlei, în două tainiţe, existente peste absidele laterale.

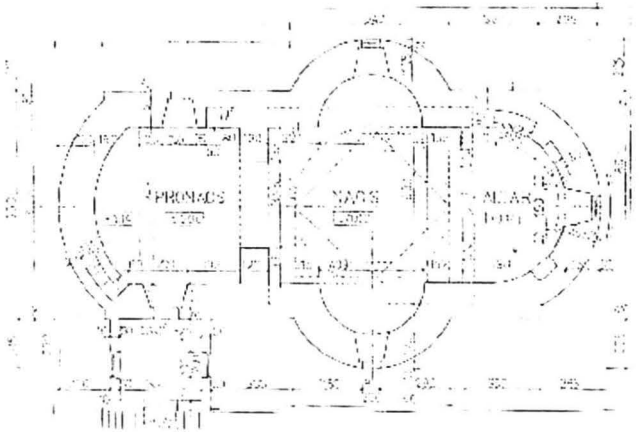
În peretele de nord este o scară tot în galerie, care permite accesul în amvonul de la cota +2,45 din naos.

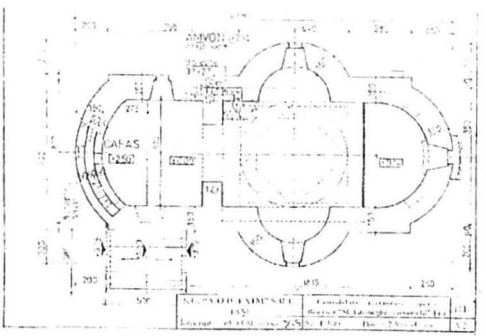
Trecerea de la planul pătrat al arcelor suport turlă, la planul octogonal al acesteia se face prin două rânduri de arce butante, ce se desfăşoară peste arcele dublou de sub baza pătrată.

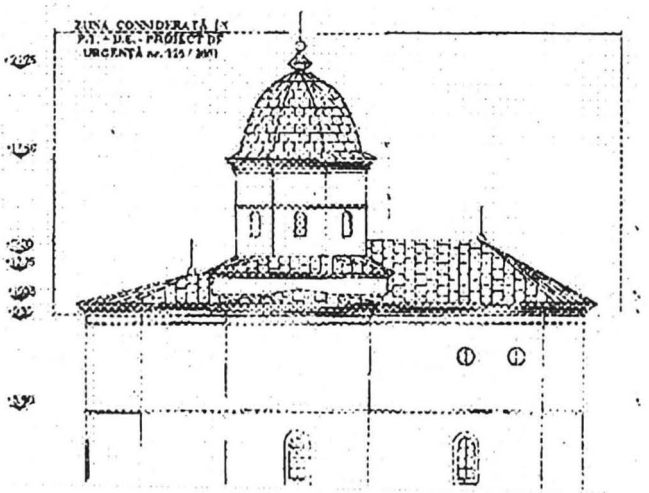
Ferestrele bisericii sunt terminate în arc de cerc la partea superioară şi au câte un ancadrament din piatră nesculptată.

Interior şi exterior biserica este tencuită şi spoită cu var alb.

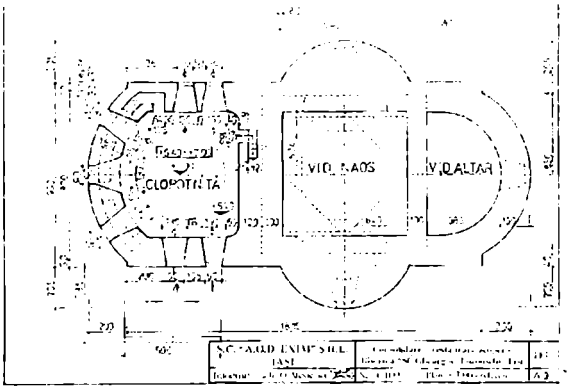
https://biblioteca-digitala.ro

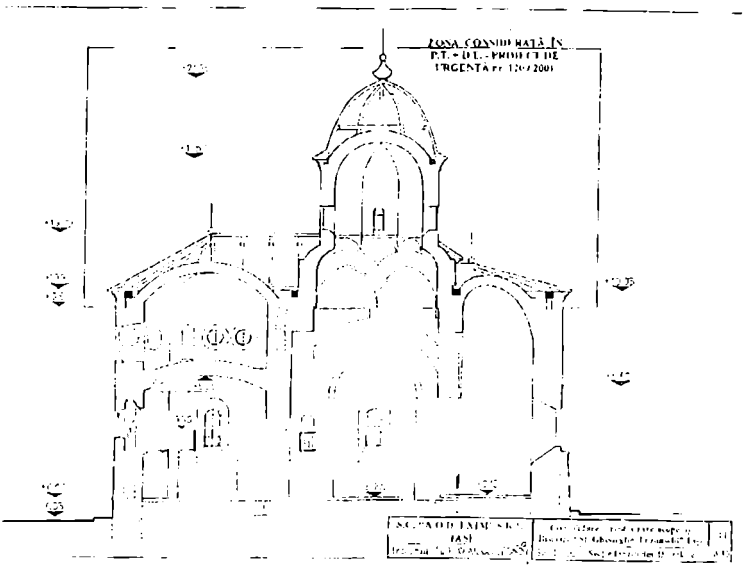

https://biblioteca-digitala.ro

C. Starea actuală a construcției

Conform Expertizei Tehnice, biserica prezintă o serie de degradări, relevate în planșele "informative" aferente.

Degradările exterioare constau din:

– crăpături deasupra ferestrelor până la cornișe;

– crăpături sub nivelul ferestrelor, propagate până la fundații;

https://biblioteca-digitala.ro

- crăpături la intersecția zidurilor, însoțite de infiltrații de apă, datorită sistemului de acoperire și degradării învelitorii;
- rupturi de 2-3 cm, cu infiltrații în fațada nordică;
- dislocări de tencuială și parament (în special la bandoul median).

Degradările interioare sunt următoarele:

- rupturi cu dislocare de piatră în zidul despărțitor pronaos – naos;
- crăpături și fisuri în arcul transversal vestic naos - pronaos, arc suport și turlă,
- fisuri uniform răspândite la toți pereții;
- fisuri la toate ferestrele, prin parapete și arce;
- fisuri în semicupola altarului;
- crăpături în intradosul cupolei de la clopotniță;
- crăpături la arcele pandantive ale cupolei;
- crăpături și fisuri în zidăria turlei;
- tencuieli dislocate.

Cauzele degradărilor sunt următoarele:

- tasări inegale ale terenului;
- acțiunea seismelor repetate (1802, 1912, 1929, 1934, 1940, 1977, 1986 și1990);
- mortare de marcă slabă (var-nisip);
- scurgerea defectuoasă a apelor pluviale;
- acoperișul degradat care generează infiltrații pe toată suprafața bisericii;
- căpriorii și cosoroaba din elemente de brad ecarisate, nu sunt ancorate de coronamentul construcției și prezintă degradări în zonele în care a plouat, prin învelitoarea corodată.

3. LUCRĂRI DE REPARARE - CONSOLIDARE - LUCRĂRI DE URGENȚĂ - REFACERE ACOPERIȘ

A. Lucrările de refacere integrală a învelitorii, repararea șarpantei și ancorarea construcției

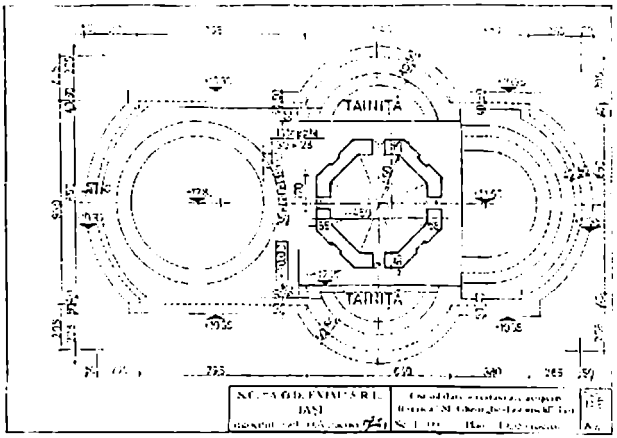
- Desfacerea pe zone a învelitorii.
- Desfacerea pe zone a asterelei pe conturul inferior al acoperișului, pe cea 1,50 m.

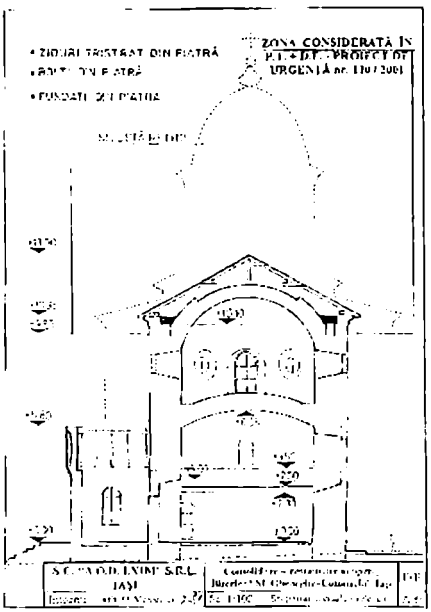
https://biblioteca-digitala.ro

- Verificarea cosoroabelor şi căpriorilor, cu înlocuirea porţiunilor putrede sau eclipsarea celor afectate parţial.
- Verificarea integrală a asterelei.
- Verificarea componentelor şarpantei (popi, contrafise, cleşti) cu înlocuirea elementelor degradate.
- Consolidarea îmbinărilor şarpantei, cu scoabe şi buloane.
- Ancorarea şarpantei de construcţie, după realizarea lucrărilor de consolidare prin legarea cosoroabelor cu mustăţi prevăzute în documentaţia de structură.
- Înlocuirea porţiunilor de astereală desfăcută sau degradată.
- Rebaterea asterelei pe toată suprafaţa acoperişului.
- Prevederea de pazii noi, pe contur.
- Prevederea de cârlige pentru jgheaburi dreptunghiulare de 11 x 15 cm secţiune.
- Refacerea învelitorii, în următoarele condiţii:
  - pe cupola turlei, tabla se va monta în solzi tip Ardezie, care să permită realizarea suprafeţelor curbe, cu nervuri profilate pe intersecţia laturilor;
  - pe baza pătrată şi acoperişul peste cota +10,35 m, tabla se va monta obişnuit, cu falţuri duble, tratate în prealabil cu ulei şi alb de zinc;
  - foile de tablă procurate, de 1,00 x 2,00 m, se vor tăia în patru bucăţi egale, înainte de prelucrarea pentru acoperire, pentru a se asigura o ancorare corectă şi a se evita desfacerea sub influenţa vânturilor;
  - falţurile duble, de pe linia de cea mai mare pantă se vor cositori la capetele terminale de la partea superioară a acoperişului, pentru etanşare, deoarece falţul dublu nu va permite etanşarea prin îndoire;
  - realizarea a două tabachere format 50 x 70 cm din tablă zincată de 0,5 mm grosime, cu balamale şi braţ de susţinere, inclusiv scheletul din oţel profilat, lemn şi geam riglat. Aceste tabachere se vor monta pe acoperişul de peste pronaos şi de peste altar, în poziţiile celor existente improvizate;
  - montarea jgheaburilor şi burlanelor;

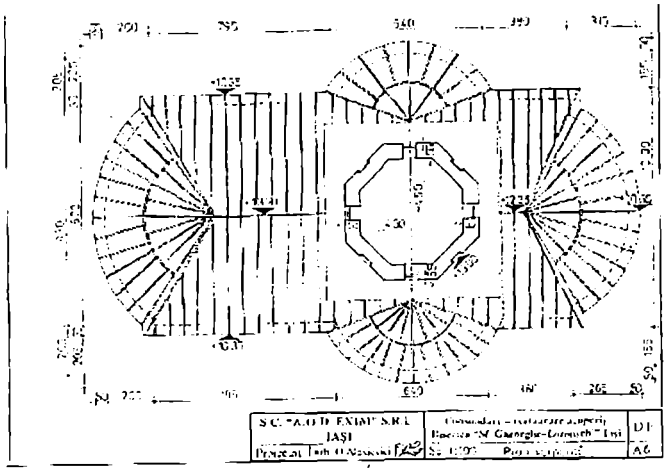
https://biblioteca-digitala.ro

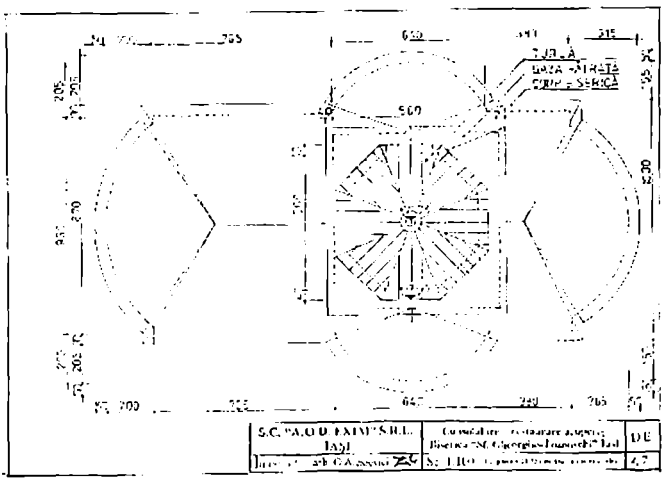
– vopsirea integrală a învelitorii din tablă, a jgheaburilor şi burlanelor, în culoare verde închis, atenuat cu maron, pentru a se obține o culoare asemănătoare cu o învelitoare de cupru, patinată.

https://biblioteca-digitala.ro

B. Lucrări de reparare - consolidare în cadrul lucrărilor de urgență privind refacere acoperiș.

În cadrul acestor lucrări se detaliază următoarele:

a. centuri la cota + 10,35m, la partea superioară a pereților, cu legături transversale sub formă de tiranți;

b. incizii verticale în pereții portanți sub cota + 10,35m;

c. centura la cota superioară, +17,50 m și incizii verticale;

d. șarpanta, astereală.

https://biblioteca-digitala.ro

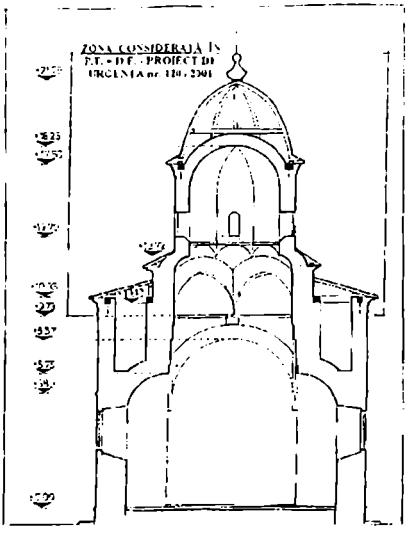
4) Legături orizontale- centuri la cota +10,35 m
   - constituie o legătură pe conturul clădirii (50x30cm) şi (30x20cm) şi peste abside (30x30cm). De asemenea, mai sunt prevăzute suplimentar două legături transversale cu rol de tirant (40x40cm). Elementele sunt din beton Bc 20 (C 16 / 20) şi armătură din oţel beton OB 37.
5) Incizii verticale în pereţii portanţi sub cota + 10,35 m
   - bare cu diametru 1,8 mm introduse în găuri O 32, umplute cu pastă de ciment, având raportul A/C = *0,5* şi preparată conform prevederii C 149/1987.
6) Legătură orizontală - centură la cota superioară a turlei + 17,50 m .
   - centura de la cotă +17,50 m este de (25 x 25 cm) din Bc 20 (C16/20), cu OB 37.
7) Şarpantă, astereală
   - elementele de rezistenţă de la şapantă degradate se vor înlocui cu lemn ecarisat din brad la aceleaşi dimensiuni cu cele existente.

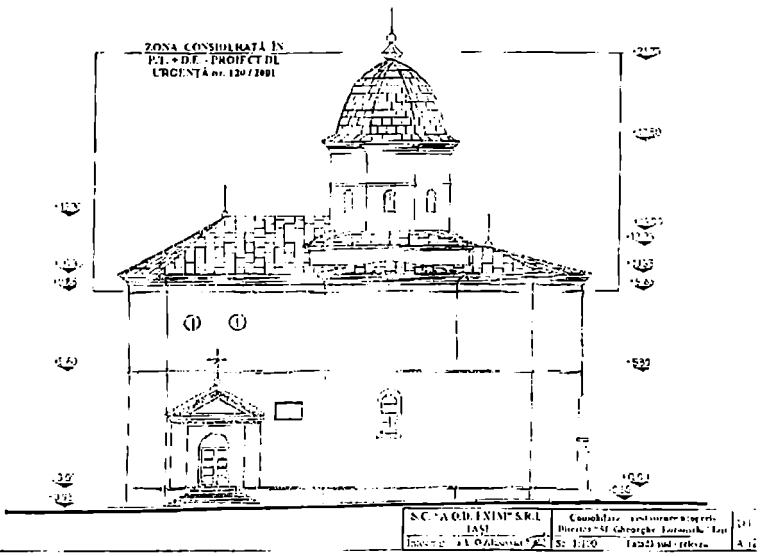
Prin realizarea lucrărilor de urgenţă - punctele A şi B - se opreşte ritmul de degradare / deteriorare a edificiului, în condiţiile unor lucrări minimale ca volum şi valoare de investiţie, dar lucrări definitive, care fac parte din gândirea totală de consolidare a monumentului, permiţând continuarea acestora ulterior, fără desfaceri şi refaceri.

S-a ajuns la această soluţie de intervenţie, ce se realizează prin efortul financiar al Parohiei şi a unor sponsori locali, finanţarea centralizată nefiind posibilă în această etapă, iar aşteptarea fondurilor centralizate putând constitui o agravare a stadiului degradărilor actuale.

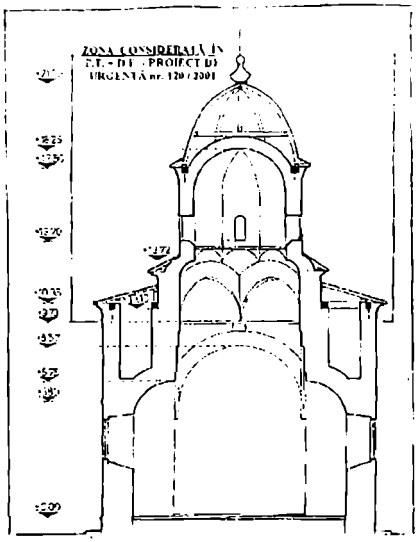
Considerăm că prin generalizarea acestei "atitudini", la multe din monumentele ce necesită intervenţii, s-ar reduce factorii de risc şi de amplificare a volumului lucrărilor de consolidare - restaurare, evitându-se chiar pierderea unora în stare de dificultate, dar în imposibilitate de finanţare imediată.

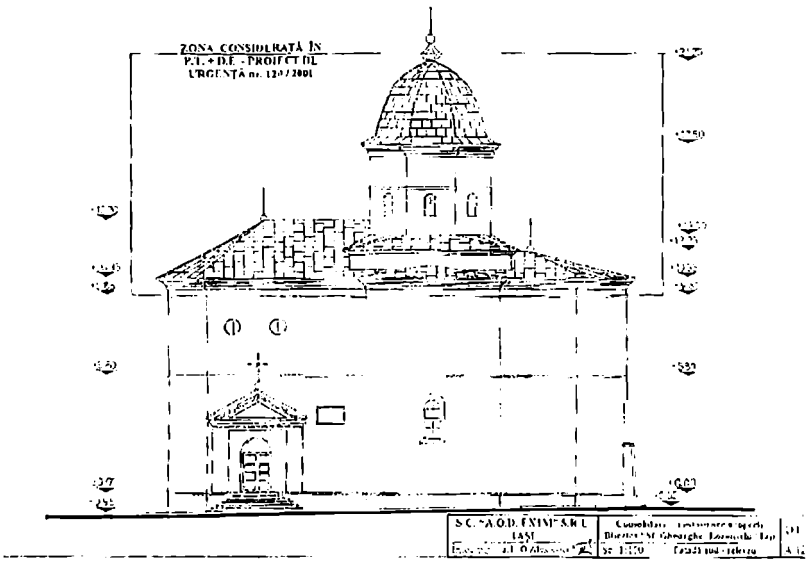
https://biblioteca-digitala.ro

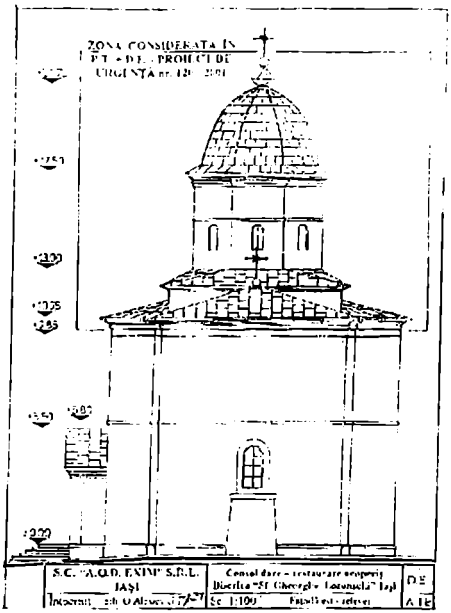

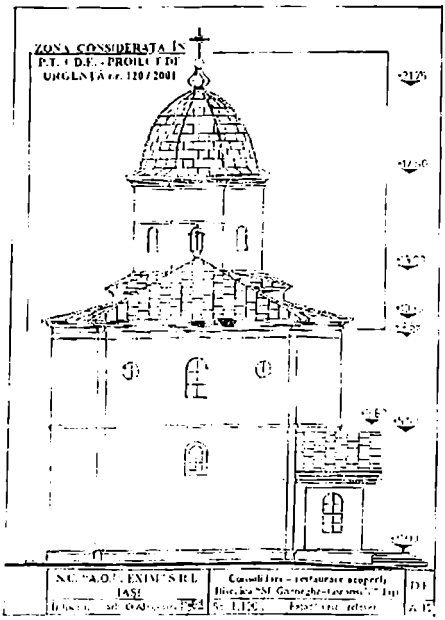
https://biblioteca-digitala.ro

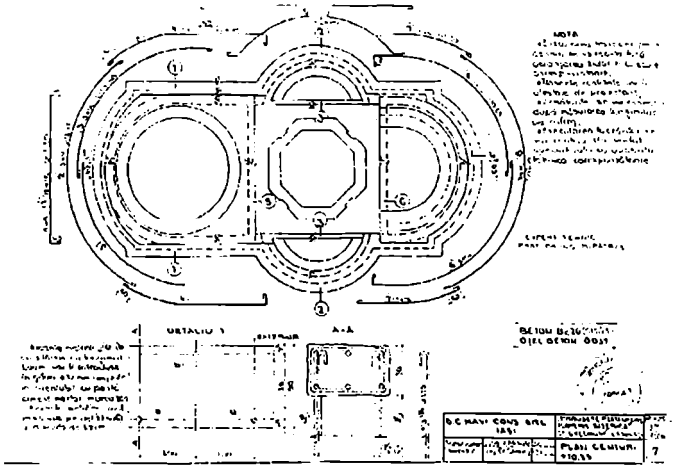

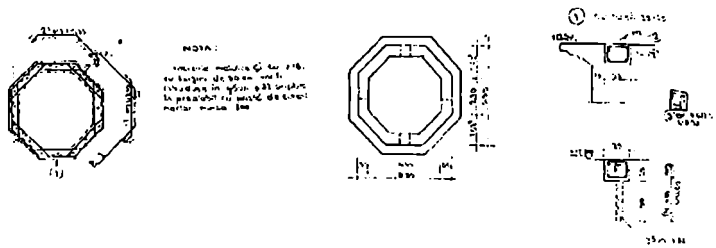
https://biblioteca-digitala.ro

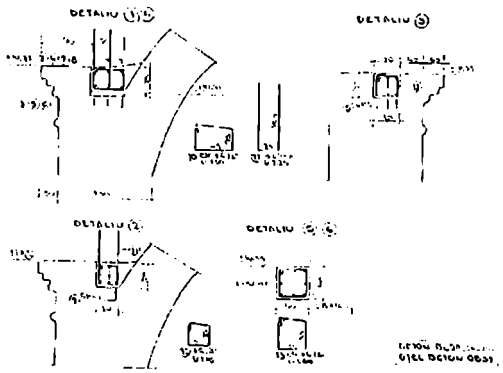

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INTERVENȚIA DE RESTAURARE - REZULTANTĂ A UNOR CERTITUDINI MULTICRITERIALE

Virgil Polizu

În condițiile existente în Europa secolelor XV şi XVI cu conjuncturi favorabile, sau de cele mai multe ori potrivnice, care au marcat în timp teritoriul Moldovei, evoluția artistică excepțională, ce însoțește domeniile lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi, Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu, debutează, ideea unanim acceptată, în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi continuă unitar, în sens ascendent, până în finalul secolului al XVI-lea, definind un tip de arhitectură apreciat ca stil propriu şi recunoscut nu numai ca denumire, ca moldovenesc.

În Moldova, domnia lui Rareş, personaj complex, medieval ca timp şi formație, dar cu impulsuri de gândire, comportament şi finalități moderne, în deceniile al patrulea şi al cincilea ale veacului al XVI-lea, sunt prezente multe elemente ce consacră această epocă ca cea a începutului unor mutații de ordin social şi spiritual, ce anunțau debutul tranziției ce va urma şi care va dura aproape un secol, de la timpul medieval la cel modern. La suirea lui Rareş pe tronul Moldovei, arhitectura lăcaşurilor de cult îşi avea propriu stil închegat şi definitivat, iar principiile de compoziție şi cele constructive bine fixate. În mod evident, primii ani de domnie ai acestuia, coincid cu o intensă campanie de construcție, concludent fiind faptul că într-un răstimp relativ scurt, au fost reconstruite integral câteva dintre cele mai vechi şi mai importante aşezăminte monarhice din Moldova, aparținând lui Petru Muşat, Alexandru cel Bun sau Ştefan cel Mare, ca Probota, Moldovița şi Humor, Domnul definindu-şi în acest fel descendența sa voievodală.

În 1530, Petru Rareş, ctitorea ansamblul Mănăstirii Probota, care înlocuia ruinata mănăstire Sfântul Nicolae din Poiana, situată la numai câteva sute de metri depărtare. Ctitorită probabil în intenția de a deveni necropolă domnească, dovadă fiind existența gropniței, cel mai important aşezământ edificat din inițiativa lui Petru Rareş, biserica Sfântul Nicolae de la Probota, lua locul bisericii de secol XIV "din

https://biblioteca-digitala.ro

Poiana" în care Ştefan cel Mare îşi îngropase părinţii, pe Bogdan şi Oltea, ceea ce a putut stimula ideea prinţului dintr-a treia generaţie, de a-şi face aici propria necropolă, pentru o veşnică vecinătate cu glorioşii lui înaintaşi.

Bisericile ctitorite în anii domniilor succesive ale lui Petru Rareş şi ne referim, în egală măsură, şi la cele de tipul Baia, ca şi la cele trei "mari " – Probota, Moldoviţa şi Sfântul Dumitru Suceava – dincolo de incontestabila realizare novatoare a decorului pictat, sunt definite ca arhitectură de aceleaşi elemente, care au fost iniţiate şi conformate în perioadele anterioare. Caracterele gotice ale volumului şi detaliului se accentuează acum sub Rareş, printr-un exerciţiu mai elevat care începe să dialogheze integratoriu cu vecinătăţi de factură renascentistă. Ortodoxismul Moldovei, aflat în acea epocă, în imediata apropiere teritorială a catolicismului expansionist, a concurat şi a câştigat, nu numai în plan spiritual, dar şi în valenţele estetice ale arhitecturii spaţiului liturgic şi a volumului caracteristic. Stilul gotic eminamente catolic este singurul compromis, acesta este preluat, însuşit, prelucrat şi utilizat cu rafinament, pentru a deveni un limbaj posibil de exprimare pentru o arhitectură, ce reprezenta o necesitate şi un crez politic şi social, definitorie pentru civilizaţia unei epoci de mare credinţă şi sensibilitate creatoare, care a marcat evoluţia unui popor.

Structura bizantină a planului cu cele trei compartimente specifice: pronaos, naos şi altar, la care în anumite cazuri se alătura gropniţa, se păstrează, dar apare ca noutate un element de completare, iniţial deschis, apoi închis, amplasat în prelungirea pronaosului şi care va deveni un element definitoriu al bisericii moldoveneşti, pridvorul. Această opinie a noastră, împărtăşită de altfel şi de alţi participanţi la practica specifică a domeniului cuprinde încă multe semne de întrebare, cu răspunsuri pentru moment incomplete, la care cercetările prezente sau viitoare, suntem siguri, că le vor înlocui cu certitudini, care să confirme sau infirme prezenta afirmaţie, relativ supoziţie, care după opinia noastră are suficiente elemente de realism. Pe baza studiilor şi experienţei proprii, în acest moment al cunoaşterii din domeniu, înclinăm să credem, în discordanţă cu alte păreri, că bisericile lui Ştefan cel Mare nu aveau acest compartiment, numit pridvor sau exonartex. În situaţia în care o parte dintre ele prezintă astăzi acest

https://biblioteca-digitala.ro

compartiment, el le-a fost adăugat într-o fază ulterioară, postedificare (Voroneț, Neamț, sau așa cum se susține Putna). De regulă, meșterii lui Lăpușneanu au fost maeștri pridvoarelor, fie că acestea erau edificate o dată cu întreaga biserică, fie că veneau în completarea altora deja existente. Modul de compunere structurală și arhitecturală a pridvorului adăugat de Lăpușneanu vechii biserici mușatine de la Rădăuți, se constitue ca dovadă în sensul acestei afirmații și avem convingerea că viitoare investigații vor infirma actuala datare a integralității și contemporaneității planimetrice a unor monumente anterioare Bistriței sau Slatinei.

Dacă în faza inițială pridvorul a fost deschis, noi optăm pentru această variantă, sau închis, va reprezenta probabil, un subiect de dispută teoretică pentru specialiști, încă pentru mult timp. Dorința de comunicare cu lumea exterioară, caracteristică generală a arhitecturii românești, se exprima în epoca lui Petru Rareș, prin adoptarea pridvoarelor deschise, pridvorul de la Probota, în forma și aspectul actual, prezintă o formă revolută, de directă legătură cu exteriorul, ducând mai departe experiența de la Humor și Moldovița, cărora le înlocuiește arcadele libere, minimal reliefate, cu goluri bordate de ancadramente gotice bogat sculptate, închise de generoase ferestre. Pridvorul Probotei ne prilejuiește reiterarea afirmației noastre privind momentul de apariție al pridvorului în arhitectura de cult a Moldovei, prezentarea lui în contextul întregului ansamblu al bisericii, ducând la rezultate ce susțin opinia celor care plasează debutul acestuia la o dată apropiată vremii lui Rareș.

Nu avem suficiente date să putem afirma fără teama de a greși, că fresca exterioară apare pe biserica moldovenească, într-o etapă anterioară lui Petru Rareș, dar această alternativă nu poate fi totuși aprioric exclusă. Pentru moment, considerăm că acest uimitor, și foarte special prin unicitatea sa, fenomen artistic, specific Moldovei, aparține ca realizare formală meșterilor lui Rareș, ca răspuns unui comandament spiritual și identic lansat de ambițiosul voievod. Indiferent cui sau cărei epoci aparține gestul creator al frescei exterioare, este de necontestat că momentul de apogeu al exprimării deplin realizate al acestui unic și total exercițiu compozițional, ce alătura arhitectura, desenul și culoarea, este o exclusivitate rareșiană.

Această pictură exterioară, preschimba, de fapt, expresia sobră și concentrată a arhitecturii și picturii medievale a vremii lui

https://biblioteca-digitala.ro

Ştefan cel Mare într-un spectacol luxuriant, bogat mobilat cu sute de figuri, izbucnind în exteriorul bisericilor, nu numai ca decor, desfiinţând bariera medievală dintre firescul naturii înconjurătoare şi rigorile lăcaşului de cult. Această lume încă gotică era îndrăgostită de lumină, de culoare şi de limpezire, trăsături transmise artei şi arhitecturii sale şi pe care monumentele epocii o confirmă. Remarcabil act de temeritate pentru ca în condiţiile de climă ale Bucovinei să expui icoana la exterior, prin fixarea structurii ei de factură materială pe zidăria compozită a faţadelor. Este indiscutabil dovada unei tehnici de zidărie, tencuire a exteriorului şi aşternere în frescă a culorii, perfect stăpânită, dovadă existenţa ei astăzi şi care vine să certifice experienţele anterioare. Este o confirmare suplimentară a opiniei noastre că faţadele bisericilor moldoveneşti din perioada lui Ştefan au fost la origini tencuite, sau de ce nu chiar pictate. După o lungă perioadă în care am agreat paramentul aparent, având ca motive determinante poziţionarea materialelor (piatră sau ceramică) şi arta punerii lor în operă, în urma experienţei parcurse şi a cercetărilor efectuate în timp, azi suntem convinşi de faptul că întreaga suprafaţă a faţadei era tencuită cu un amestec de var gras, bine stins, în amestec cu nisip mărunt, cuarţos, bine spălat, sau cu cărămidă pisată, având în masă ca armătură păr de cal, câlţi sau mai rar, paie tocate, practică care nu este străină nici manifestării de tip gotic, care îşi acoperea zidăria cu tencuială şi sculptură cu culoare, pentru a proteja piatra, nu întotdeauna atât de dură încât să poată rămâne aparentă. Tencuiala subţire, cu un grad pronunţat de transparenţă, lăsa să străbată la faţă, printr-o căutată , dar firească vibraţie, natura şi culoarea materialelor, pe care era destinată să le protejeze. Acest tip de exprimare plastică, ce face apel la o cromatică discretă şi subtilă, este o permanentă a artei româneşti, în general, şi a esteticii adoptate de Moldova, în special, caracteristică ce capătă pregnanţă prin frescele exterioare.

Făcând o succintă analiză a bisericii Probota, remarcăm că exteriorul bisericii este caracterizat prin proporţii deosebite, vizând eleganţa, în care surprinde lungimea navei în contrast cu relativa delicateţe a turlei, abia ieşită peste bazele sale puternic evidenţiate. Datorită acestui fapt, proeminenţele absidelor laterale sunt puţin marcate în faţade, lăsând impresia doar a unor articulări mai

https://biblioteca-digitala.ro

accentuate a ritmului de arcade şi ocniţe de pe pereţii naosului. De asemenea, contraforţii de pe faţade, ca şi cei oblici de la colţurile pridvorului, sunt puţin dezvoltaţi, iar retragerile lor pe înălţime, minimale, lăsând impresia unei reţineri în exprimarea alternanţei volumelor pe faţadă. În sfârşit, ritmul gradat al golurilor orientează perceperea arhitecturii bisericii, plecând de la pridvorul primitor străpuns astăzi de goluri de mare amploare, către sanctuarul treflet ale cărui deschideri se percep cu greutate în cadrul ritmului alert al arcadelor elegante, înguste şi înalte, suprapuse de două rânduri de ocniţe. Se creează astfel, asemeni interiorului, printr-o percepţie nuanţată, o veritabilă tensiune într-o compleză evoluţie scenografică a jocului de umbre şi lumini, de goluri şi plinuri, alături de jocul subtil al contraforturilor, al soclurilor, al ocniţelor, al firidelor, al acoperişurilor fragmentate, al bazelor stelate ale turlei, toate conducând către absida altarului, locul sacru.

Este incontestabil faptul că biserica Probota, dincolo de împlinirile ce-i aparţin, prezintă o serie relativ numeroasă de nereuşite, de căutări şi indecizii compoziţionale şi constructive, parţial arătate anterior, care ne determină să considerăm că, cel puţin în acest caz, exerciţiul de arhitectură şi decoraţie de tip Rareş nu era pe deplin conformat, fie că meşterii, care trebuiau să transforme intenţia în volum construit, nu erau pe măsura solicitărilor voievodale, aşa cum i se mai întâmplase pretenţiosului Domn. Cercetările arheologice ale acestor zile, efectuate în interiorul şi exteriorul bisericii, aduce câteva sugestii privind evoluţia istorică a edificiului. Acestea au relevat printre altele existenţa în infrastructura pridvorului a unei fundaţii, ţesute cu cea a navei şi în continuarea acesteia, ca dimensiuni şi material, deci contemporane ca execuţie, fundaţie peste care se ridică elevaţia exonartexului prezent, care îi respecta traseul, dar cu o diferenţă în grosime ce depăşeşte jumătate de metru, alcătuită din blocuri de piatră de talie, procedeu total diferit de zidăria de piatră brută din câmpul bisericii. Fapt ce ar putea să primească, ca posibilă explicaţie, fie renunţarea din varii motive, pe parcursul execuţiei la o formă de pridvor iniţial gândită ca deschis, opinăm către cel de tip Moldoviţa, aparţinând aceluiaşi timp şi ctitor, ceea ce a dus la adoptarea din mers a unei formule noi, să spunem, de factura celei existente acum, fie după ridicarea lui, la momentul picturii,

https://biblioteca-digitala.ro

necesități de compoziție iconografică sau decorativă, asemeni celor ce au astupat un rând de ocnițe pe întreaga desfășurare a fațadelor, au fost rezolvate prin modificarea radicală a pridvorului atunci existent, sau, ceea ce este mai greu de crezut, renunțarea în totalitate, în prima fază, la prezența lui, ideea fiind preluată și realizată într-o fază ulterioară, postedificare a bisericii. Toate aceste trei variante, care nu se exclud între ele, urmau a fi confirmate sau nu, printr-o dorință și normală colaborare dintre arhitect, pictor restaurator, structurist, arheolog și istoric, să se găsească astfel explicația și pentru accidentele de planietate și continuitate a zidăriei, de desen și culoare, existente și evidente în planul fațadelor de nord și sud ale bisericii, la contactul dintre navă și pridvor, ceea ce ar fi reprezentat încă un pas spre elucidarea, pe cât posibil, a două dintre temele permanent generatoare de controverse în domeniul - debutul și tipul de pridvor în relație cu momentul debutului frescei interioare.

Considerăm că lucrările ce s-au desfășurat și se desfășoară încă la Probota, cercetările complexe și complete sub aspect pluridisciplinar ce trebuiau în mod normal să le preceadă, ar fi reprezentat o nimerită oportunitate de a răspunde la multe dintre aceste întrebări și supoziții, care nu sunt numai ale noastre, de a oferi certitudini ample, de a defini traseul evolutiv al arhitecturii și artei medievale moldovenești. Din varii motive pe care nu dorim să le comentăm acum și aici, această ocazie a fost pentru moment ratată.

E un adevăr cunoscut că nu există biserică aparținând perioadei ce face obiectul discursului nostru, care să aibă hidroizolație, în sensul unanim acceptat astăzi. Cercetările arheologice de la Probota au evidențiat că rolul acesteia era preluat de un strat de bolovani de var nestins, 15-25 cm grosime, sau de un covor de praf de var (mult timp interpretat în secțiunile arheologice ca strat de demolare) de cca. 7 cm material hidrofil, așezat interior pe toată suprafața bisericii și perimetral în exterior, sub nivelul trotuarului. Aceste straturi, interioare și exterioare, absorbeau apa de capilaritate sau infiltrație, protejând și păstrând zidurile uscate. Pardoselile interioare ale monumentelor aparținând perioadei Probota erau, cel puțin așa au apărut în toate cercetările noastre, din cărămidă, smălțuită sau nu, de formă dreptunghiulară, trapezoidală sau hexagonală. În exterior, pavimentele trotuarelor,

https://biblioteca-digitala.ro

atunci când ele existau şi nu erau simple suprafeţe de pământ bătut, erau executate din bolovani sau piatră spartă.

Bisericile epocii erau locurile unde ctitorii şi familiile lor, prelaţii şi câţiva aleşi, erau îngropaţi unii în interior, alţii în exterior. Pardoselile acestor biserici erau din acest motiv, frecvent desfăcute şi imediat refăcute împreună cu straturile suport, alcătuite le rândul lor din nisip, pietriş şi mortar de var, materiale curente şi la îndemână. Cu aceste ocazii se schimba implicit şi varul întărit prin reacţiile sale chimice cu apa, care îşi pierduse în timp calităţile absorbante. Săpătura de la Probota a evidenţiat acest procedeu de construcţie al meşterilor Moldovei medievale. Din păcate restauratorii nu au avut posibilitatea să refacă în biserica Probota acest sistem arhaic de hidroizolaţie, prin înlocuirea celui găsit in situ, pierzând astfel un martor pentru prima oară găsit sub această formă şi numai în acest loc apărut.

Materialele folosite în construcţia acestor biserici, piatra, cărămida, varul şi nisipul, asigurau prin calităţile lor fizice cunoscute, o protecţie relativă contra umidităţii solului şi aerului, niciodată perfect uscate, dar niciodată periculos de umede, ajungând în timp, acolo unde nu au existat accidente naturale sau de intervenţie, la un statut de echilibru ce le-a permis o îmbătrânire firească în condiţii de conservare, care de la caz la caz, necesită astăzi o intervenţie imediată sau de viitor apropiat. Această intervenţie poate să fie, fără o cunoaştere a caracteristicilor proprii fiecărui monument, un caz de distrugere ireversibilă, ce se poate manifesta într-un timp mai scurt sau mai lung, dar cu o virulenţă care depăşeşte fostul "rău" cauzat de timp. A deranja echilibrul de tip arhaic al umidităţii şi implicit al temperaturii din interiorul unui asemenea lăcaş, este o operaţie ce trebuie făcută cu multă prudenţă şi după serioase investigaţii, implicit de tipul celui, pe care noi am încercat să-l promovăm. Problemele sunt serioase şi de stringentă actualitate, căci acum la începutul secolului XXI, în condiţiile unor tehnologii ce acoperă o plajă foarte largă de posibilităţi, este normal ca aceste biserici să ofere masei de credincioşi, călugări sau preoţi, un minim de confort termic în perioada anotimpurilor reci. Pentru monumentele purtătoare de pictură este necesară iniţierea unor studii multidisciplinare, care să pună la dispoziţia restauratorilor, soluţiile care să răspundă solicitărilor actualizat

https://biblioteca-digitala.ro

funcționale, ce trebuie în același timp conformate rigorilor impuse de conservarea monumentului.

Am afirmat cu diferite ocazii și voi reitera cu orice prilej ideea că o cunoaștere perfectă a modului în care microclimatul specific interior s-a format și se menține, poate asigura conservarea și menținerea lui. Este dovedit prin măsurători specifice că volumul interior al bisericilor de tipul Probotei se apropie de calitățile unei perfecte "izoterme". În caz contrar intervenții mai mult sau mai puțin avizate se vor constitui în tot atâtea agresări ale monumentului și ale componentelor sale, acțiuni cu efect distructiv asupra zidurilor vechi, tencuielilor sau picturilor originale. O cunoaștere în detaliu a fenomenelor gazodinamice ce pot avea loc într-un asemenea spațiu caracteristic, în cazul nostru Probota, ar permite poate, o altă abordare a necesității și modului de închidere a golurilor de fereastră, funcție de compartimentul sau nivelul la care acestea sunt amplasate. Un gol de fereastră bordat de un bogat ancadrament gotic din piatră, destinat inițial să poarte o închidere cu vitralii din sticlă și plumb, poate să primească cu siguranță din punct de vedere termic, o tâmplărie etanșe prevăzută cu geam termopan, dar rezultatul va fi numai parțial dacă pentru că piatra rozetelor, menourilor sau lintourilor în contact și releție directă interior-exterior reprezintă tot atâtea punți termice, care vor acutiza condensul pe suprafețele lor, afectând decorația spaleților, arcelor și parapeților. Referitor la acest aspect considerăm că măsuri radicale de protecție, fără un studiu și o verificare în timp bine definite, pot fi la fel de nocive pentru monument ca și o totală absență a acestora. Aș dori să fiu convins că nu este cazul Probotei și că o viitoare monitorizare va evidenția în totalitate eficiența și calitatea intervențiilor ce le suportă.

Din acest punct de vedere subliniem rolul important pe care îl joacă turla în menținerea echilibrului termic al interiorului bisericii, prin relația directă interior-exterior, datorată grosimii mici și a materialului de zidărie, cărămida, care permite o respirație naturală facilă prin masa ei, efect nu întotdeauna benefic picturii fețelor interioare, mai ales spre nord. Ne explicăm astfel, de ce meșterii constructori ai acestor biserici, în special cei ai perioadei postștefaniene, au încercat îngroșarea zidăriei turlelor prin adoptarea unui sistem de decorație în rezalituri succesive (arce și pilaștri în ieșinduri repetate), încărcări suplimentare care au fost preluate prin

https://biblioteca-digitala.ro

contraforți la nivelul turlelor şi la mărirea numărului de arce, pentru micşorarea diametrului interior al acesteia, deci a numărului de baze stelate suprapuse. Dincolo de explicații teoretice, suntem datori să subliniem atenția pe care trebuie să o acorde arhitectul intervenției de restaurare, tâmplăriei ferestrelor din turlă, cu atât mai mult cu cât, accesul curent la acest nivel este imposibil. Aceste ferestre, trebuie să asigure, şi este posibil nu numai teoretic, protecția termică şi ventilația, la aceeaşi parametrii cu zidăria din câmpul turlei. Această condiție trebuie îndeplinită în fapt, de toate ferestrele bisericii, sarcină însă uşurată de poziția lor ca înălțime.

Pentru exterior, studiul parțial pe care îl comentăm şi îl susținem ca o necesitate în continuitate, a dat explicația ştiințifică, concretă, unui fenomen care pentru noi cel puțin, este de maxim interes şi care, în timp, a fost interpretat sub diferite forme. Existența pe fațadele de sud a unor biserici cu fresca exterioară – Voroneț, Moldovița sau Probota - la nivelul imediat de peste soclu, a unor pete întunecate, interpretate mult timp ca datorate unei umidități excesive, idee care a generat lucrări ample de drenare sau chiar modificări ale cadrului natural (Voroneț, mult timp supus unor diverse experimente, dintre care unele dovedit, nocive). Ideea existentă ce susține ca pe o cauză posibilă a prezenței acestor pete pe pereții bisericilor mai sus menționate, ca urmă a depunerii de săruri, rezultate în urma uscării zidăriei, după intervențiile de îndepărtare a surselor de umiditate, freatică sau pluvială, este mai aproape de adevăr. Pe tot parcursul anului, dar în special în perioadele calde, însorirea puternică a fațadei de sud a monumentului, cea mai îndelung expusă ca timp acestui fenomen, provoacă încălzirea puternică a pietrei din profilul soclului, din zidăria acestuia şi mai ales a banchetei (suprafață orizontală însemnată), care impresionează suprafețele din vecinătatea imediată, provocând pe timp scurt, uscarea ferestrei exterioare a zidului şi implicit a straturilor suport ale frescei. Peste noapte, umiditatea revine la normal. Acest ciclu diurn, repetat pe termen lung, a determinat depunerea sărurilor în straturi succesive, întunecând culorile sau făcând pe unele, să dispară irecuperabil. Fenomenul este generalizat pe toate bisericile pictate, şi nu numai, dar vizibil mai pregnant la cele cu soclu extins cu bancheta. Acest fenomen ce se manifestă natural, dar care afectează fresca

https://biblioteca-digitala.ro

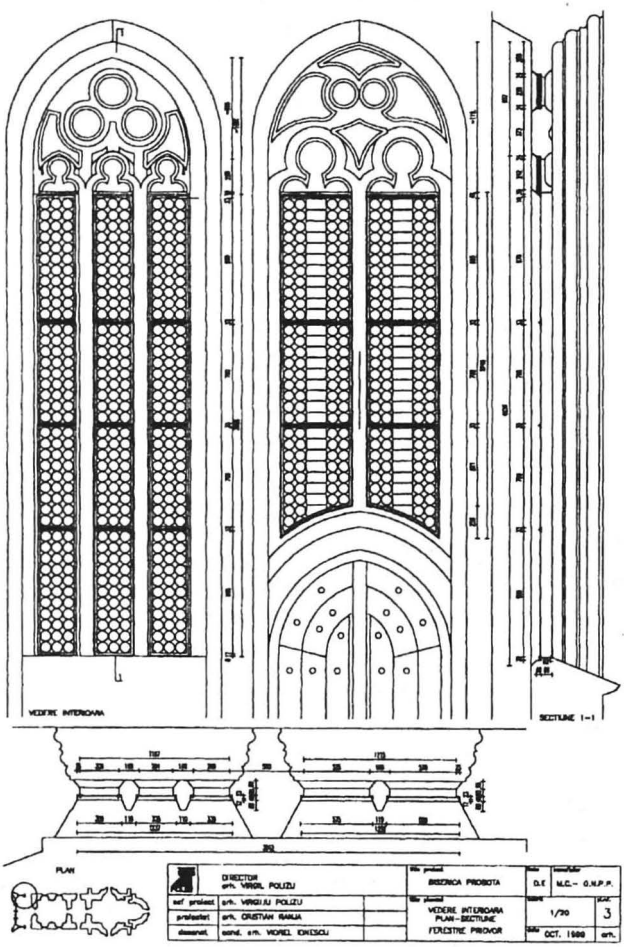
exterioară, în condițiile date, ne întărește convingerea, exprimată anterior, că piatra a fost, indiferent de locul unde se găsește, acoperită cu tencuială, o protecție după cum se vede, absolut necesară. În acest sens am întocmit la momentul respectiv proiectul nostru, din păcate rămas neexecutat, în favoarea unei "încropeli"generate de arbitrar și incompetență.

Exprimăm o întrebare pe care în ultimul timp o tot repetăm, fie nouă înșine, fie altora: -"Există o Carta internațională sau națională care poate să prevadă toată paleta de "suferințe" ale monumentelor și ale componentelor ce le aparțin, astfel încât soluțiile de însănătoșire să depășească nivelul principiilor?". Nu credem că ideea poate fi considerată altfel decât utopică. Decizia aparține arhitectului restaurator, care, în baza investigațiilor realizate de către membrii echipei sale pluridisciplinare și în urma unei aprofundate analize interdisciplinare, este în drept să propună strategia de intervenție. Strategia de intervenție pe un monument poate fi catastrofală dacă este hotărâtă numai de către obtuzitatea, reaua voință sau interesul meschin al unuia sau altuia dintre pseudo-profesioniștii, ajunși de multe ori în posturi de decizie, fie în țară fie aiurea. Pentru interesul monumentului, pentru respectarea noțiunii deloc abstracte de restaurare, în sensul nobil al definirii sale, pentru așezarea în limitele normalului și adevărului, în baza unor date concrete și palpabile, afirmam ca "șef de proiect" că intervenția suferită de biserica Probotei nu este o restaurare. Biserica Probotei are frescă interioară și exterioară profesionist restaurată și o cercetare arheologică extinsă și completă la cel mai înalt nivel științific, ale cărei date, unele excepționale, nu au fost respectate sau materializate prin restaurare, din păcate. Poate fi declarat restaurat un monument care nu este consolidat decât parțial în ciuda unor suferințe structurale vizibile, a studiilor și atenționării specialiștilor? (În cazul Probotei acestea aparțin inginerului profesor Alexandru Cișmigiu). Noi considerăm ca sigur NU!

Vom încheia expunerea noastră citând pentru a ne consola, concluziile lui Paul Henry din finalul studiului său închinat arhitecturii și picturii bisericii din secolele XV-XVI din nordul Moldovei: "De-a lungul acestei îndelungate excursii prin sanctuarele Moldovei de Nord datând din secolele XV și XVI, am văzut acumulându-se destule semne de întrebare la care nu ne-am

https://biblioteca-digitala.ro

învrednicit să dăm răspunsuri mulțumitoare ... În consecință, prima virtute de nelipsit, aceea cu care ni s-a părut imposibil să nu te înarmezi, a fost modestia".

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTELE DIN BAIA ÎNTRE TRECUT ŞI VIITOR

Conf. univ. dr. arh.Virgil Polizu

Localitatea Baia, cea dintâi capitală a ţinutului dintre Carpaţi şi Nistru, marchează prin trecutul său, un moment de referinţă în istoria neamului, iar monumentele sale sunt, atâtea câte au rezistat timpului şi evenimentelor, repere marcante ale evoluţiei arhitecturii moldoveneşti în perioada sa de desăvârşire.

Încep prin a aminti biserica Sf. Gheorghe, numită şi Biserica Albă, atribuită prin tradiţie lui Ştefan cel Mare, ce are consemnat, presupus dar neconfirmat prin documente sau pisanii, ca dată a edificării anul 1467. Această biserică suferea pe parcursul timpului, probabil, numeroase transformări, ajungând ca la începutul secolului XX să fie aproape o ruină. Între 1907-1908 este refăcută de către arh. Nicolae Ghica – Budeşti într-o aproximativă arhitectură "Ştefan", modă a timpului care a modificat nefericit aspectul şi al unor alte monumente importante ale epocii, ca "Sf. Nicolae Domnesc" Iaşi, "Sf. Nicolae Domnesc" Dorohoi sau "Sf. Gheorghe" Hârlău, într-o enumerare sumară. Personal consider că biserica şi incinta ei este cel mult o prezenţă romantică, plăcută ochiului şi atrăgătoare prin pitorescul său, cu o firească încărcătură istorică.

Al doilea monument important al Băii, ce precede ca vârstă bisericii Albe, este Catedrala romano-catolică "Sf. Fecioară" construită de Alexandru cel Bun în anul 1410 şi dedicată soţiei sale catolice, Margareta. Această biserică, azi ruină, a reprezentat în momentul edificării sale, la acea epocă de debut a tânărului stat moldav, un indiscutabil gest de curtuazie politică a înţeleptului domn faţă de puternicii şi agresivii săi vecini poloni. Dimensiunile volumului, acurateţea concepţiei structurale, preţiozitatea materialelor folosite şi rafinamentul detaliilor de arhitectură, aşa cum se prezintă ele astăzi, după restaurarea D.M.I. din anii 1960, înscriu biserica în rândul monumentelor catedrale din această parte a Europei medievale, primordial catolică, marcând în epocă existenţa şi importanţa Moldovei şi implicit a capitalei sale. Credem că acest monument, ce materializează nu numai un

https://biblioteca-digitala.ro

important monument istoric, consolidarea puterii voievodale şi a statului, ci şi dezvoltarea ulterioară a arhitecturii locului, prin limbajul său gotic şi a tehnicilor specifice, merita o atenţie mai mare din partea forurilor abilitate cu protecţia, restaurarea şi punerea în valoare a monumentelor României.

Nu departe de catedrală se află biserica "Adormirea Maicii Domnului", ctitorită de Petru Rareş în anul 1532. Acest monument face parte din grupul de biserici edificate în epoca, cap de serie care se închide cu "Uspenia" din Botoşani, biserici care preiau şi prelucrează, aparent minimal, planul, arhitectura şi decoraţia unor alte monumente premergătoare ca timp şi aparţinând în principal perioadei lui Ştefan cel Mare. Biserica din Baia reface forma şi dimensiunile celei din Cotnari, la care adaugă pridvorul deschis, într-un volum unitar, bine proporţionat. Acest pridvor deschis este astăzi asemeni celui al bisericii Părhăuţilor edificat mai devreme cu 10 ani decât cea din Baia. Aşa apare astăzi biserica lui Rareş, însă cercetările din ultimii ani, pricinuite de lucrările de restaurare au adus suficiente date care ne conduc la ipoteza existenţei în faza primară a bisericii a unui pridvor deschis cu arcatura înaltă asemeni celor de la Moldoviţa (edificată în acelaşi an cu cea de la Baia-1532) sau Humor. Elementele care susţin această afirmaţie a noastră sunt:

- urmele de naştere a bolţii cilindrice de cărămidă ce acoperea transversal pridvorul, pe direcţii N-S, aflate în partea superioară a nivelului clopotelor;
- apariţia fracturilor între navă şi pridvor la nivelul cornişei şi în special la nivelul pardoselii compartimentului clopotelor, acolo unde zidăria desprinsă a lăsat vederii colţul cutat, cu piatra frumos finisată a faţadei interioare a fostului pridvor deschis pe toată înălţimea elevaţiei;
- existenţa aberantă a unui masiv de zidărie, stâlpul de naştere a celor două arcade ale faţadei vest, peste un gol destul de amplu ca deschidere, actuala intrare în pridvorul azi închis al bisericii;
- oprirea brutală, fără elementele de terminaţie, a profilului de piatră a soclului, în dreptul golului de intrare, lipsit de ancadrament sau alte elemente de marcare, obişnuite în arhitectura epocii;
- zidăria neglijentă, din clotaraie, a actualei bolţi de peste parterul pridvorului actual.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceste argumente palpabile, aflate pe biserică, ca şi multe altele pe care nu avem, pentru moment, timpul necesar a le expune, ne fac să credem că biserica lui Rareş avea un pridvor deschis, pe un singur nivel, cu patru arce înalte, două pe vest cu parapet şi câte unul pe nord şi sud, pe unde erau şi accesele din exterior. Această marcare am făcut-o numai la nivelul pardoselii şi ale trotuarului. Modificarea pridvorului iniţial credem că a avut loc în urma unor deteriorări structurale majore în zidăria bisericii, fapt lesne de presupus, ştiind că meşterii lui Rareş nu au fost întotdeauna cei mai pricepuţi sau corecţi, să ne amintim numai de "cazul" Sf. Dumitru – Suceava.

Asemeni altor biserici, ctitorii Rareş, biserica are frescă exterioară, pictura datată 1535, moment de apogeu al unui uimitor şi foarte special prin unicitatea sa, fenomen artistic, specific Moldovei, când imaginile zugrăvite vor migra din interiorul bisericilor, către exteriorul acestora, aşezându-se pe faţade şi subordonându-se rigorilor impuse de arhitectura acestora, desăvârşind-o Biserica din Baia va fi un martor în acest sens atunci când restaurarea sa va fi terminată.

Restaurarea monumentului este în curs de desfăşurare. Astăzi echipa de restauratori este alcătuită, printre alţii, din dr.arh. Virgil Polizu, ing. Alexandru Cişmigiu şi antreprenor Mihai Bradu. Lucrările au fost începute în 1987 la comanda Mitropoliei Moldovei, de care grupul de specialişti enumerat aflat la acel moment sub bagheta regretatului arhitect Virgil Antonescu, au făcut ca monumentul grav afectat structural să mai existe încă. Este finalizată consolidarea la nivelul podului, în infrastructură şi în elevaţie pe trei laturi - est-nord-vest -, urmând ca după operaţia de extragere a picturii pe sud (vezi şliţurile neînchise cu armăturile rămase la vedere), execuţie mult întârziată, fapt extrem de periculos pentru stabilitatea construcţiei rigidizată parţial, consolidarea în ansamblul său să fie terminată. Totodată refacerea şarpantei, învelitorii şi streşinii, o reuşită asemeni celei de la Arbore, datorită aceluiaşi sensibil arhitect care a fost Virgil Antonescu, a redat monumentului volumul său iniţial, armonios şi impozant, echilibrat în proporţii şi impunător în dimensiuni. Sperăm ca lucrările în continuare să urmeze acelaşi traseu profesional care să redea monumentului valenţele ce i-au fost conferite de ctitor şi timp.

https://biblioteca-digitala.ro

Intervenția de restaurare este un proces complex, minuțios și sensibil, susținut unitar (cel puțin teoretic) de către o echipă pluridisciplinară compusă obligatoriu din arhitecți, ingineri cu diferite specialități, istorici și arheologi, restauratori de componente artistice, chimiști și microbiologi, ca și mulți alții, funcție de caz și nu în ultimul rând, specialiștii în execuție. Această echipă în acțiunile sale pe monument (monumentul este în esența sa o alădire) este coordonată de către un arhitect restaurator. Intervenția de restaurare se desfășoară în mai multe etape urmând un traseu obligatoriu ce se supuna triadei- investigare, proiectare, execuție. Această procedură firească, profesională, poate suferi din varii motive, în unele nefericite cazuri, dereglări majore cu urmări ireversibile, dintre cele mai grave pentru soarta sau integritatea monumentului. Așa s-a întâmplat în cazul recentei intervenții asupra bisericii M-rii Probota, când componente importante ale acesteia, implicit structurale, au fost eludate în favoarea unor interese străine, la propriu și la figurat, monumentului. Să sperăm că aceste accidente nu vor avea loc și la Baia.

https://biblioteca-digitala.ro

EXPERTIZE IMPLICATE ÎN INVESTIGAREA ŞTIINŢIFICĂ A SITULUI MĂNĂSTIRII PROBOTA

Ion Sandu
Irina Crina Anca Sandu
Ioan Gabriel Sandu

1. Introducere

Situl Mănăstirii Probota, datorită vechimii şi complexităţii sale a prezentat, în cadrul proiectului UNESCO de conservare şi restaurare, o serie de cazuistici cu problematici deosebite în rezolvare. Astfel, s-au restaurat frescele interioare şi exterioare, iconostasul, s-au efectuat lucrări de reparaţii s-au au fost înlocuite ferestre, s-a instalat un nou sistem de încălzire prin pardoseală, s-au efectuat săpături arheologice atât la interior, cât şi la exterior, iar vestigiile au fost consolidate, s-a reparat acoperişul şi altele. Acestea au solicitat diverse metode şi tehnici de analiză, care au permis evidenţierea unor comportări şi situaţii de caz inedite, atât la nivelul şantierului arheologic, cât şi la cel de conservare-restaurare a bisericii, ca monument ce include şi bunuri de Patrimoniu Cultural mobil.

În acest sens, desprindem următoarele grupe de expertize:

- *autentificarea* unor piese arheologice şi a unor elemente structural funcţionale, prin analize de material, prin analize istoriografice, studii numismatice, cercetări antropologice, analize stratigrafice şi altele;
- stabilirea stării de conservare a elementelor structurale (fundaţii, pardoseli, ziduri, planşee, bolţi, şarpante, cornişe, binale etc.) prin analize de material prin prisma efectelor de deteriorare şi de degradare;
- *stabilirea stării de conservare* a frescelor (efectele de degradare şi de deteriorare);
- *stabilirea stării de conservare* a bunurilor de patrimoniu mobil (catapeteasma, străni, diverse icoane pe lemn etc.);
- *studii de compatibilitate* între tehnicile artistice vechi tradiţionale cu noile materiale şi metode de intervenţie propuse;

https://biblioteca-digitala.ro

– *monitorizarea* comportării intervenţiilor pe o perioadă de minim 12 luni;

Exceptând ultimul grup de expertize, celelalte solicită în primul rând cunoaşterea materialelor şi a tehnologiilor de punere în operă, lucru care a necesitat analize şi tehnici moderne de investigare.

În acest sens, în lucrare se prezintă principalele analize efectuate în cadrul fiecărei expertize prezentate mai sus, care au permis prin rezultatele obţinute evaluarea unei imagini clare a sitului, cu problemele pe care le ridică, în vederea unei rezolvări superioare privind punerea în valoare prin conservare-restaurare.

2. Expertize ale pieselor şi elementelor structurale obţinute în urma excavaţiilor arheologice

Săpăturile arheologice au fost efectuate sub conducerea arheologului *Voica Maria Puşcaşu* şi a directorului de proiect, *Ignazio Valente*. În interiorul bisericii excavaţiile şi sondajele s-au desfăşurat în două etape distincte: între anii 1994-1995 şi respectiv pe perioada proiectului, iar cele din exterior doar între anii 1996-1999.

Scopul acestora a fost acela de a realiza o imagine cât mai coerentă asupra istoriei mănăstirii. Sondajele informative de la nivelul anilor 1970 nu au permis localizarea tuturor secţiunilor şi a elementelor constructive vechi şi nici imaginea lor clară.

Săpăturile din interiorul bisericii au permis stabilirea tehnicilor de construire a fundaţiilor şi de realizare a pardoselii, precum şi cele legate de utilizarea camerei mortuare. S-a constatat că la turnarea fundaţiilor solul a fost dislocat pentru orizontalizare, distrugând nivelul de călcare iniţial şi urmele de activităţi umane.

Lăţimea fundaţiilor turnate din straturi de pietre întregi sau fragmentare în alternanţă cu mortar de var şi nisip este de circa 160 cm, iar adâncimea lor variază între 150 şi 160 cm, atât pentru pereţii exteriori, cât şi pentru cei interiori. Peste fundaţiile turnate s-a găsit o fundaţie zidită din blocuri de piatră legate cu mortar (5-6 asize de piatră la est şi 1-2 la cea de vest) şi marcarea asizelor elevaţiilor. Fundaţiile sunt cu 10-20 cm mai late decât zidurile pe tot traseul perimetrului interior al bisericii.

La interior pământul rezultat din fundaţii a jucat rol de substructură a pardoselei.

https://biblioteca-digitala.ro

Pragurile înalte delimitau spațiul fiecărei încăperi, acestea reprezentând asize ale elevațiilor.

Pardoseala bisericii era făcută din dale dreptunghiulare de gresie dispuse în șiruri continue peste un strat de nisip. În aceste nisip s-au găsit două monede emise între 1900 și 1906, lucru care a demonstrat că pardoseala este recentă, dar respectă pe cea anterioară, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Doar în altar și naos substructura pardoselii inițiale de secol XVI era realizată dintr-un strat consistent din piatră de var, acoperit cu un strat egalizator de lut bătut, în celelalte camere aceasta fiind exclusă pe considerentul că erau destinate ca spații funerare. Pardoseala inițială din cărămidă s-a păstrat doar în altar. Aici s-a găsit o grindă din stejar de susținere a vechiului iconostas, pentru care s-au efectuat o serie de analize stratigrafice și dendrocronologice.

În camera mortuară sau gropniță peste pardoseală erau montate patru pietre de mormânt pe socluri din zidărie de cărămidă și ciment.

De asemenea, atât gropnița, cât și pronaosul și pridvorul au fost folosite de-a lungul secolelor XVI-XVII ca spații funerare, a căror cripte au fost jefuite ulterior în procent de circa 80%, afectând astfel stratigrafia, structura și conținutul mormintelor. S-au găsit astfel spărturile efectuate de hoți în bolțile criptelor, în perioada secolului al XVIII-lea.

Cu toate acestea, în unele morminte s-au păstrat neobservate o serie de piese de podoabă, resturi vestimentare și fragmente osteologice, care au fost analizate diferențiat.

În pronaos și pridvor au fost găsite o serie de morminte boierești (10 morminte ale familiei Stroici și 5 morminte a altor considerați ctitori). Unele dintre mormintele din această zonă nu au fost deranjate găsindu-se un bogat inventar funerar, care de asemenea după curățare au fost supuse unor analize imediate. În aceste încăperi alături de mormintele familiilor privilegiate s-au găsit și morminte în groapă simplă a unor monahi (mai ales în pridvor).

Morminte ale monahilor s-au găsit și în afara biserici, acestea nu aveau inventar funerar.

Săpăturile arheologice din exteriorul bisericii au permis stabilirea topografiei complexului mănăstiresc, în interiorul zidului de incintă.

https://biblioteca-digitala.ro

În arealul chiliilor dinspre sud s-au descoperit 40 lingouri de plumb (în greutate totală de 3000 kg), care sunt încă în studiu. Acestea prezentau marcaje necunoscute încă.Tot în această zonă s-au descoperit o serie de obiecte de folosință domnească și meșteșugărească (4 vetre deschise, fragmente ceramice, elemente de piatră profilată, olane, cahle de sobă, teracote, pietre funerare, 252 de monede, din care 21 sunt ilizibile) și clădirile mănăstirești (trapeza, bucătăria, chiliile, depozitele, pivnițele etc.) din secolele XVI-XVII, care au fost distruse în urma unor atacuri. Aceste elemente constructive aveau o serie de intervenții de reparație, modificări și adăugiri efectuate după 1630. De asemenea, s-au evidențiat urmele cutremurului de la 1793. Toate săpăturile au probat perioada de ridicare a mănăstiri între 1530 și 1550.

În paralel cu investigațiile arheologice a fost implicată și tehnica cu ajutorul convertizorului georadar, care a permis o analiză complexă stratigrafică, în baza căreia s-au efectuat excavațiile.

3. Expertize privind starea de conservare a frescelor și iconostasului

Picturile murale originale de secol XVI, realizate în tehnica fresco, atât de la interior, cât și de la exterior au fost puternic afectate de incendiul din 1622, când mănăstirea a fost prădată. O altă alterare majoră a fost repictarea din 1844 a frescelor din gropniță, naos și altar, realizată în tehnica „a secco", în stil neorealist. Apoi în 1925 călugării au încercat o curățare a frescelor, când s-a distrus fondul de azurit din pronaos.

În 1992 s-au efectuat intervenții urgente de consolidare a fracturilor și desprinderilor de strat pictural din tură și din exteriorul bisericii.

Înainte de începerea restaurării propriu-zise a frescelor de interior și de exterior, în cadrul amplului proiect amintit, s-au efectuat expertizele privind starea lor de conservare. În acest sens, s-au prelevat probe microbiologice privind atacul fungic, probe de material din straturile de preparație și din pelicula policromă, probe stratigrafice și altele, asistate neapărat de fotofixarea digitală, pe diapozitive și pe fotografii color. În baza datelor experimentale s-au evidențiat pentru fiecare registru iconografic în parte, tipologia degradărilor (fragilizări, deplasări cromatice, vezicații, depuneri

https://biblioteca-digitala.ro

ancrasate etc.) şi a deteriorărilor (desprinderi, fracturi, cracluri, alveolări, lacune, grafiţi şi însemne prin zgâriere – vandalisme pe registrele inferioare etc.).

Analizele efectuate au permis evidenţierea naturii materialelor şi a tehnicii de punere în operă a frescelor, starea acestora de conservare, precum şi metodele şi materialele utilizate la intervenţiile anterioare. Cunoaşterea de către restaurator a stării de conservare, prin prisma efectelor de degradare şi de deteriorare, respectiv a mecanismelor proceselor care le-au generat, este absolut necesară în vederea evaluării corecte a operaţiilor ce urmează a fi efectuate pentru consolidare, stabilizare structurală, hidrică şi cromatică şi după caz, pentru reintegrare. Acestea au permis alegerea unor mortare, a agenţilor de curăţare şi a materialelor de restaurare corespunzătoare.

Frescele interioare, prezentau un strat cenuşiu de depuneri superficiale de praf, funingine, excremente de păsări, pânze de păianjeni, eflorescenţe saline (mai ales pe registrele inferioare şi pe bolţile tuturor încăperilor).

Frescele superioare prezentau în anumite locuri ample lacune, iar straturile picturale erau pulverulente (mai ales pigmentul roşu de pământ). În turlă straturile de preparaţie prezentau desprinderi între ele sau de zidărie. În plus, în zonele lacunare, zidăria de cărămidă era foarte friabilă (pulverulentă - sfărmicioasă).

Analizele microstratigrafice şi histochimice ale straturilor picturale au evidenţiat ordinea suprapunerii elementelor structurale, a materialelor, respectiv a mortarelor şi pigmenţilor originali, precum şi a celor utilizate în intervenţiile ulterioare punerii în operă. S-au evidenţiat, atât la fresca interioară, cât şi la cea exterioară, pigmenţi naturali (ocru galben, ocru roşu, verde de pământ, verde malachit, roşu cinabru, negru de cărbune, albastru azurit, alb de var şi altele), iar alături de pasta de var ca liant pentru frescă s-a utilizat cazeinatul şi albuşul de ou, acestea explicând şi buna rezistenţă în timp a stratului pictural.

Din analizele biologice a rezultat că pe suprafeţe întinse existau colonii de ciuperci roz (mai ales în zonele expuse la soare, din pridvor şi pronaos), iar mucegaiurile se găseau mai ales pe zonele afectate de condens. Pe fresca exterioară, îndeosebi, în parte

https://biblioteca-digitala.ro

de nord şi cea de vest s-au depistat colonii de organisme autotrofe (licheni, muschi şi alge), în anumite zone la nivelul fundaţiilor.

În paralel cu analizele biologice s-a efectuat şi analiza sărurilor din eflorescenţe, de unde a rezultat prezenţa sulfatului de calciu, a azotatului de sodiu şi potasiu, a clorurilor, darapschitei şi altor compuşi acvataţi.

O serie de analize asemănătoare s-au efectuat şi în cazul iconostasului, cu deosebirea că aici s-a impus şi o analiză morfologică a insectelor xilofage cu elementele specifice legate de habitatul lor în suporturile de lemn moale. Şi aici prelevările au fost asistate de fotofixarea digitală sau cu ajutorul aparatului de fotografiat cu diapozitive şi film pentru fotografii color. De asemenea, s-a executat documentaţia grafică la scala 1:20 a întregii catapetesme, în care s-a poziţionat fiecare element structural.

Iconostasul datează de la mijlocul secolului al XIX-lea şi a fost pictat în ulei, în stil neoclasic cu influenţe baroce. Este compus din 36 de icoane dispuse pe cinci registre, cuprinse în ancadramente florale sculptate, executate în stil baroc din lemn moale de tei. Suprafaţa iconostasului este de circa 50 m^2. Panourile icoanelor mari sunt formate din 3-5 blaturi fixate posterior cu două pene, iar icoanele mici sunt confecţionate dintr-un singur blat sau tăblie de lemn de tei stabilizat hidric. Drept strat de preparaţie s-a utilizat o peliculă de ulei de in fiert, aplicată la cald, iar ca pigmenţi pentru ulei s-au utilizat suspensii minerale (de chinovar, malahit, aur etc.) şi a unor pigmenţi organici (negru de fum, purpură etc.). Drept verni, s-au folosit soluţii pe bază de colofoniu, şelac şi adaos de ulei de in.

Arcul superior al iconostasului era foarte deteriorat, iar câteva fragmente ale ornamentaţiei sculptate lipseau. Cu toate că iniţial celelalte elemente ale iconostasului păreau în stare bună de conservare, după expertizare s-a constatat că peste 60 % dintre acestea erau afectate de atacul xilofagic, având în unele zone suportul pulverulent, iar stratul pictural şi cel aurit crăpat şi solzit. Alături de unele insecte de lemn (*Anobium puctatum*, *Anobium pertinax* şi *Xestobium rufovillosum*), prin analize microbiologice s-au depistat o serie de bacterii şi ciuperci, care au afectat atât suportul, cât şi pelicula policromă.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Studii de compatibilitate

După investigarea stării de conservare au urmat o serie de studii de laborator în vederea efectuării testelor de compatibilitate a soluțiilor de curățare, a mortarelor, lianților, pigmenților și celorlalte materiale propuse pe baza analizelor de material efectuate în cadrul expertizării stării de conservare. Foarte multe dintre aceste materiale erau de proveniență străină, îndeosebi din Italia. În urma studiilor de compatibilitate s-au ales materialele și sistemele fizico-chimice de intervenție adecvate. În studiu au fost implicate metodele îmbătrânirii artificiale prin iradiere termică și în domeniul UV. De remarcat că astfel de studii au fost efectuate pentru prima dată în țara noastră în cazul restaurării unor fresce.

5. Monitorizarea comportării intervențiilor

După încheierea operațiilor de restaurare a frescelor de interior, microclimatul s-a modificat foarte mult, mai ales datorită introducerii sistemului de încălzire prin pardoseală. Încă de la început, după circa o lună de zile au apărut eflorescențe, noi fragilizări ale stratului pictural și altele. Se impunea monitorizarea imediată a unor astfel de schimbări.

Atât la începutul proiectului, cât și pe parcurs, s-au efectuat măsurători ale temperaturii și umidității aerului din interiorul bisericii. De asemenea, s-a măsurat temperatura și umiditatea straturilor de tencuială și a zidăriei la diverse perioade de timp. După terminarea operațiilor de restaurare și în urma introducerii sistemului de încălzire prin pardoseală, când s-a realizat stabilizarea microclimatului, s-a observat inițial o creștere bruscă a temperaturii și umidității aerului, mai mare decât cea a zidurilor, dar în timp această diferență a scăzut progresiv, mai ales după terminarea operațiilor de restaurare, când atât restauratorii, echipamentul și materialele folosite nu mai influențau microclimatul. În aceste condiții, temperatura pereților a urcat ușor deasupra punctului de rouă, evitându-se astfel formarea condensului, iar valorile de umiditate relativă și de temperatură s-au stabilizat într-un anumit domeniu de variație, ce le conferă echilibru.

Începând cu data terminării operațiilor de restaurare și evacuare din interior a tuturor elementelor implicate s-a început monitorizarea, prin utilizarea unei stații computerizate cu 32 de senzori de temperatură și umiditate, care permitea preluarea datelor

https://biblioteca-digitala.ro

din patru zone diferite, din interiorul bisericii: din aer, la suprafața frescelor originale, la nivelul intonaco-ului și la nivelul zidăriei, iar la exteriorul bisericii, la nivelul intonaco-ului și respectiv al zidăriei.

Măsurătorile au fost înregistrate pe hard disk la fiecare 30 de minute și au fost prelucrate utilizând o aplicație LabView, prima de acest gen din România.

Prima etapă de monitorizare a durat din ianuarie până în mai 2001, iar a doua etapă din mai până în ianuarie 2002.

Monitorizarea a evidențiat faptul că microclimatul intern este bine stabilizat și că modificările factorilor externi îl afectează foarte puțin. Cu toate acestea s-a remarcat apariția de noi eflorescențe saline, până la înălțimea de 1-2 m, mai ales în Pronaos și Gropniță, precum și la nivelul bolților.

De asemenea, s-au identificat pe zone restrânse și unii factori microbiologici, acolo unde s-a format în timpul restaurării condens, iar în cazul stratului pictural, datorită evoluției sărurilor s-au cauzat unele pulverulențe ale pigmentului roșu și maro-roșcat, de asemenea pe suprafețe foarte limitate, ca extindere.

6. Concluzii

O prezentare exhaustivă a tuturor expertizelor efectuate în cadrul proiectului, într-o singură notă este imposibil de realizat. Din această cauză, s-a făcut o trecere selectivă în revistă a principalelor analize efectuate în cadrul fiecărei expertize, cu evidențierea oportunității acestora, reprezentând din acest punct de vedere un exemplu tipic de urmat în cadrul unor astfel de intervenții.

Echipele de investigatori, din cele două centre universitare București și Iași, la care s-au adăugat unii specialiști de marcă din instituții europene cu tradiție (Agnes BROKERHOF – Olanda, Heinz LEITNER – Austria, Christine BLAUER BOHME – Elveția, Francesco CIULLA – Italia, Fabrizio BANDINI - Italia, Roger CAPPS - Anglia) și-au adus contribuția la elucidarea tuturor problematicilor impuse de intervenții. Buna conlucrare dintre aceste colective, sub coordonarea directorului de proiect Ignazio VALENTE și a experților UNESCO delegați din România (Oliviu BOLDURA, Tereza SINIGALIA, Voica Maria PUȘCAȘU, Ion SANDU, Cătălin HIRBAN) a permis realizarea unor rapoarte cu prelucrări și evaluări complexe a datelor experimentale.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

1. * * *, *The Restoration of Probota Monastery*, UNESCO, Japanese Trust Fund for the Preservation of the World Cultural Heritage, Paris, 2001;
2. I. SANDU, Irina Crina Anca SANDU, I.G. SANDU, *Studii privind comportarea straturilor de preparație, după restaurarea frescelor de interior din Biserica Mănăstirii Probota (secol XVI) I. Modificările caracteristicilor fizico-structurale, chimice și hidrice*, în ***Monumentul, Tradiție și Viitor***, Ed. Junimea, Iași, 2001, p. 216;
3. I. SANDU, Irina Crina Anca SANDU, I.G. SANDU, *Utilizarea metodelor termice de analiză în evaluarea stării de conservare și determinarea vechimii bunurilor de patrimoniu cultural*, ***Monumentul, Tradiție și Viitor***, Ed. Junimea, Iași, 2001, p. 203;
4. I. SANDU, Irina Crina Anca SANDU, I.G. SANDU, *L'impiego delle indagini scientifiche nell'autenticazione, la valutazione dello stato di degrado e negli studi di compatibilità tra le techniche antiche e i nuovi materiali e metodi d'intervento*, în ***Revista OPD*** (Firenze), 2001, p. 127;
5. I. SANDU, Irina Crina Anca SANDU, I.G. SANDU, *Studies concerning the behaviour of the interventions of conservation of the XVI th century frescoes from the Church of the Probota Monastery. I. Phisico-structural and chemical proprieties of the preparation layers*, ***JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE***, Elsevier SAS, acceptat pentru publicare (2002);
6. I. SANDU, Irina Crina Anca SANDU, I.G. SANDU, *Studies concerning the behaviour of the interventions of conservation of the XVIth century frescoes from the Church of the Probota Monastery. II Hydrotermic behaviour and the salts activity of the preparation layers*, ***JOURNAL OF CULTURAL HERITAGE***, Elsevier SAS, acceptat pentru publicare (2002);
7. I. SANDU, Irina Crina Anca, SANDU, Antonia van SAANEN, *Expertiza științifică a operelor de artă*, vol. I, Ed. TRINITAS, Iași, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

STUDIU DE CAZ

ANALIZA CONFORMĂRII PLANIMETRICE ŞI STRUCTURALE A PRIMEI MITROPOLII DE LA CURTEA DE ARGEŞ

Sorin Minghiat

Un monument emblematic pentru evoluția arhitecturii medievale din Țara Românească este Biserica episcopală de la Curtea de Argeş – ctitoria lui Neagoe Basarab de la 1512, edificată pe cât se pare pe locul primei Mitropolii a Țării Românești. Aceasta fusese ridicată posibil de Vlad Dracul dacă nu cumva este chiar mai veche.

Mitropolia, ca instituție la Argeş, datează din vremea domniei lui Alexandru când, în mai 1359, are loc strămutarea reşedinței mitropolitului Iachint de la Vicina la Argeş[1].

Până la ridicarea unui edificiu dedicat funcției de Biserică Mitropolitană nu se ştie cu exactitate unde a funcționat această mitropolie la Argeş. În schimb pisania ctitoriei lui Neagoe, confirmată de precizarea lui Gavril Protul, certifică faptul că actuala Biserică Episcopală a înlocuit-o pe cea a vechii Mitropolii.

Este posibil ca vechea mitropolie să fi fost afectată de o puternică inundație sau poate un cutremur să-i fi produs grave avarii ce au condus la părăsirea ei, stare în care o găseşte Neagoe care mărturiseşte: *„am găsit-o domnia mea dărâmată şi neîntărită"* şi adaugă mai departe *„ochii inimii mele s-au deschis şi am hotărât această mai sus pomenită biserică din temelii a o zidi şi a o înălța şi întării"*[2].

Asupra aportului ctitoricesc al Basarabului, al modului în care Neagoe o zideşte, înalță şi întăreşte, s-a iscat, în deceniul VI al secolului XX, o virulentă controversă ştiințifică între doi iluştrii oameni de ştiință: istoricul de artă Virgil Vătoşianu şi arhitectul Grigore Ionescu care au păreri diferite privind modul în care s-a ajuns la rezolvarea morfologico-stucturală în raport cu vechea clădire a fostei Mitropolii.

https://biblioteca-digitala.ro

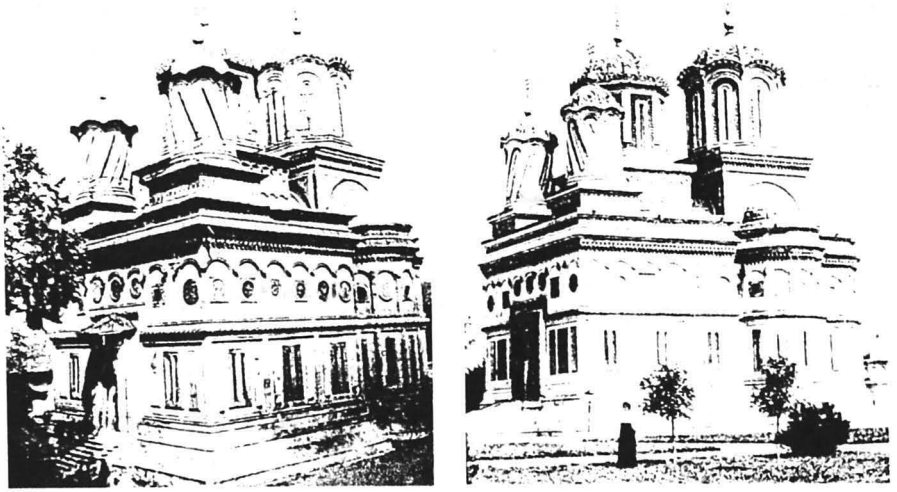

Fig.1: Biserica Episcopală de la Argeş
înainte şi după intervenţia lui Lecomte du Nouy (1)

Din păcate restaurarea brutală la sfârşitul secolului al XIX-lea de către arhitectul francez A. Lecomte du Nouy a înlăturat o serie întreagă de indici preţioase pentru reconstituirea monumentului dispărut.

Urmele vechiului edificiu sunt ascunse sub actuala pardoseală şi vor sta acolo până la următoarea restaurare şi cercetare arheologică. Îmbrăcarea cu piatră în exterior, a actualei biserici, împiedică observarea paramentului originar care ar putea pune în evidenţă diverse etape de construcţie.

Totuşi o analiză atentă a unor elemente de construcţie şi observarea minuţioasă a elementelor morfologice pot aduce noi argumente în favoarea uneia sau alteia dintre ipoteze sau chiar la conturarea unei ipoteze noi.

Există fără îndoială o serie de curiozităţi sau nepotriviri în ceea ce priveşte logica compoziţional planimetrică, constructiv-structurală, volumetrică şi decorativă pe care o vom analiza pe parcursul studiului.

După părerea lui Virgil Vătăşianu, Biserica Episcopală de la Argeş este o refacere radicală a uneia foarte asemănătoare, precum Vodiţa II sau Cozia[3], care păstrează din prima construcţie

https://biblioteca-digitala.ro

absida altarului până în dreptul celor două ante care preced absidele laterale.

Aceste ante sunt identificate cu pilaştrii susținători ai turlei naosului la bisericile sus amintite.

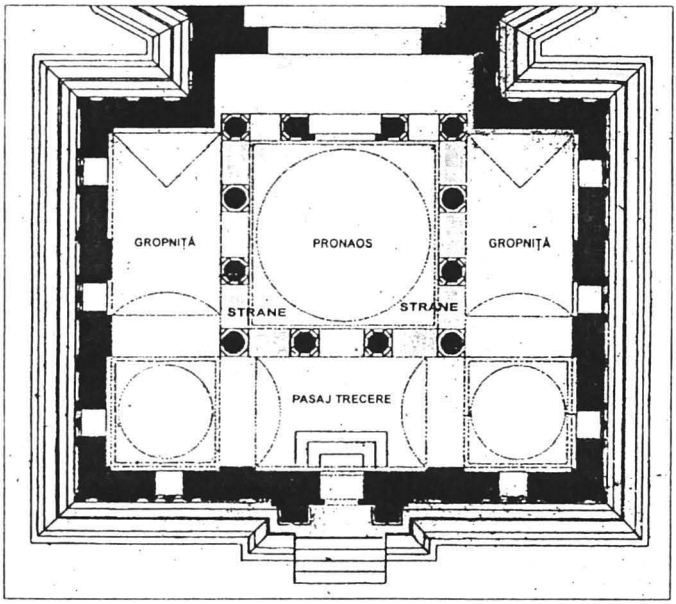

Fig.2: Pronaosul cu cele două gropnițe şi pasajul de trecere (1)

Virgil Vătăşianu presupune că meşterul lui Neagoe îmbracă în exterior vechile abside şi continuă pronaosul pătrat amplificându-l ca un ambulacru pe trei laturi, renunțând, în acelaşi timp, la peretele despărțitor dintre naos şi pronaos (Fig.2).

În schimb arhitectul Grigore Ionescu se declară un adversar al refacerii fostei mitropolii argumentând că meşterul lui Neagoe, Manolii din Niaesia, adus probabil de către domn de la Constantinopol, a avut suficiente resurse pentru construirea unei noi ctitorii care avea şi rol de necropolă domnească.

Autorul *Istoriei Arhitecturii în România* se declară de acord cu teza păstrării locului altarului vechii biserici dar respinge cel de-al doilea motiv al economiei de material ce s-ar fi realizat

https://biblioteca-digitala.ro

prin înglobarea unei singure abside, cea a altarului vechii Mitropolii, în noua ctitorie a lui Neagoe.

Pavel Chihaia[4] interpretează pronaosul supralărgit ca fiind de fapt contopirea a două încăperi; un pronaos pătrat înconjurat de un exonartex care cuprindea de o parte şi de alta a pasajului intrării două gropniţe (Fig.2).

Este foarte interesant că, până la restaurarea lui Lecomte du Nouy, nucleul central al pronaosului delimitat de cei 12 stâlpi era separat de gropniţe prin opt strane şi opt icoane cu faţă dublă dispuse între coloane.

Emil Lăzărescu a descoperit trei dintre cele opt icoane dispuse între pronaos şi camera mormintelor, reconstituind întregul ansamblu şi constată că aceste icoane aveau zugrăviţi pe faţa dinspre pronaos sfinţi eremiţi, iar pe cea dinspre camera mormintelor sfinţi militari aşezaţi faţă în faţă cu chipurile voievodale pictate pe perete.

O observaţie de natură tehnică demnă de a fi luată în consideraţie aparţine profesorului Grigore Ionescu care atrage atenţia că prin alipirea unei porţiuni de construcţie la cea veche s-ar fi produs, datorită tasărilor inegale, fisuri în zona de îmbinare.

Pe de altă parte, placajul de piatră pe care biserica l-a primit pe vremea lui Neagoe după amplificarea ei, poate ascunde îmbinarea celor două faze de construcţie, evidenţiate prin diferenţe de material şi tehnica zidirii şi posibile fisuri datorate tasărilor inegale produse între partea mai veche şi intervenţia din secolul al XVI-lea.

1. ANALIZA CONFORMĂRII PLANIMETRICE ŞI SPAŢIAL VOLUMETRICE LA BISERICA EPISCOPALĂ DE LA ARGEŞ

În fond problema care se pune se rezumă la a accepta că biserica lui Neagoe este sau nu rodul unei modificări mai mult sau mai puţin radicale a fostei Mitropolii a Ţării Româneşti de la Argeş. De aici apare a doua problemă: care era conformarea planimetrică a acestei prime biserici?

În lipsa unor săpături arheologice şi a posibilităţii studierii paramentului originar al monumentului, singura modalitate de analiză se bazează pe interpretări de ordin constructiv.

https://biblioteca-digitala.ro

În mod curios nu s-a luat în considerare posibilitatea ca meşterul Manole (Manolli)[6] să fi păstrat mai mult din vechea Mitropolie, adică toate cele trei abside, inclusiv pilaştrii vestici ai naosului. Astfel aportul ctitoriei lui Neagoe ar putea să se reducă doar la construirea pronaosului şi a articulaţiilor naosului până la antele ce flanchează absidele laterale. Tot intervenţiei lui Neagoe i se poate atribui ridicarea turlei sprijinită pe cele 12 coloane aşezată deasupra fostului pronaos şi decorarea faţadelor cu un placaj de piatră sculptată.

Aşa cum arătam anterior, Neagoe spune despre ctitoria sa că a hotărât:

„den temeli„- formulă uzuală în vocabularul vremii pentru ctitorii, dar şi pentru refaceri şi reparaţii!

„ a o zidi"- oare nu se referă numai la pronaos?,

„a o înălţa"- oare nu se referă la mărimea înălţimii?,

„şi întării"- de ce întărirea unei construcţii noi? – nu cumva a uneia existente?

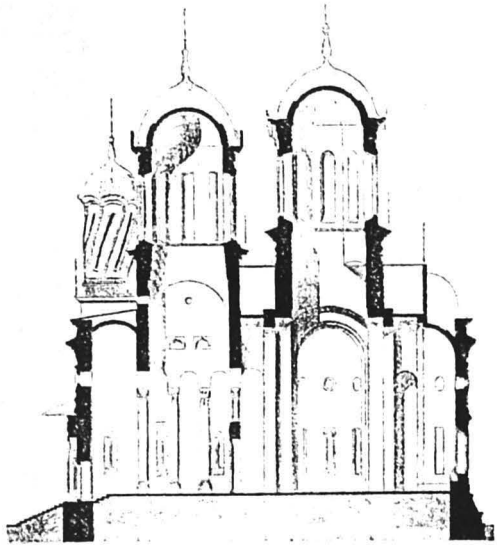
Conformarea pare să vină din partea arheologului Gh. I Cantacuzino care în timpul reparaţiei trotuarului şi banchetei de piatră care înconjoară biserica a efectuat sondaje în dreptul absidei de sud şi est şi a constatat suprapunerea a două biserici, ceea ce întăreşte ipoteza păstrării tuturor absidelor şi nu îmbrăcarea celor laterale ca unele mai largi.

Cea mai frapantă dintre „anomaliile" ce apar în conformarea planimetrică constă în nealinierea zidurilor laterale, articulaţiile, din partea vestică a naosului cu cele estice de dincolo de absidele laterale şi faptul că grosimea acestora este considerabil mai mică decât grosimile celorlalte ziduri.

Trebuie să observăm că grosimea pereţilor din releveul lui Reissenberger conţine inclusiv placajul de piatră apreciat la circa 20 cm – incluzând mortarul de poză şi profilatura sculptată, aşa că peretele de cărămidă este şi mai subţire decât este figurat în desen (Fig.3).

https://biblioteca-digitala.ro

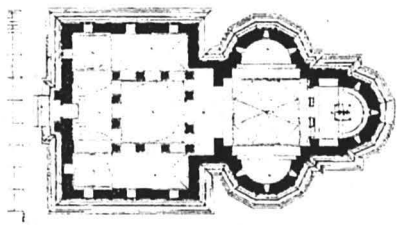

Fig. 3
Plan, secțiune și fațada vestică.
Releveu Reissenberger

O curiozitate o constituie distanța mult mai mare dintre cei doi stâlpi centrali situați între naos și pronaos în comparație cu interaxele celorlalți.

Aceştia flanchează un ancadrament din piatră mai puțin înalt decât coloanele care susțin turla și care poate fi identificat ca fiind ancadramentul uşii din zidul ce separa odinioară naosul de pronaos în construcția inițială (Fig. 4).

https://biblioteca-digitala.ro

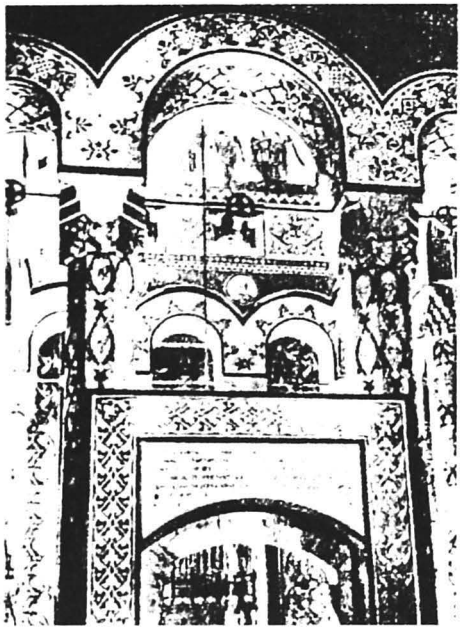

Fig. 4
Detaliu cu ancadramentul dintre naos şi pronaos bănuit ca făcând parte din construcţia iniţială

CURTEA DE ARGEŞ – BISERICA EPISCOPALĂ
STUDIU DE MORFOLOGIE COMPOZIŢIONALĂ

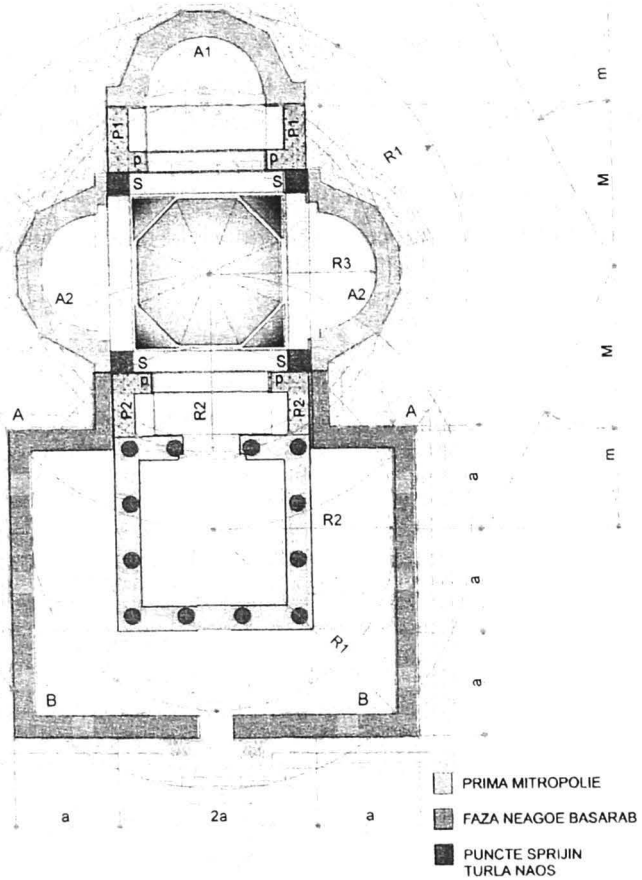
Frapează alinierea şirurilor laterale de coloane din pronaos cu pereţii de nord şi sud – **P1** aflaţi în prelungirea absidei altarului. Aceasta conduce la ipoteza că în prelungirea şirurilor de stâlpi ar fi existat o pereche de pereţi **P2** aliniaţi cu perechea **P1** din altar; aceştia au fost înlăturaţi când s-a ridicat noul pronaos păstrându-se numai antele **p.**

Cei 12 stâlpi din pronaos care susţin turla sunt dispuşi după un pătrat care poate fi identificat cu fostul pronaos al construcţiei anterioare. (Fig. 5)

Mai poate fi remarcată şi egalitatea ansamblurilor **P1-p şi P2-p** formate din fragmente de zid nordice şi sudice situate de o parte şi de alta a absidelor laterale împreună cu pilaştrii adosaţi lor.

Ar trebui să mai evidenţiem şi identitatea ca formă şi dimensiuni a celor trei abside – **A1, A2,** care par să aparţină aceleaşi etape de construcţie.

https://biblioteca-digitala.ro

CURTEA DE ARGEŞ - BISERICA EPISCOPALĂ
STUDIU DE MORFOLOGIE COMPOZIȚIONALĂ

Fig. 5 Analiză morfologică şi traseele ordonatoare pun în evidență regulile diferite de conformare planimetrică ale vechii mitropolii în raport cu pronaosul lui Neagoe Basarab (3)

Dacă ansamblurile **P1 şi P2** făceau parte din naosul construit inițial, atunci când s-a procedat la adăugarea pronaosului supralărgit articulația dintre naos şi pronaos nu s-ar fi putut realiza pe o fundație deteriorată sau nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro

Este de presupus că atunci întreg pronaosul cu perechea **P2** erau ori prăbuşiţi ori puternic deterioraţi.

Este logic faptul că legătura cu pronaosul ar fi trebuit să se realizeze pe noi fundaţii, mai sigure, care nu se puteau suprapune peste cele existente ci executate lateral faţă de acestea, întrerupând continuitatea axială **P2-P1.** Subţierea lor în comparaţie cu ceilalţi pereţi pare să fie justificată de forma absidelor pe care nu le puteau depăşi spre exterior fără ca pe faţadă să apară un decroş şi fără să creeze o imagine dezagreabilă pe faţadele laterale (Fig.6).

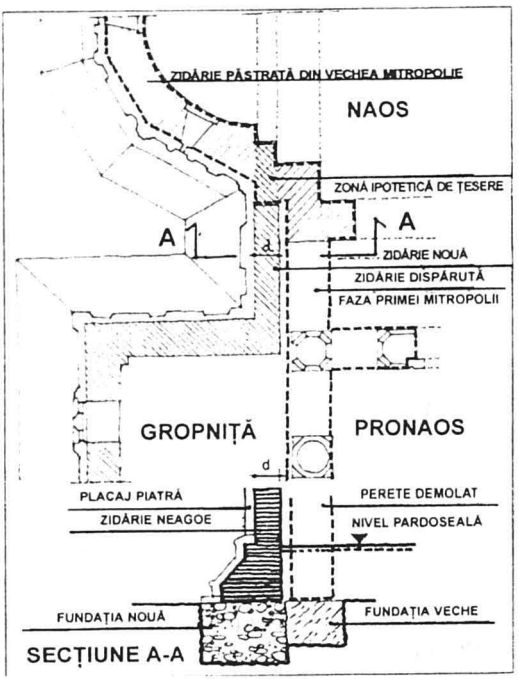

Fig. 6 Analiza posibilităţilor tehnice de îmbinare a pronaosului lui Neagoe cu partea de naos păstrată din vechea mitropolie - ipoteză

Pentru că poziţia peretelui articulaţiei era condiţionată de îmbinarea cu absida, constructorul îl plasează dezaxat pe noua fundaţie şi îl racordează printr-un soclu evazat către exterior pentru o cât mai corectă repartizare a sarcinilor pe fundaţie.

https://biblioteca-digitala.ro

Trebuie remarcat că în ceea ce privește planul, trasarea celor două părți distincte compozițional, naosul cu cele trei abside și pronaosul supralărgit, se supun unor trasee ordonatoare diferite; naosul și altarul sunt trasate după raportul de aur, iar pronaosul după rapoarte simple. (Fig.5).

Procedeele de stabilire a unor puncte compoziționale și linii ordonatoare determinate la trasarea edificiilor religioase vizau mijloace deosebit de simple – cu ajutorul sforii și țărușilor; ele țineau de meșteșug și de utilizarea unor anumite *„rețete"* din arsenalul geometric al meșterilor timpului. Decodificarea acestor reguli și metodele de trasare țin de o geometrie simplă și agreată de tot mai mulți cercetători.

Decodificarea traseelor duce la o concluzie deosebit de spectaculoasă. Dacă în trasarea naosului se utilizează distanța **R1** dintre centrele celor două turle divizată în raportul de aur[7] pentru a obține extremitățile de la care începeau absida altarului și pronaosul, în schimb pronaosul supralărgit este trasat după rapoarte simple. Există totuși la trasarea pronaosului puncte care țin seama și de traseele construcției anterioare; este vorba în plan orizontal despre punctele **A** aflate pe cercul de rază **R1** descris cu centrul în dreptul axei turlei naosului din care rezultă colțurile exterioare de N-E și S-E ale pronaosului. Punctele **B** situate în colțurile interioare N-V și S-V sunt dispuse în plan orizontal pe un cerc egal cu primul și situat cu centrul în dreptul axei turlei vestice (Fig.5).

Este o dovadă că meșterul Manole venea cu propriile lui principii de trasare, dar cunoștea și chiar a ținut cont de metodele folosite de meșterii anteriori. Probabil că acesta este motivul pentru care peretele estic decroșat al pronaosului dinspre articulație nu este dispus în continuarea șirului de patru coloane care separă vizual naosul de pronaos pentru că pe acestea le așază pe fosta fundație, unde exista anterior peretele despărțitor. În schimb noul zid este trasat după propriile sale reguli de compoziție pentru care știa să rezolve sistemul de bolți fără să producă perturbații de ordin constructiv geometric și de rezolvare a sistemelor de boltire deja experimentate.

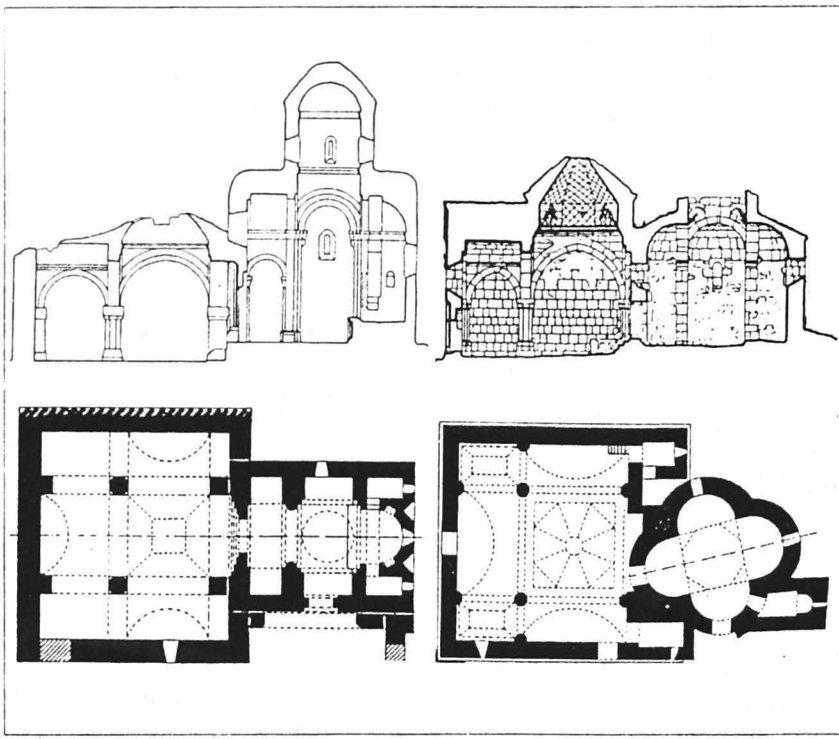
Astfel identificându-l pe meșterul Manole ca pe un reprezentant al unei școli de arhitectură din Asia Mică sau Capadocia școlit la Constantinopol putem explica atât influențele mauro-otomane ale decorației, dar mai ales compoziția structurală

https://biblioteca-digitala.ro

a gropniței care își are fără îndoială originea într-un spațiu de tip gavit armenesc. Gavitul provenit din arhitectura armenească era prin excelență folosit ca loc de îngropăciune și așezat pe fațada vestică în fața intrării.

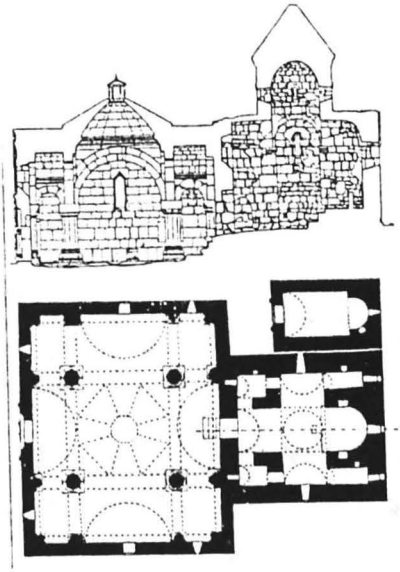
În Armenia, biserici mai vechi, de secolele V-VI, au primit gavituri în secolele XI-XIII când acest compartiment devine o modă dacă nu cumva o necesitate funcțională (Fig.7).

Fig. 7 Biserici armenești cu gafit

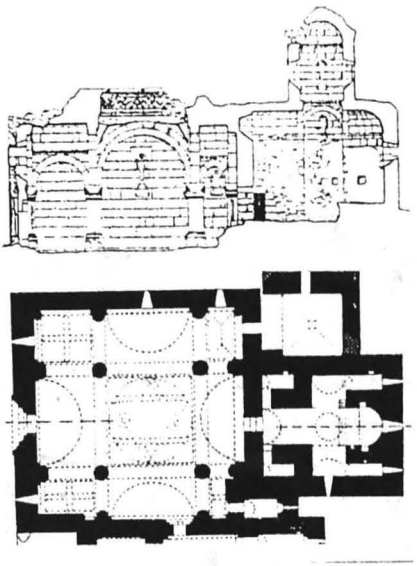

SMURADIVANK XII *HAZRAVANK IX-XII*

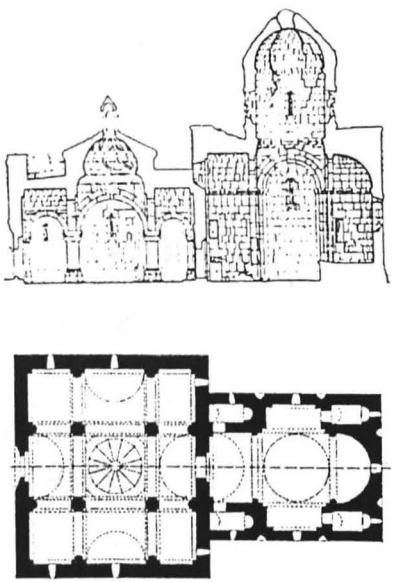
https://biblioteca-digitala.ro

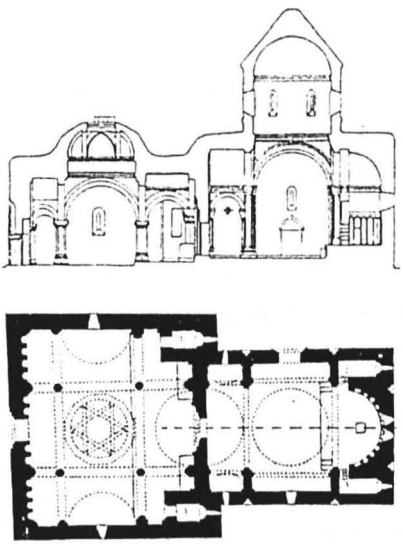
HALARCIN XI-XIII

MAKARAVANK IX-XIII

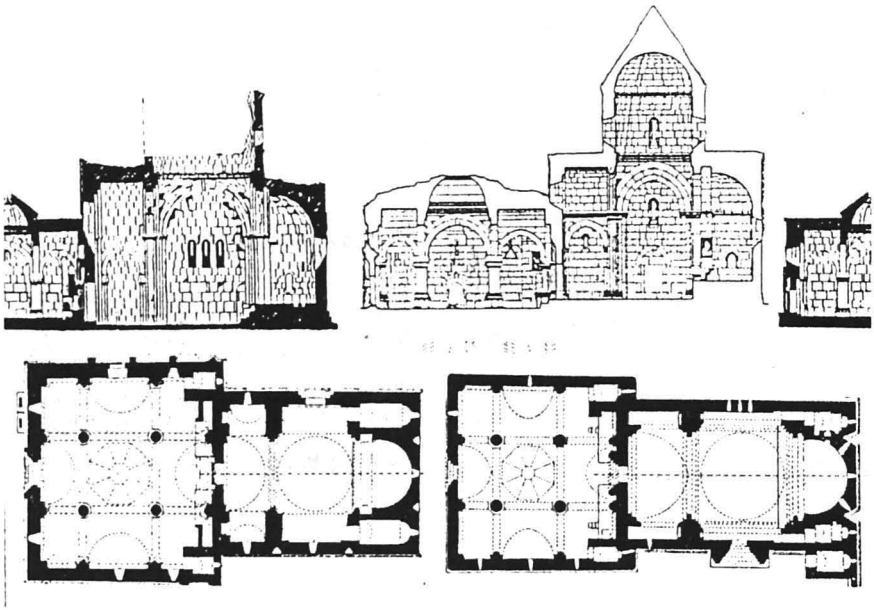

TEHLERAVANK XIII

HONARAŞAT XIII

https://biblioteca-digitala.ro

GOŞAVANK XII-XIII *KECIARIS XI-XIII*

Faptul că Manolii nu edifică întreaga structură a unui gavit, foarte asemănătoare cu structura edificiilor stavrocentrice şi apelează la un ambulacru în jurul fostului pronaos aparţinând vechii mitropolii a creat confuzii în interpretarea pronaosului de la Argeş. Formula constructivă adoptată reflectă în mod particular respectul pentru construcţia iniţială ctitorită de înaintaşii lui Neagoe Basarab cât şi faţă de meşterii care o realizează.

2.OBSERVAŢII PRIVIND DECORAŢIA ŞI COMPOZIŢIA DE ANSAMBLU LA BISERICA EPISCOPALĂ DE LA ARGEŞ

Inconsecvenţele de aliniere de ordin compoziţional-structural, dimensiunile unor elemente constructive studiate anterior şi diferenţele de trasare geometrică trebuie completate cu alte observaţii.

Una dintre ele este legată de numărul de 12 coloane care susţin turla principală din pronaos, pe colţurile estice fiind amplasate alte două turle mici.

https://biblioteca-digitala.ro

Întrebarea este: De ce a trebuit ca turla să se descarce pe un număr de 12 coloane şi nu pe patru – procedeu stăpânit încă din secolul al X-lea în arhitectura bizantină?

Se pare că au existat două motive:

1) Marcarea vechiului pronaos al fostei mitropolii;
2) Dispunerea a patru puncte de sprijin pe fosta fundaţie în colţurile vechiului pronaos ar fi putut induce sarcini concentrate importante pe o fundaţie de care constructorul nu era sigur, cum nu era sigur nici de fundaţia de sub masivele **P2**; aşa încât el distribuie descărcările pe mai multe puncte de sprijin rezolvând astfel şi integrarea vechiului ancadrament al uşii dintre naos şi pronaos provenit de la vechiul edificiu.

Ar mai trebui luată în discuţie şi diferenţa dintre cele două turle ale actualei biserici; cea din naos octogonală atât pe interior cât şi pe exterior, racordată la baza pătrată prin foste trompe cronice – transformate la ultima restaurare în triunghiuri plane, şi cea din pronaos cilindrică la interior şi octogonală la exterior.

Ferestrele celei dintâi se termină la partea superioară cu arce iar la cea de-a doua terminaţiile sunt dreptunghiulare; chiar şi decoraţia bazelor pătrate ale turlelor este diferită. Diferenţa de manieră constructivă şi decorativă dintre ele confirmă ipoteza că au fost realizate în epoci diferite şi pe alte principii.

Din punct de vedere structural punctele de sprijin pe care se descarcă arcele turlei din naos sunt plasate în grosimea zidurilor de contur – **S,** distanţate de terminaţia absidelor laterale şi nu dispuse în prelungirea lor ca la Cozia sau Vodiţa, cu care a fost comparat naosul bisericii de la Argeş.

Cele două perechi de ante (pilaştri) din naos susţin de fapt arce dublouri menite să întărească bolta cilindrică şi nu sunt suporţi pentru arcele structurale ale cupolei ca la Cozia. Astfel la nivelul sistemului de boltire din naos este vădită intenţia de a se marca o cruce cu braţele longitudinale mai dezvoltate şi cu cele transversale mai scurte dispuse în grosimea arcelor laterale.

Se vede că în naosul de la Argeş stâlpii care susţin cupola fac corp comun cu pereţii laterali spre deosebire de Cozia unde aceştia sunt dispuşi spre interior şi plasaţi structural în dreptul absidelor laterale.

https://biblioteca-digitala.ro

Se mai cuvine să remarcăm coerența și ordinea care există în decorația fațadei – cele două registre față de brâul meridian. Dacă pe toate fațadele există o coerență a modulării pe verticală a celor două registre, un singur loc face excepție. Este vorba despre unghiul intrând al articulației dintre naos și pronaos unde unui panou dreptunghiular din registrul inferior îi corespunde o arcadă și jumătate în cel superior atât pe peretele exterior al naosului cât și pe cel al pronaosului.

Considerăm că aceasta era unica soluție de disimulare a unei racordări între partea veche și cea nouă în punctul cel mai puțin vizibil. Modularea este perturbată prin decalarea articulației amintite, de pe locul în care fusese inițial fragmentul **P2** către partea exterioară, atât cât permitea grosimea antei absidei laterale.

Fig. 8 Întoarcerea decorației în dreptul articulației spre pronaos și absida laterală

Analiza morfologică și compozițională planimetrică și structurală relevă din ce în ce mai clar că pronaosul supralărgit avea parțial funcție de cameră a mormintelor și parțial de pronaos fiind rezultatul unei modificări radicale a părții de vest a fostului edificiu.

https://biblioteca-digitala.ro

Meşterul era unul oriental cu cunoştinţe de arhitectură mauro-otomană şi armenească. El îşi propune să amplifice planul iniţial al fostei Mitropolii dărâmate parţial şi părăsite, ca un spaţiu de tip gavit adaptat compoziţiei bisericii anterioare, de la care păstrează fundaţiile vechiului pronaos pe care îl integrează în compoziţia sa. Din precauţie racordarea cu naosul nu o face pe fundaţiile vestice de dincolo de absidele laterale ale naosului – zonă pe care putea să o fi găsit dărâmată sau puternic deteriorată, ci pe fundaţii noi şi sigure care să conducă la refacerea continuităţii cu restul edificiului.

Din fericire plasarea zidurilor de legătură aici, lângă fostele ziduri din naos, îi permite să se lege cu absida fără să afecteze structura turlei. Am putea bănui că legarea nu s-a făcut în ştrepi ci prin desfacerea parţială a zidăriei absidei, în trepte şi rezidire ulterioară. Astfel prin tasarea fundaţiei noi preluarea sarcinilor se face şi de zidirea şi fundaţia veche deja stabilizate.

Ar putea fi şi o altă explicaţie a faptului că peretele articulaţiei este mai subţire, anume pentru a fi mai uşor şi a se tasa mai puţin.

Neîncrederea meşterului lui Neagoe în fundaţia veche, cea a bisericii anterioare, se poate explica şi prin sprijinirea turlei din pronaos pe 12 coloane în loc de 4 dispuse în colţuri; soluţia este reluată mai târziu la alte biserici cu pronaos supralărgit Biserica Mănăstirii Hurezi, Biserica Sf. Gheorghe şi Biserica Mănăstirii Văcăreşti din Bucureşti, pentru care Argeşul a constituit un prototip.

Biserica anterioară – Mitropolia Argeşului, era probabil o biserică cu trei compartimente: un pronaos pătrat acoperit cu o cupolă, un naos cu două abside laterale şi un altar terminat cu o absidă de aceeaşi factură cu cele laterale. (Fig. 9).

https://biblioteca-digitala.ro

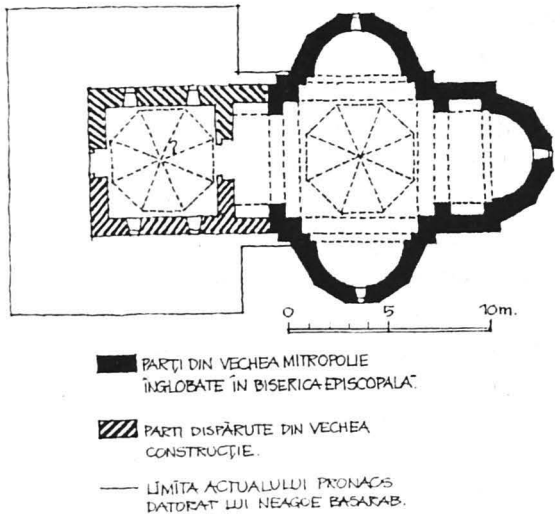

Fig. 9 Planul vechii Mitropolii ca rezultat al studiului morfologico-structural
Reconstituire planimetrică arh. Sorin Minighiat

Probabil că actuala turlă de pe naos este chiar cea de la origine, cu modificările aduse de intervențiile ulterioare[8].

Absidele laterale sunt dispuse în axul de simetrie al compartimentului central – naosul, cuprins între absida altarului şi peretele despărțitor de pronaos.

Bolta cilindrică longitudinală era străpunsă de o turlă hexagonală atât pe interior cât şi pe exterior: ea era întărită prin arce dublouri care descărcau pe pilaştrii care mărgineau firidele ce flancau absidele laterale.

Descărcarea arcelor care susțin turla se face pe puncte imaginare de sprijin cuprinse în zidul exterior al naosului. Acestea împreună cu pilaştrii şi arcele dubluri ale bolții constituie un sistem structural mai evoluat decât cel sârbesc utilizat la Cozia sau Dealu.

În acest context se poate interpreta construcția bisericii de Argeş nu ca fiind rodul unei colaborări dintre zidar autohton şi un pietrar constantinopolitan[9] ci ca rodul integrării cu mult respect din partea unui meşter armean, sau a unui bun cunoscător al arhitecturii armeneşti, a unui spațiu de tip gavit. Acesta era destinat

https://biblioteca-digitala.ro

să fie necropolă domnească, înglobând o construcție mai veche care probabil nu era de loc lipsită de valoare artistică şi în orice caz bine proporționată aşa cum demonstrează traseele ordonatoare.

Compozițional, meşterul lui Neagoe preia pentru pronaos planimetria unui gavit redus ca lungime pe care îl interpretează în spiritul tradiției constructive-balcanice; el încununează noua construcție cu o turlă de factură sârbo-bizantină pe care o integrează părții vechi printr-o decorație de factură orientală. Un argument în favoarea acestei fuziuni este şi asemănarea de siluetă, în secțiune, între Biserica de la Argeş şi cea de la Lazarița – Kruşevaț (Fig.10).

Fig.10 Asemănări de siluetă ARGEŞ - LAZARIȚA

De altfel, în arhitectura balcanică era o tradiție marcarea spațiului destinat gropniței, printr-o turlă.

Pronaosul supralărgit este fără îndoială o inovație nemaiîntâlnită până la edificarea Bisericii de la Argeş, ceea ce îl determină pe autorul popular al baladei *Meşterul Manole* să remarce că era o *„Mănăstire – naltă cum n-a mai fost altă"* – probabil cum nu se mai văzuse până atunci, adică o inovație stilistică.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe de altă parte, așa cum observă pe bună dreptate Pavel Chihaia, în cazul Episcopiei de la Argeș, începerea mormintelor nu este doar o necropolă domnească ci o cameră a mormintelor care să aparțină *„domniei ca instituție”*, fie ei urmași din propria familie sau străini. Necropola trebuie să adăpostească resturile pământești ale succesorilor săi, de la care Neagoe aștepta pomenirea: continuarea daniilor, a funcționării lăcașului și deci a rugăciunilor și slujbelor pentru iertare.

Fig. 11 Tabloul votiv cu Neagoe Basarab și doamna Milița Despina înfățișând ctitoria lor de la Argeș (5)

Merită a fi luată în considerare că grija pentru rugăciunile și slujbele care urmau să fie rostite după moarte a fost o constantă a ortodoxiei românești. Oricum tabloul votiv înlăturat de restaurarea

https://biblioteca-digitala.ro

lui Lecomte Du Nouy şi păstrat în Muzeul Național de Artă îl înfățişează pe Neagoe Basarab împreună cu doamna Milița Despina ținând în mâini macheta bisericii văzută dinspre vest – aşa cum nu se obişnuia (Fig.11).

Este probabil că ginerele său Radu de la Afumați şi fiica sa Ruxandra au cerut lui Dobromir să zugrăvească tocmai ceea ce Neagoe a ctitorit, adică partea vestică a bisericii.

O reprezentare din lateral ar fi întinat probabil memoria marelui domn cărturar, reprezentând şi ceea ce el nu ctitorise. Numai pictarea părții vestice în tabloul amintit respecta realitatea şi înlătura orice fel de ambiguitate referitoare la ctitoria Bisericii de la Argeş.

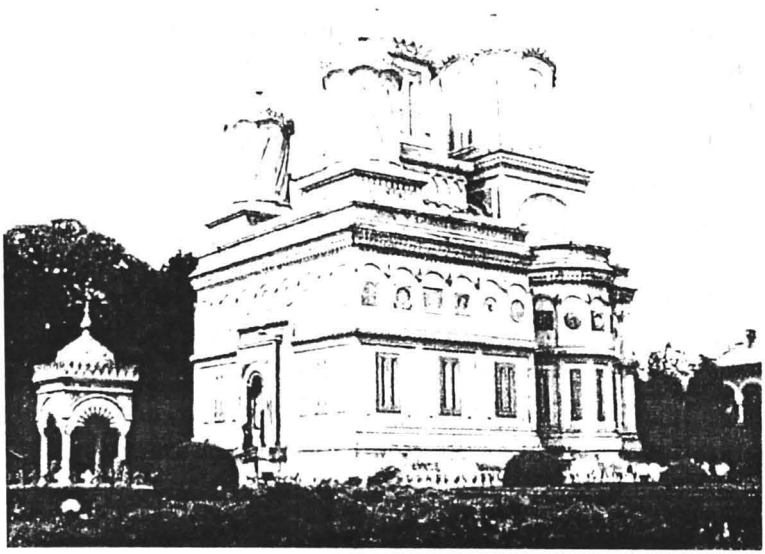

Fig. 12 Imaginea actuală a bisericii dinspre sud – vest (3)

https://biblioteca-digitala.ro

PROBLEMA REALIZĂRII UNOR TURLE UŞOARE BISERICA Sf. ANDREI, COMUNA FRUNZĂNEŞTI JUD. CĂLĂRAŞI[1] BISERICA TREI IERARHI – COLŢEA, BUCUREŞTI[2]

Laurenţiu Tudor
L. Spoială

În ultimul timp a apărut tot mai stringentă problema realizării unor turle uşoare şi care să fie deci reversibile, deasupra unor biserici în curs de restaurare.

Din acest motiv, biserica din Frunzăneşti a impus o asemenea soluţie, considerent la care se adaugă şi starea precară în care se află în prezent construcţia. La Biserica Colţea problema a fost mai deosebită şi va forma în viitor obiectul unei analize separate.

Problema realizării unor turle ireversibile de zidărie este complicată, în special dacă ţinem seama de considerentele seismice.

Reamintim că chiar dacă se întocmeşte o analiză de calcul aproximativă, fiind vorba de o proeminenţă, coeficientul β trebuie luat conform Normativului P100-96 cu valoarea 5, deci dublu decât restul structurii. Există voci competente, care recomandă adoptarea unor valori chiar mai mari şi de cele mai multe ori trebuie întreprinsă o analiză modală.

Turlele de lemn sunt reversibile, fiind uşoare, nu pun probleme seismice, în schimb pun probleme legate de acţiunea vântului.

Necunoscându-se modul de alcătuire a turlelor iniţiale dărâmate de cutremurele anterioare, proiectele de arhitectură au

---

[1] Proiectul de arhitectură a fost studiat şi întocmit de Arh. R. Botez, Cr. Botez.

[2] Proiectul de arhitectură a fost studiat şi întocmit de Arh. C. Carp, S. Modoran şi Tehn. Paul Felican.

https://biblioteca-digitala.ro

întocmit studii intense pentru stabilirea formei lor, studii computerizate legate de aspectul complex al bisericilor, rezultând necesitatea unor volume mari, în special pentru cea care va fi aşezată peste naos, de tip Pantocrator.

Cealaltă turlă este mai mică şi are în general destinaţia de clopotniţă, fiind existentă şi o scară de acces.

Ambele turle au la bază un butuc de zidărie de formă prismatică pătrată, în rest fiind octogonale la exterior.

Turla mică de la biserica Frunzăneşti are suprafaţa interioară cilindrică octogonală, paralelă cu cea exterioară, turla mare fiind însă de formă cilindrică circulară. Pereţii turlei mici prezintă goluri relativ reduse şi plasate din două în două laturi ale prismei, cea mare prezentând goluri importante şi plasate în fiecare latură.

În acest studiu ne vom ocupa în exclusivitate de turlele de lemn, atât cercetările pentru stabilirea formei lor cât şi modul de consolidare a structurii bisericii, formând obiectul unor referate viitoare.

Trebuie totuşi spus de la început că modul de alcătuire a turlelor, care ne-a fost cerut, aşa cum am menţionat, pe baza unor studii foarte adâncite de arhitectură, corespunde însă mai curând unor turle de zidărie, dar ne-am străduit să le realizăm din lemn, pentru motivele menţionate.

Nu suntem însă convinşi că un studiu comun prelungit, între arhitect şi inginer, nu ar conduce la soluţii mai simple.

Turlele dulgherilor, care au umplut zona de seismicitate maximă a teritoriului au corespuns aşteptărilor şi au durat un mare număr de ani, deşi au fost realizate fără aportul inginerilor.

Nu pot să nu menţionez că în căutările noastre ni s-a dat deseori peste nas: „dar turlele dulgherilor mult mai simple cum au ţinut ?"

În acelaşi timp mărturisesc că bunul simţ m-a făcut să simt prezente (ca un cui în pantof) aceste obiecţiuni şi că mi-am ţinut în permanenţă pe masa mea de lucru poza interioară a unei turle realizată de dulgheri, ca un fel de memento.

În acelaşi timp mărturisesc că am examinat în drumurile mele, desigur în mod superficial, asemenea turle şi că am ajuns la unele concluzii:

https://biblioteca-digitala.ro

- aspectul lor exterior este mult mai simplu;
- dimensiunile lor sunt în general mai reduse;
- în mare majoritate au ferestrele mici şi amplasate din două în două fațete.

Problema însă continuă să rămână deschisă şi nu avem dreptul să nu ținem seama de ea, aşa cum unii medici trebuie să accepte că există beţivi care au împlinit 90 de ani.

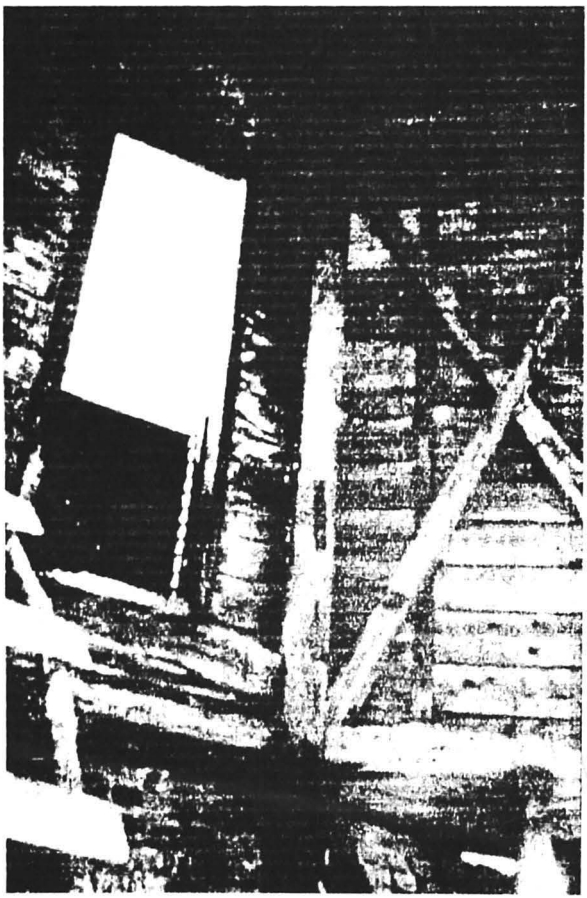

Fig. 1

Vom parcurge în continuare o serie de aspecte caracteristice, insistând asupra celor apărute la turla mare, aşa cum este în prezent gândită, deci acolo unde problemele, pe care a

https://biblioteca-digitala.ro

trebuit să le rezolvăm au fost mai dificile. Le vom parcurge pe rând:

1. Solicitările de care am ținut seama în calcule.

Desigur că solicitarea cea mai importantă este, așa cum am relatat, vântul.

Trebuie menționat că prin poziția lor turlele sunt extrem de solicitate, fiind foarte expuse la vânt. Calculul a fost realizat în conformitate cu stasul 10101-20-90. Valorile obținute sunt importante pentru o construcție de lemn mai ales că s-a ținut seama evident și de prezența unui acoperiș, care-i mărește înălțimea.

Doresc însă să menționez că valorile care apar în standard mi se par exagerate! Standardul menționat nu analizează cazul unei proeminențe de volum mai redus deasupra unui volum important. Nu cumva volumul mic este la adăpostul celui mare și oare nu în acest aspect stă secretul turlelor dulgherești? Dar vorba unui coleg: nu cumva o fi invers?

Pentru a răspunde la aceste întrebări sunt necesare studii, dar nu am găsit pe nimeni dispus să le facă și pe nimeni să le sponsorizeze.

2. Consolidarea sau refacerea butucilor de bază ai turlelor.

După cum se știe, toate turlele de tip bizantin, indiferent de forma lor, prezintă la bază un butuc de zidărie de formă exterioară de obicei prismatică–pătrată, din care pornește turla propriu-zisă.

În proiectele noastre butucul existent a fost consolidat prin introducerea unor ranforsări din beton armat de tip "L" la colțuri și prin legături obținute prin armarea unor simple foraje verticale, care să lege elementele orizontale de beton armat între ele.

Zonele de butuc noi au fost realizate din ziduri numai pe cele două contururi, legate din loc în loc între ele, pentru a fi cât mai ușoare, obținându-se astfel goluri mari la interior.

https://biblioteca-digitala.ro

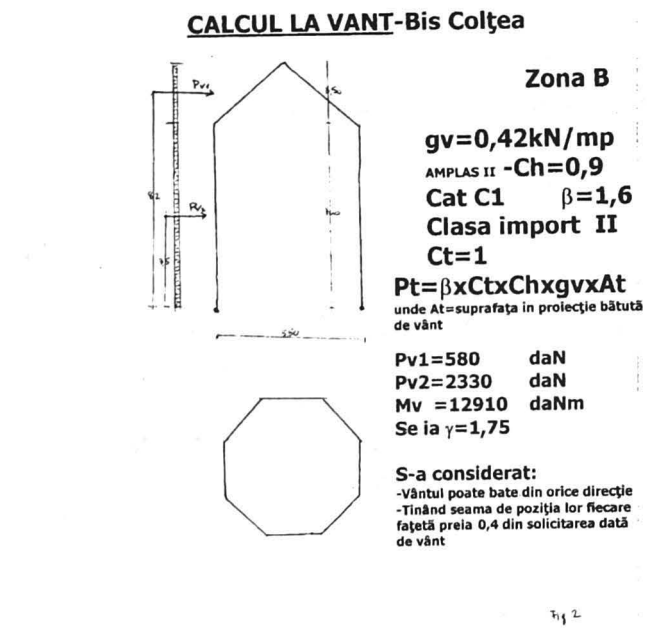

Fig. 2

La ambii butuci au fost introduse la bază juguri de descărcare, alcătuite din grinzi de beton armat. Acestea transportă sarcina direct la zidurile exterioare, descărcând de povară arcele de sub ele (în felul acesta a fost posibil să renunţăm la o serie de tiranţi existenţi, al căror rol la acţiunea seismică este discutabil).

Pe cât a fost posibil am plasat lamele din beton armat, care eventual consolidează zidurile la parter, chiar sub jugurile menţionate, dându-le astfel rol de cadre ajutătoare.

3. Consideraţiuni generale asupra modului de preluare a sarcinei orizontale de către structura Turlei.

Aşa cum am menţionat se pot întâlni două situaţii:

– turla de tip I, care prezintă goluri de ferestre reduse, astfel încât poate lucra în totalitatea ei la încovoiere, ca un cilindru aflat în

https://biblioteca-digitala.ro

consolă verticală. Este o soluție favorabilă, întrucât eforturile sunt mici.

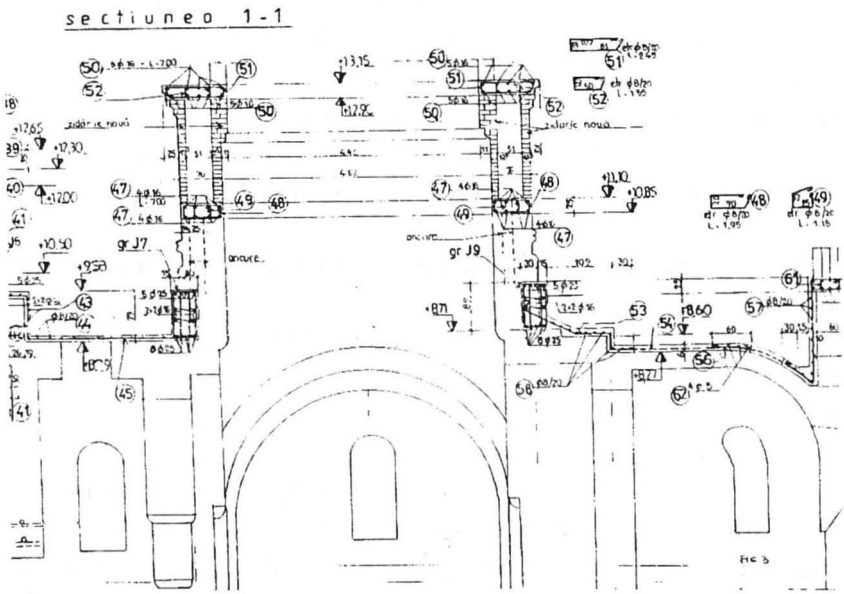

Fig. 3

– turla de tip II prezintă goluri mari şi nu mai poate prelua sarcina în totalitate ca un cilindru în consolă, în care caz în pereții turlei trebuie introduse elemente capabile să preia încovoierea, profitându-se de grosimea disponibilă a acestora.

În acest caz eforturile impuse elementelor respective sunt mari, ținând seama de posibilitățile limitate ale pieselor din lemn.

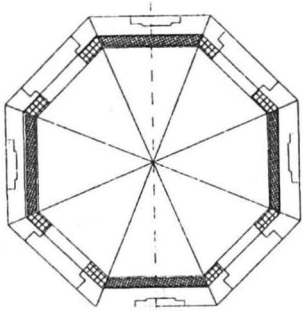

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Mai este de menționat faptul că dificultățile de realizare la fața locului a turlelor sunt mari, ținând seama de înălțimea, la care se lucrează. (La Biserica Colțea baza turlei de lemn este de + 13 m). În studiul nostru am căutat să găsim posibilitatea de a realiza elemente prefabricate din pereți din lemn, care să poată fi confecționate şi eventual asamblate pe teren, urmând ca sus pe poziție să poată fi aduse cu macaraua şi plantate.

Menționăm că la Frunzăneşti există spațiu suficient pentru manevră, în timp ce la Biserica Colțea va fi mult mai dificil.

4. Analiza condițiilor suplimentare, pe care le impun construcțiile de lemn.

Pe de altă parte utilizarea lemnului în structuri de rezistență nu se poate face oricum. Mi-am impus următoarele condiții:

- o structură din lemn se realizează din elemente lineare drepte iar numai prin ansamblarea lor, cu sau fără elemente metalice, se pot obține elemente de suprafață plane;
- dimensiunile pieselor de lemn sunt limitate, atât ca secțiune cât şi ca lungime;
- posibilitățile de asamblare a pieselor din lemn sunt condiționate de capacitatea de rezistență, acceptată de norme, a pieselor de îmbinare; (o soluție la o construcție de lemn este acceptabilă atunci când ultimul cui utilizat este compatibil cu prevederile normelor);
- piesele lineare de lemn nu pot fi încastrate în alte piese, decât cu luarea unor măsuri deosebit de severe şi care, în cazurile curente sunt extrem de greu de realizat. Îmbinarea clasică a lemnului este articulația;
- barele care alcătuiesc structura de rezistență a unui cilindru octogonal trebuie să găsească în tavan o terminație corespunzătoare. Nu se pot întoarce în planul acoperişului prea multe piese, pentru că nu încap!
- structura statică adoptată trebuie să fie simplă şi clară, verificabilă prin calcule, altminteri piesele alese la întâmplare pot da naştere la situații de nestabilitate, uneori extrem de greu de pus în evidență fără programe de calcul;

https://biblioteca-digitala.ro

- trebuie verificată deformarea sistemului ca să nu rezulte din calcule deplasări orizontale mari, ceea ce la o structură spațială deasemenea nu poate rezulta decât din programe de calcul corespunzătoare.

Evident că toate aceste condiții nu reprezintă noutăți tehnice dar au fost menționate pentru a nu se cădea în greşeala că „... ține și așa! Dulgherii cum le-au făcut că țin?".

În același timp o Turlă chiar dacă alcătuiește o structură spațială, dacă nu respectă aceste condițiuni, poate da naștere la situații grave.

5. Turla mare

Vom analiza în continuare acest tip de turlă la ambele biserici ele încadrându-se în tipul II, pentru că am văzut că cele de tip I nu pun mari probleme. Au fost preconizate mai multe variante din care am selectat:

5.1.–turla având la interior o coajă de beton armat;

5.2.–cadre pline de lemn, plasate în grosimea pereților și dirijate după diagonalele octogonului;

5.3.–cadre plane de lemn, plasate în grosimea pereților dar dirijate după laturile octogonului;

5.4.–plasarea în gabaritul pilaștrilor dintre fereste a unor bare verticale de lemn, legate însă pe orizontală din loc în loc și formând deci o structură de bare, conlucrând spațial prin însăși alcătuirea lor. La partea lor superioară trebuie să găsească un plan rigid, în care să se încastreze sau să se articuleze. Dar în acest plan barele trebuie să încapă.

5.5.–variantă metalică.

Vom analiza soluțiile studiate:

5.1.–Singura soluție care asigură, prin însăși alcătuirea structurii, o mulare perfectă după forma feței interioare a turlei, este cea care prevede la fața interioară un cilindru de beton armat. Acela poate să fie și de grosime redusă, 6-7 cm, iar capacitatea unui asemenea cilindru de a lucra la încovoiere este extrem de mare, betonul armat acceptând și existența unor întreruperi de tipul unor ferestre. Completarea pereților pentru a se putea obține forma exterioară cerută ar urma să se realizeze prin elemente de

https://biblioteca-digitala.ro

completare din lemn. Realizarea unei asemenea soluții însă se lovește de o serie de incoveniente:

- turnarea unui cilindru de beton armat de înălțimea și la cota cerută nu e prea simplă;
- sistemul aduce, față de soluțiile realizate din lemn, un supliment de sarcină de cca. 10 tone pe care structurile existente nu o preiau ușor;
- se adoptă de fapt o soluție „ireversibilă", principiu în contradicție cu scopul propus.

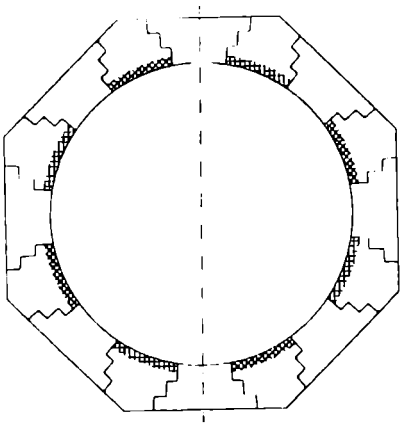

Fig. 5

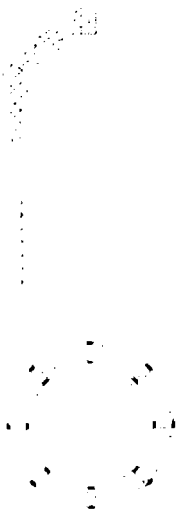

FIG.6

5.2.–Varianta cu cadre plane, dirijate după diagonalele octogonului.

În această variantă se obține o structură corect alcătuită, din punct de vedere static. Se dispun în sens radial o serie de opt cadre, dublu articulate în formă de „I" (care la partea superioară se introduc în planul tavanului. Ele se întâlnesc într-un punct central, care poate fi o țeavă metalică sau chiar un mic cilindru din beton armat de diametru cca. 400 cm). Cadrele dispun în grosimea peretelui de o înălțime pentru stâlp de cca. 60 cm, prin urmare se

https://biblioteca-digitala.ro

pot realiza dintr-o secțiune compusă, capabilă să preia solicitări mai mari. Dacă dorim să realizăm o structură de lemn propunem grinzi cu inimă plină, din scânduri dispuse la 45°, prinse în cuie. (Țin să precizez că nu am realizat încă într-o fază de proiect de execuție această variantă dar preciez că reprezintă o soluție convenabilă pentru o alcătuire metalică a scheletului de rezistență al turlei).

Doresc să adaug că în mod similar a fost realizat cu cca. 50 de ani în urmă acoperișul extrem de voluminos de peste Agheasmatarul de la Mănăstirea Neamț la sugestia prof. ing. N. Dorogeanu. Din informațiile, pe care le deținem, construcția s-a comportat în bune condițiuni.

5.3.-Varianta cu panouri portante plane, dirijate după laturile octogonului.

Această variantă a constat din înscrierea în gabaritul rezervat „zidăriei" a unor panouri plane, prevăzute cu goluri de ferestre fiecare panou a fost asimilat cu un cadru închis sau grindă cu zăbrele în planul său.

Prin urmare am neglijat forma circulară interioară (din care folosim doar punctul de tangență cu cercul interior) și pe cea exterioară, panoul fiind introdus între ele. Restul se completează cu elemente de umplutură din lemn (elemente de care nu scăpăm la niciuna dintre variante). Deci realizăm din nou „doagele" pe care le-am mai întâlnit și care pot fi realizate de asemenea prefabricate.

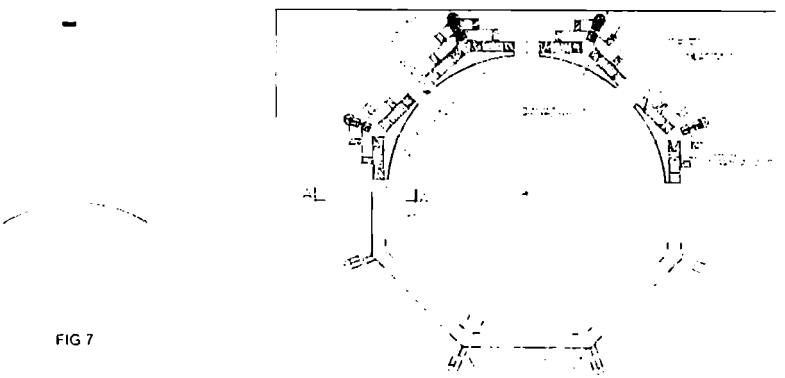

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Avantajele soluției sunt:

- este similară cu ceea ce s-a adoptat la turla mică;
- este clară din punct de vedere static;
- nu implică un consum lemnos mai mare.

O observație extrem de importantă, pe care o scoate în vileag această variantă este aceea că din toată grosimea peretelui se utilizează din punctul de vedere al structurii de rezistență numai grosimea panourilor tangențiale, adică 20-25 cm. Aceasta corespunde cu grosimea turlelor, pe care le realizau altă dată dulgherii (pereții respectivi nu erau de grosimi mai mari).

Menționăm că tavanul se realizează similar ca cel de la turla mică.

Doagele pot fi realizate de exemplu din grinzi de lemn cu inimă plină, cu scânduri la 45°.

Mai pot fi utilizate grinzi cu zăbrele plane cu nodurile realizate prin buloane.

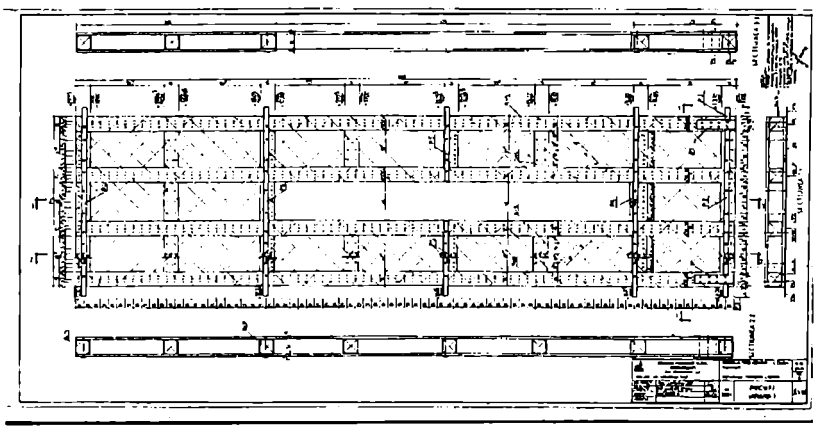

Fig. 9

Sau elemente în formă de „X" la care barele tensionate ies din lucru și rămân încărcate numai cele comprimate, soluție care permite simplificarea nodurilor.

https://biblioteca-digitala.ro

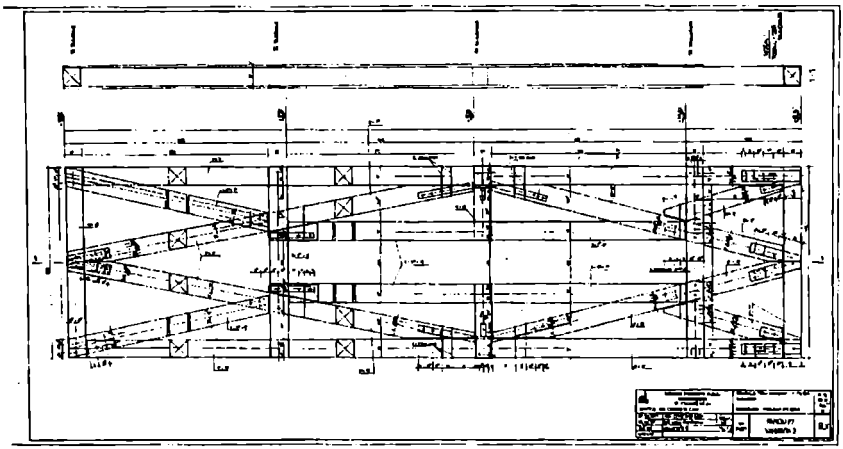

Fig. 10

Analiza acestor variante va forma obiectul unei comunicări ulterioare, oricum cei care le-au analizat s-au pronunţat pentru cea din urmă.

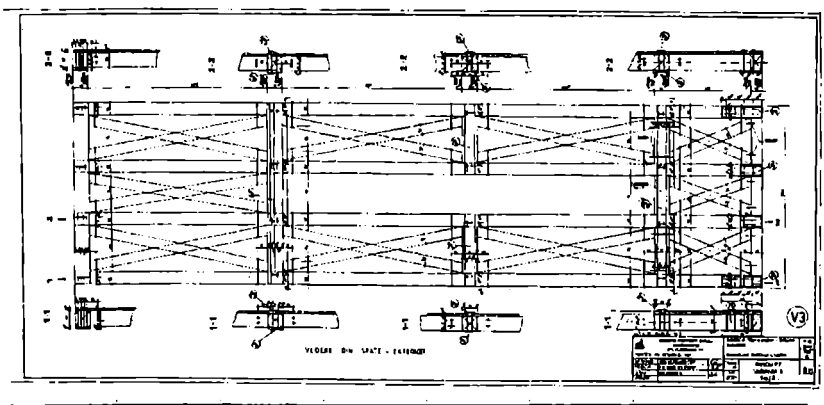

Fig. 11

5.4.–Bare verticale plasate în grosimea pereţilor.

Este o soluţie care plasează în modul cel mai convenabil stâlpi verticali de rezistenţă în gabaritul pilaştrilor octogonului

https://biblioteca-digitala.ro

turlei. Aceste elemente sunt legate între ele numai prin şaibe orizontale. Pe verticală legătura se realizează numai prin scândurile care alcătuiesc conturul perimetral al acestor pilaştri.

Am efectuat numeroase verificări de calcul pentru această soluţie ca să pot aprecia dacă prezenţa efectului spaţial nu poate permite alcătuirea unei structuri mai simple. Am renunţat la această variantă din următoarele motive:

- piesele verticale capătă eforturi mai mari decât pot să ducă (5-9 tm faţă de cca. 1,2 tm cât poate prelua o bară de lemn de dimensiuni mari);
- au rezultat săgeţi mari, incompatibile cu o structură de rezistenţă (cca. 50 cm!);
- programul spaţial pe care l-am utilizat pentru verificări a semnalat un grad oarecare de nestabilitate;
- legătura cu tavanul este extrem de greu de realizat din cauza numărului mare de bare.

În concluzie, se poate spune că o structură, chiar spaţială, alcătuită numai din bare verticale, articulate numai sus şi jos formează de fapt un mecanism.

Chiar dacă articulaţia de sus leagă sistemul de un planşeu rigid în planul său, cred că este necesară pentru asigurarea stabilităţii o continuitate cel puţin constructivă, parţială cu elementele planşeului.

Desigur însă că **numai** realizarea unei structuri suficient de rigide în planul barelor verticale poate asigura stabilitatea întregii structuri.

5.5. -Varianta metalică

Desigur că turle reversibile se pot realiza şi din metal. Apreciez că cel mai bine se pretează la această variantă cea de la punctul 5.2.

Adoptarea unei variante metalice depinde de mulţi factori iar decizia respectivă se poate realiza numai de la caz la caz şi de către proiectanţii şi executanţii respectivi.

6. Problema esenţială priveşte definirea elementelor de completare pentru stabilirea formei reale a turlei (fig. 8). Desigur

https://biblioteca-digitala.ro

că adoptarea unui material sau a altuia sau utilizarea unor materiale noi, eficiente, depinde de posibilitatea de a găsi asemenea materiale. În lipsă de altceva se poate utiliza tot lemnul îmbrăcat în rabiț.

La întocmirea proiectului turlei mari de la Biserica Colțea colectivul de arhitecți a rezolvat, cred, această problemă, preconizând detalii pe care le consider realizabile.

Concluzii

Sunt greu de stabilit concluzii la acest studiu. Mi se pare că se impun totuşi unele, de care noi am ţinut seama la proiectarea turlelor de lemn de la biserica din Frunzăneşti şi de la Colțea:

- am adoptat pentru turla mare varianta 5.3, pentru a exista o soluție în principiu similară la ambele turle la biserica din Frunzăneşti. La Biserica Colțea a fost adoptată tot o asemenea soluție;
- executarea unor turle de lemn, pe poziție şi la mare înălțime este o problemă dificil de realizat pe şantiere; în acest studiu am propus variante prefabricate;
- structura de rezistență a turlelor trebuie să fie alcătuită după principii inginereşti şi să poată fi verificată prin calcul, pentru a se putea evita forme nestabile sau care dau deformații mari. Azi ne stau la dispoziție programe de calcul de mare eficiență.

Aş vrea să închei amintind că în studiul de mai sus am insistat asupra unui caz limită, având:

- înălțime mare;
- ferestre pe fiecare latură;
- ferestre înalte (3,7 m) şi plasate pe verticală într-un mod puțin convenabil pentru structura de rezistență;
- o turlă la care s-ar fi potrivit mai bine o structură din zidărie şi beton armat.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSERVAREA ZIDĂRIILOR ISTORICE PRIN INJECTĂRI ÎN MASĂ

Dr. Ing. Vasile Dascălu *
Sing. Laurenţiu Chiculiţă

Sunt numeroase cazuri în care stabilitatea unor elemente de construcţie (pereţi, arce, bolţi, contraforţi) ce urmează a fi reabilitate, restaurate, este în pericol, iar intervenţiile prezintă riscul ca acestea să se prăbuşească sau să fie cauza unor grave accidente. Pentru salvarea unor asemenea valori de patrimoniu construit cu sute de ani în urmă, este de importanţă maximă conservarea stabilităţii structurale a acestora şi apoi consolidarea.

Utilizarea tehnologiei de injectare în masă asociată cu lucrări de intervenţie adecvate a fost folosită cu rezultate remarcabile în numeroase situaţii, devenind o procedură care poate fi extinsă la cazuri similare.

Tehnologia de injectare s-a profesionalizat şi diferenţiat atât ca procedură de intervenţie (utilaje, aparatură de masură şi control a calităţii etc.), ca domeniu de aplicare, cât şi ca natură şi proprietăţi ale materiei injectate.

Astfel, se poate obţine prin injectare :

- refacerea continuităţii materiei (ex. injectare fisuri);
- mărirea rezistenţelor reziduale pentru construcţiile din zidarie afectate de cutremure;
- stoparea unor procese de pierdere a stabilităţii locale la construcţiile sau elementele din zidarie, în faze premergătoare consolidării propriu-zise, sau ca soluţie de conservare în timp;
- izolarea faţă de infiltraţiile de apă şi diminuarea degradărilor datorate fenomenelor de igrasie, prin crearea unor bariere eficace şi definitive contra capilarităţii.

În procesul de execuţie a lucrărilor de consolidare şi restaurare a construcţiilor istorice cu structura de rezistenţă din zidarie afectată de cutremure sau alţi factori de mediu, folosirea tehnologiei de injectare a devenit de neînlocuit.

Consolidarea unui contrafort sau a unui arc de zidărie dislocată care în orice moment poate să îşi piardă stabilitatea şi să

https://biblioteca-digitala.ro

conducă la un accident cu urmări neprevăzute, necesită lucrări pregătitoare care să prevină astfel de consecințe.

Aceste lucrări, de regulă, constau din sisteme de sprijinire locale, care să mențină stabilitatea precară a elementului ce trebuie consolidat. În etapa de intervenție imediat următoare, se poate utiliza tehnologia de injectare în masa zidăriei, urmând ca intervenția să fie de etapă (pentru menținerea stabilității zidăriei care urmează a se desface și rezidi) sau cu măsuri suplimentare, precizate prin proiect. În ansamblul lucrărilor menționate, tehnologia de injectare este utilizată ca o etapă componentă (Fig.1).

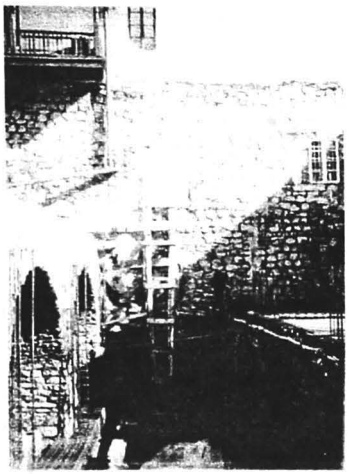

Fig. 1
Mânăstirea Agapia: clădiri incintă

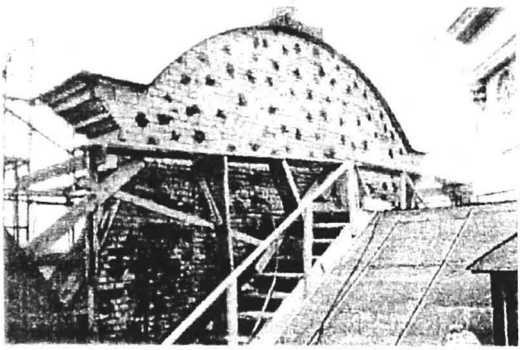

Fig. 2
Catedrala Mitropolitană Iași: timpan – Vest
Zonă grav avariată – Sud-Vest

Se recomandă ca injectarea în masa zidăriei să se facă în 2 - 3 etape (Fig. 2) și de la bază în sus pe verticală (la pereți), în șiruri succesive orizontale de ștuțuri montate în galerii forate la adâncimi prestabilite (în funcție de grosimea zidului, existența sau nu a unor componente artistice - cum ar fi parament pictat, decorații sculpturale - materialul de injectat etc.).

Precizăm că, în cazul unor injectări profesionale speciale, trebuie montate și ștuțuri adecvate (cu injectare dirijată, cu

https://biblioteca-digitala.ro

autoblocare, cu dop etanş, cu filet sau fară, cu fixare normală sau prin expandare etc.).

La noi în ţară, deocamdată, nu se produc astfel de ştuţuri pentru injectare specifice alcătuirii şi naturii materiei de injectat (Fig. 3).

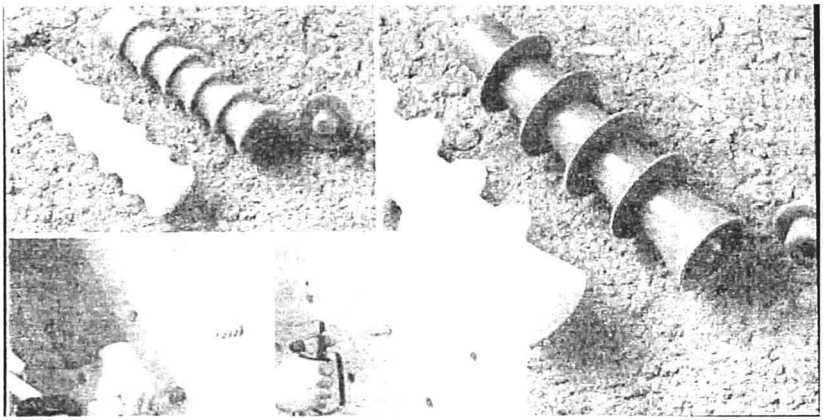

Fig. 3

Tehnologia de consolidare şi conservare a unor zidării istorice prin injectarea în masa zidăriei a unui mortar fluid din ciment s-a aplicat cu rezultate bune la zidurile contrafort, la zidurile şi bolţile beciurilor din subsolul clădirilor de incintă de la Mânăstirea Agapia, la zidurile de fundaţie de la Catedrala Mitropolitană Iaşi, la Palatul Copiilor Iaşi, la Biserica Holboca etc.

Pe baza experienţei acumulate în ţară, a practicii din alte ţări cu tradiţie în lucrări de restaurare şi a unor studii de caz, este necesar şi urgent să se elaboreze un GHID (COD) DE PRACTICĂ pentru executarea lucrărilor de injectare în masă a zidăriei (din cărămidă, piatră).

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTRUCȚIE PENTRU PROTEJAREA VESTIGIILOR DE LA DÂMBUL MORII (SATUL BĂICENI, COMUNA CUCUTENI, JUDEȚUL IAȘI)

Vasile Dascălu *

Cu peste 15 ani în urmă am fost solicitat să propun o soluție de acoperire a "mormântului princiar geto-dacic de la Cucuteni", din secolul IV î.Hr.

Deplasându-mă pentru a face examinarea la amplasament, de departe a apărut silueta unei colibe executate de un român adevărat, primarul Tun. Realizată dintr-un mănunchi de țevi și o foaie de carton (pentru a proteja săpăturile arheologice), "coliba" se integra firesc în mediul natural, fără să îl agreseze.

Atunci s-a născut ideea care, ulterior, s-a materializat într-un brevet de invenție (*Brevetul de Invenție RO 95976; inventatori: Vasile Dascălu, Ion Cristea, Carmil Păuleț - Iași)*, un proiect și o construcție care protejează vestigiile, iar prin alcătuirea sa spațială prezintă funcționalitate și siluetă remarcabile.

În fig. 1 este prezentat sistemul structural în ansamblu, iar în fig. 2 și 3 sunt prezentate secțiuni verticale simetrice, caracteristice, de alcătuire.

Construcția de formă circulară are un diametru de 36,00 m și o înălțime la vârf de 20,60 m. Acoperișul este realizat din 24 ferme metalice - montate radial și rezemate pe un inel de bază la cota +3,00 m - din beton armat și al doilea inel metalic la cota +16,0 m. Acoperișul astfel alcătuit este terminat cu o cupoletă, la cota +20,60 m.

Inelul de la cota +3,00 m este rigidizat prin intermediul unor stâlpi diafragmă, cu inelul de fundație alcătuind un sistem mecanic spațial care contribuie la eleganța construcției și funcționalitatea polivalentă.

Atât inelul superior (de la +3,00 m), cât și stâlpii diafragmă din beton armat s-au realizat din beton, cu parament natural (beton aparent).

https://biblioteca-digitala.ro

La nivelul + 3,10 m s-au proiectat şi executat 6 platforme în consolă (8,00 m) cu lăţime variabilă (3,00 m la vârful consolei), necesare vizitatorilor pentru a privi vestigiile arheologice fără a circula la cota de călcare.

Pe lângă performanţele tehnice ale construcţiei de protecţie ale vestigiilor arheologice de la Cucuteni - Băiceni, Iaşi, vizitatorii vor avea ocazia să admire şi o reuşită armonizare a construcţiei cu mediul natural, într-un ansamblu de descoperiri arheologice remarcabile (fig. 4 şi 5).

Structura şi procedeul de realizare ale construcţiei fac obiectul unei invenţii româneşti având o gamă largă de aplicabilitate pentru construcţii cu deschideri mari şi construcţii cu destinaţii diverse, cu posibilităţi de modificare a funcţiunilor iniţiale, fiind alcătuită dintr-o suprastructură situată deasupra unui plan convenţional de referinţă cu ferme montate la partea inferioară pe o placă de coronament radial simetrică. Infrastructura cu dispunere radială de stâlpi-diafragmă din beton armat face conexiunea între placa-inel de coronament şi talpa de fundaţie - inelul de bază la interacţiunea cu terenul de fundare.

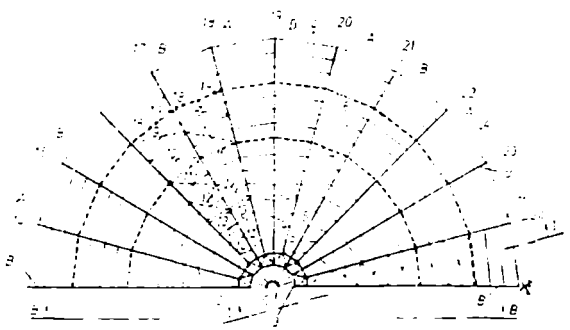

Fig. 1
Vedere în plan a structurii de acoperiş

A, B= Ferme metalice, dispuse radial după generatoarea unui con
1= Coroană circulară
E= Stâlpi diafragmă
C= Inelul superior (3 = contur inferior; 2 = contur superior)
4= pane cu lungimi variabile
19= balconul - platformă pentru vizitatori
18= tiranţi de susţinere a balcoanelor în consolă
16= panele cupoletei superioare
5 – 15= contravântuiri

https://biblioteca-digitala.ro

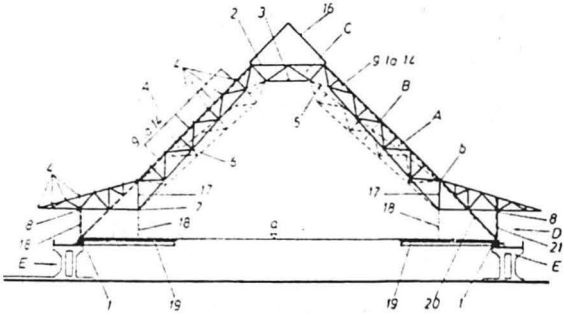

Fig. 2
Secțiune verticală
I - I

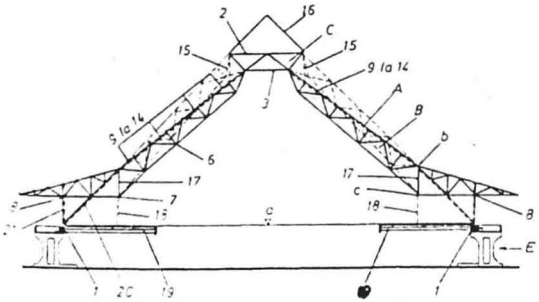

Fig.3
Secțiune verticală
după B - B

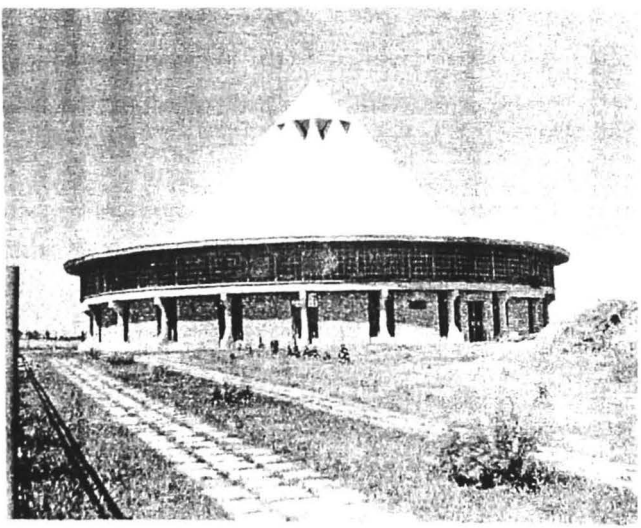

Fig. 4 Vedere de ansamblu

https://biblioteca-digitala.ro

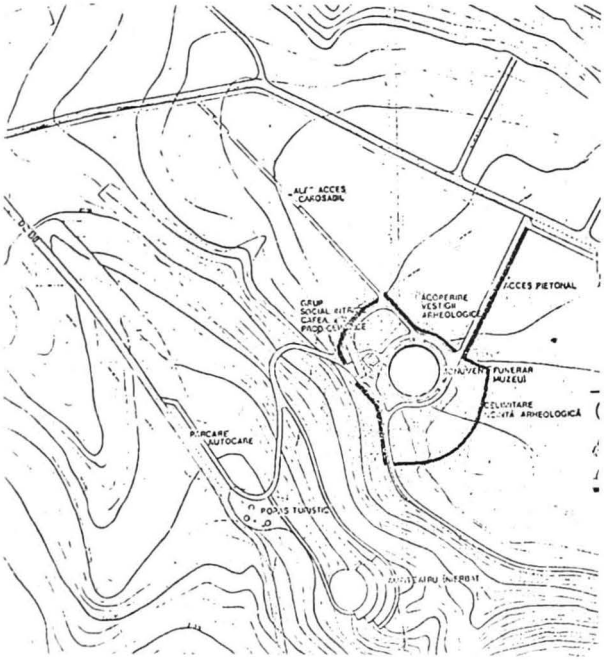

Fig. 5 Plan de situație

https://biblioteca-digitala.ro

STADII DE INTERVENȚIE LA BISERICA SF. NICOLAE – POPĂUȚI IDENTIFICATE PRIN MICROSCOPIE

Ana – Maria Vlad,
Gheorghe Niculescu,

INTRODUCERE

Biserica Sf. Nicolae–Popăuți face parte din seria de biserici voivodale din secolul al XV-lea ridicate de Ştefan cel Mare după obținerea unor victorii pe câmpul de luptă. Biserica Sf. Nicolae, aflată în suburbiile oraşului Botoşani, a fost terminată în 1496. Arhitectura sa, pictura interioară şi ornamentele ceramice exterioare reflectă atât continuitatea elementelor tradiționale, cât şi contribuții autohtone. În plus, decorația sculptată, ca şi unele detalii de arhitectură, de influență gotică, contopite cu elemente de sorginte bizantină, au contribuit la crearea unui monument de o mare valoare artistică.

Cercetările documentare, alături de studierea monumentului din punct de vedere artistic au condus la concluzia originii române a meşterilor care au lucrat aici.

În decursul veacurilor biserica a suferit multiple intervenții, de la reparații empirice până la restaurări inadecvate şi ineficiente, care au afectat originalitatea şi starea de conservare a monumentului şi a frescelor din interior.

Astfel, se cunoaşte că între anii 1748-1753 s-a făcut o „înnoire" a bisericii, odată cu transformarea ei în mănăstire, când peretele vestic, împreună cu scena votivă, a fost demolat. Alte reparații sau intervenții asupra monumentului s-au făcut în jurul anului 1800, odată cu închinarea bisericii la mănăstirile ortodoxe de la Muntele Athos. Cu această ocazie, călugări greci au venit în Moldova, aducând cu ei meşteri, ce au modificat arhitectura interioară şi au repictat unele scene, în conformitate cu gustul acelei epoci.

https://biblioteca-digitala.ro

Între anii 1899-1908 biserica a fost din nou reparată. Din această perioadă datează placarea cu piatră, la exterior, ca şi anumite consolidări, în interior. Această ultimă intervenţie, prin utilizarea cimentului pentru placare, a avut efecte dezastruoase asupra stării de conservare a clădirii şi decoraţiei pictate. Ca urmare s-a constatat că apa de capilaritate a urcat în interior până la cca. 5 m, conducând la importante eflorescenţe de săruri, fresca fiind puternic afectată.

Am urmărit, în prezenta lucrare, identificarea stadiilor de intervenţie asupra monumentului şi, în măsura posibilului, etapizarea acestor intervenţii prin analiza mortarelor utilizate.

METODE ŞI REZULTATE

S-au analizat mai multe probe de mortare, prin microscopie optică, în lumină directă şi polarizată, difracţie de raze X, granulometrie, analiză chimică şi stratigrafie. S-au putut identifica cinci tipuri de mortare, de compoziţii diferite. Considerăm că cele cinci tipuri de mortare corespund tot atâtor stadii de intervenţii asupra monumentului, cel puţin.

Mortarele identificate sunt:

I. mortar de reparaţie pe bază de var, cu conţinut important de nisip grosier (60%) – foto 1;
II. mortar de var, neomogen, cu incluziuni mari de cărămidă sfărâmată, incluziuni calcaroase, cenuşă, nisip grosier (40%), paie tocate – foto 2;
III. mortar de var, foarte friabil, cu adaos de praf de cărămidă foarte fin măcinat, conţinând fibre groase şi lungi (păr animal) – foto 3;
IV. ghips şi ghips cu var (foto 4);
V. ciment cu nisip (foto 5).

Pictura originală, păstrată în interior, în tehnica à fresco, este executată pe un suport cu două straturi: un arriccio din var, cărămidă pisată, cenuşă, paie tocate, şi un intonaco, din var, cu fibre de in foarte fine.

COMENTARII

Primul tip de mortar, de compoziţie tradiţională, este utilizat pentru repararea unor crăpături apărute la absida estică a

https://biblioteca-digitala.ro

altarului şi se poate presupune că a fost pus într-o perioadă imediat ulterioară construcţiei bisericii, în decursul secolului al XVI-lea.

Al doilea tip de mortar aplicat pe un perete de cărămidă reconstruit, apropiat în ceea ce priveşte compoziţia de arriccio-ul original, poate fi atribuit, de asemenea, unor meşteri locali şi provine probabil de la intervenţia din secolul al XVIII-lea, de transformare a bisericii în mănăstire.

Mortarul de al treilea tip, conţinând păr animal (păr de capră – figura 6) şi praf de cărămidă, mortar de tip bizantin, după cum menţionează P. Mora, nu este specific autohton, deci s-ar putea datora intervenţiilor făcute de meşterii străini ce au lucrat în Moldova după 1800. Prin RXD s-a pus în evidenţă mineralul anortit ($CaAl_2SiO_8$) specific cărămizii, praful de cărămidă nefiind identificabil doar prin analiză microscopică (figura 7). Acelaşi tip de mortar a fost găsit, cu ocazia restaurărilor, şi la alte mănăstiri moldoveneşti, tot ca mortar de intervenţie, în acelaşi context istoric, închinarea bisericilor către mănăstirile ortodoxe de la Muntele Athos.

În ceea ce priveşte mortarele pe bază de ghips, acestea au fost utilizate pentru repararea fisurilor, dar şi ca strat de preparaţie pentru pictură, posibil ca grund pentru o pictură à secco şi datează probabil din secolul al XIX-lea, conform analizei stratigrafice.

Mortarul cu ciment, aplicat în acelaşi timp cu placarea cu piatră a exteriorului la începutul secolului al XX-lea, se suprapune peste ghips, în unele probe, şi peste mortarul de tip III, în altele (figura 5). Astfel, analizele microscopice şi-au dovedit utilitatea în investigarea mortarelor şi în stabilirea perioadelor intervenţiilor asupra monumentului, rezultatele fiind confirmate prin XRD, analize chimice şi granulometrice.

https://biblioteca-digitala.ro

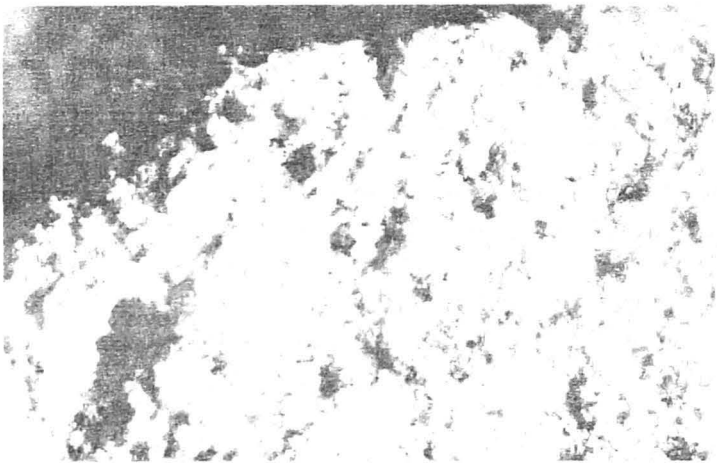

Fig. 1

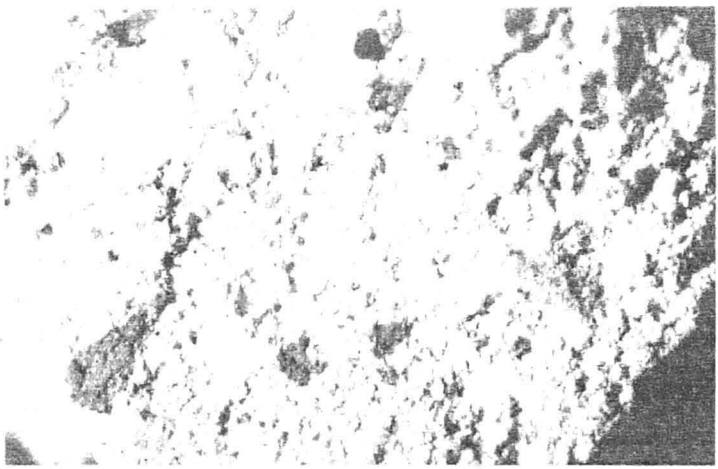

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

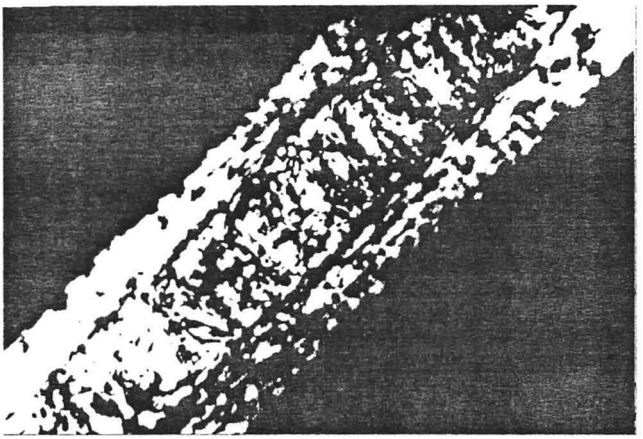

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTRUCȚII ȘCOLARE MONUMENTE ISTORICE CU DESTINAȚIA DE SEDII ADMINISTRATIVE ALE INSPECTORATULUI ȘCOLAR AL JUDEȚULUI IAȘI RESTAURATE ÎN PERIOADA 1994-1997 (I)

Adrian Puișor

1. CASA CORPULUI DIDACTIC

Clădirea a fost executată la sfârșitul secolului al XIX-lea. Realizată inițial ca o clădire în formă de U dezvoltată cu regim de înălțime parter și parțial cu etaj, doar în zona centrală, construcția are pereții portanți din zidărie de cărămidă plină, cu planșee din lemn și fundații continue sub ziduri, din piatră.

https://biblioteca-digitala.ro

În timp, clădirea a suferit unele modificări funcționale, dar și extinderi, cele mai importante în jurul anului 1970. Clădirea este executată cu pereți din zidărie de cărămidă presată plină (tip vechi), cu mortar de var; rezolvarea golurilor pentru uși și ferestre este făcută prin descărcare în boltă, sistem utilizat în trecut la astfel de clădiri, lipsind evident centurile, buiandrugii și stâlpișorii-sâmburii din beton armat. Planșeele-elemente ce rigidizează clădirea în plan orizontal-sunt realizate din lemn, rezemând direct pe ziduri.

Acoperișul, sub formă de șarpantă de lemn, din grinzi ecarisate cu astereală din scânduri, susține învelitoarea din tablă. Fundațiile sunt continue sub ziduri și sunt alcătuite din piatră cioplită folosind calcarele din zonă, legăturile dintre blocurile de piatră fiind asigurate cu mortar de argilă.

Construcția este alcătuită dintr-un singur corp parter (P) și o dezvoltare parțială pe două niveluri (P^1E) în zona centrală. Structura de rezistență este cu pereți portanți din zidărie de cărămidă plină (tip vechi) și planșee de lemn. Construcția a suferit modificări, care au adus îmbunătățiri, în general, comportării ansamblului (închiderea formei inițiale de est cu două încăperi, având planșee din beton armat, turnarea mozaicului pe scara de acces spre etaj).

Lucrările de consolidare, care s-au executat în perioada 1995-1996, au constat în:

- cămășuirea pereților din zidărie de cărămidă;
- buiandrugi din beton armat;
- desfacerea locală a zidăriei puternic avariate și desfacerea acesteia cu asigurarea legăturilor în [trepi de zonele limitrofe;
- reabilitarea zidăriei existente prin injectarea fisurilor mici (până la 10 mm), prin rețeserea cu cărămizi a fisurilor mari (peste 10 mm) și prin prevederea de cămășuieli locale;
- înlocuirea parchetului;
- modernizarea grupurilor sanitare;
- înlocuirea instalațiilor electrice și sanitare;
- zugrăveli interioare;
- zugrăveli în praf de piatră la exterior.

https://biblioteca-digitala.ro

2. SEDIUL ADMINISTRAȚIEI PERMANENTE A TABERELOR ȘCOLARE

Forma în plan a construcției este poligonală, având dimensiunile maxime de 12,3 x 11,45 m. Pe verticală clădirea are un singur nivel (parter), excepție făcînd zona în care clădirea are subsol. Înălțimea nivelului parter este de 3,45m, iar a subsolului de 2,10m.

Suprafața desfășurată a construcției este de 178,1 m^2.

La parter sunt în total șase încăperi, iar la subsol o cameră. În afara acestora sunt culoarele de acces și circulație și un grup sanitar. Accesul la subsol se realizează din exterior prin intermediul a zece trepte. Construcția clădirii este rațional proporționată architectural, pereții exteriori sunt ornamentați cu ancadramente la uși și ferestre. Terenul de fundație pe care este amplasată construcția este plan, neinundabil și are stabilitatea generală asigurată.

Terenul de fundație este format din argilă loessoidă sensibilă la înmuiere. Pereții sunt alcătuiți din zidărie de cărămidă cu mortar slab de var.

Pereții exteriori au grosimea de 43 cm (1 ½ cărămidă), iar pereții interiori au grosimea de 28 cm (1 cărămidă).

https://biblioteca-digitala.ro

Buiandrugii sunt realizaţi din zidărie în boltă; pereţii exteriori sunt din zidărie ornamentală, cu blocuri de cărămidă scoase în afara peretelui.

Fundaţile pereţilor exteriori şi interiori sunt sub formă de tălpi continui sub ziduri, fiind alcătuite din zidărie din blocuri de piatră cu mortar de var.

Planşeele sunt din lemn, cu tavanul realizat din mortar pe şipci de trestie peste parter şi din bolţişoare de cărămidă peste subsol. Acoperişul reazemă pe grinzi independente şi planşee, şi este în formă de şarpantă din lemn cu învelitoare din tablă pe astereală.

Clădirea a fost realizată la sfârşitul secolului trecut,făcând parte din cele 12 şcoli aprobate a se construi la Iaşi în anul 1890.Timp de mai bine de jumătate de secol clădirea a funcţionat ca locuinţă de serviciu pentru directorii şcolii generale din strada Octav Botez.

Odată cu transferarea clădirii către Şcoala Normală şi apoi către Liceul Sanitar, clădirea a fost utilizată pentru săli de clasă, administraţie şi magazii. Din anul 1969 a fost trecută ca sediu al Administraţiei Permanente a Taberelor Şcolare Judeţene Iaşi, funcţiune pe care o îndeplineşte şi în prezent.Alipirea unui grup sanitar în perioada interbelică, a mutilat faţada laterală din strada Sf.Atanasie. În anul 1960 s-a construit şi un garaj alipit clădirii pe faţada posterioară, ceea ce a făcut ca una din încăperi să nu mai primească lumină naturală.

Aria desfăşurată a clădirii este de 178,10 m^2.

Lucrările de consolidare, care s-au executat în anii 1996-1997 au constat în:

- executarea de centuri de beton la partea inferioară şi superioară a fundaţiilor;
- cămăşuirea fundaţiilor la zidurile exterioare şi interioare;
- s-au executat sâmburi de beton la intersecţiile de ziduri, bordarea golurilor de la uşi şi ferestre, cămăşuiri cu plase sudate la zidurile exterioare;
- Înlocuirea elementelor deteriorate de la şarpantă şi de la învelitoarea de tablă zincată.

https://biblioteca-digitala.ro

3. INSPECTORATUL ŞCOLAR AL JUDEŢULUI IAŞI

Clădirea este alcătuită din două corpuri separate între ele printr-un rost de 2,5 cm, având un regim de înălțime de P^1E şi o suprafață de 1100 m^2.

Cele două corpuri de clădire fiind realizate în etape diferite, au fost denumite Corpul vechi şi Corpul nou.

Corpul vechi a fost construit în două etape:

- în prima etapă, la sfârşitul secolului al XIX-lea, clădirea s-a realizat în formă de "L" cu latura mare paralelă cu strada N. Bălcescu.
- în anii 1950 se realizează o extindere, având forma dreptunghiulară în plan cu lungimea de 11 m.
- în anul 1970 se realizează Corpul nou, executându-se un rost de fundare de 2,5 cm față de extinderea Corpului vechi. Prin realizarea rostului de fundare şi poziționarea fundațiilor clădirii noi la aceeaşi cotă cu a fundațiilor extinderii se poate considera că structurile de rezistență ale celor două corpuri sunt independente.

https://biblioteca-digitala.ro

Clădirea Corpului vechi este înscrisă în lista monumentelor de arhitectură a Iaşului, fiind construită în stilul arhitectonic şcoală tip Spiru Haret.

Din strada Nicolae Bălcescu se accede în Corpul vechi prin intermediul a 4 trepte la cota parterului, ridicată faţă de C.T.A. cu 65 cm.

Accesul în Corpul vechi se poate realiza şi prin faţada posterioară tot prin intermediul a 4 trepte.

Date asupra structurii de rezistenţă

Corpul vechi

Structura de rezistenţă este alcătuită din pereţi portanţi de zidărie simplă marca 50 şi mortar M10, ce reazemă pe tălpi de fundaţie rigide realizate din piatră. Planşeele peste parter sunt realizate din bolţişoare de cărămidă, iar peste etajul I sunt din lemn.

Acoperişul este de tip şarpantă cu învelitoare din tablă. Extinderea realizată în anii 1950 are şi fundaţiile din beton, iar acoperişul este realizat în varianta terasă necirculabilă.

Pereţii exteriori au grosimea de 56 cm, iar cei interiori au 42 şi 28 cm grosime.

Corpul nou

Pereţii portanţi sunt de zidărie simplă marca 75 şi mortar M10, ce reazemă pe tălpi de fundaţie rigide realizate din beton.

Planşeele sunt din beton armat, iar acoperişul este realizat în varianta terasă necirculabilă, la aceeaşi cotă cu a extinderii de la Corpul vechi.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSOLIDARE ŞI RESTAURARE BISERICA BANU–IAŞI
PARTEA a II - a

arh. Ioan Sasu

A. În prima parte, susţinută la Simpozionul Naţional ***"Monumentul - Tradiţie şi viitor"*** ediţia a II-a, Iaşi, septembrie 2001, s-au prezentat următoarele:
- Capitolul 1 – Scopul şi metoda studiului
- Capitolul 2 – Investigaţii
  2.1) Cercetări istorice, bibliografice şi de arhivă

B. În partea a II-a se va prezenta subcapitolul Cercetarea cartografică.

CAPITOLUL 2 - INVESTIGAŢII
2.2) CERCETAREA CARTOGRAFICĂ

În cadrul studiului de cercetare cartografică s-au utilizat următoarele planuri ale oraşului Iaşi şi ale Moldovei.

Anexa 2.2 - 1
- Reţeaua drumurilor la finele secolului al XV-lea
(1 ± 13 puncte de frontieră)
Sursa: Constantin Mihăescu, *Moldova 1359 – 1859*, p. 48.

Se poate observa plasarea oraşului Iaşi în Moldova secolului al XV-lea, şi la intersecţia drumurilor comerciale E - V şi S - N.

Anexa 2.2 - 2
- Flota lui Iacob Castaldo din 1584 - Valahia.
Sursa: N.A Bogdan, *Oraşul Iaşi*, p. 8.

Anexa 2.2 - 3
- Harta din *Notitia Orbis Antiqui* de Christophor Cellarius, 1701 - Pannonia, Moesia, Dacia. Sursa: N.A Bogdan, *Oraşul Iaşi*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Se poate observa zona unde este amplasat oraşul Iaşi, pe harta Moldovei.

Anexa 2.2 - 4

• Fragment din Harta lui I.M. Hosius din 1744 în care e scris Iossy (*Municipium Iassiorum*).

Sursa: N.A Bogdan, *Oraşul Iaşi*, p. 12.

Anexa 2.2 - 5

• Planul oraşului Iaşi în secolul XVII

Se poate distinge zona unde va fi amplasată biserica Banu, între "Locul Mişeilor" şi "Uliţa Sârbească".

Sursa: ***, *Istoria oraşului Iaşi,* Editura Junimea, Iaşi, 1980.

Anexa 2.2 - 6

• Planul oraşului Iaşi înainte de 1780 (publicat de F.I. Sulzer în 1781 - Viena)

Sursa: N.A Bogdan, *Oraşul Iaşi*, p. 21.

Anexa 2.2 - 7

• Planul oraşului Iaşi din 1790

Sursa: N.A Bogdan, *Oraşul Iaşi*

Planul este orientat spre E. Parcelarul zonei vechi a oraşului Iaşi este în mare parte format - se disting Uliţa Mare (Bulevardul Ştefan cel Mare), Uliţa Goliei, Uliţa Hagioaiei (Bulevardul Independenţei).

Anexa 2.2 - 7a (prezentată în articol)

• Planul iconografic al oraşului Iaşi, 1819, întocmit ing. Joseph Bayardi.

Sursa: Arhivele Statului Iaşi. Planul a fost reorientat spre N. Se poate distinge acurateţea planului. Pe acest plan se găseşte Biserica Banu alături de alte construcţii şi biserici importante din zona înconjurătoare: Casa Catargi (Muzeul Unirii), Biserica Cuvioasa Paraschiva, Casa Beldiman-Penescu, Biserica Tălpălari, Casa Calimachi (Universitatea Veche), Ansamblul Spiridoniei etc.

https://biblioteca-digitala.ro

Anexa 2.2- 8 (prezentată în articol)

• Planul oraşului Iaşi, 1857, de Frederic Peytavin.

Sursa: Arhivele Statului Iaşi

Zona centrală a oraşului avea fronturi continui ale străzilor. Biserica Banu avea în incintă, conform planului, construcţii anexe.

Anexa 2.2 - 10

• Planul conductelor de apă executate de Mihailiuc de Hodocin în 1843-1947.

Sursa: N.A Bogdan, *Oraşul Iaşi*, p. 389.

Pe acest plan au fost desenate unele din cele mai importante construcţii considerate pentru perioada respectivă. În zona Lăpuşneanu-Banu, este amplasată Biserica Banu, foarte aproape de Casa Catargi (Muzeul Unirii).

Anexa 2.2 – 11

• Planul oraşului Iaşi 1896-1897 (completat cu lucrări executate în 1899), autor inginer Grigore Bejan.

Sursa: Arhivele Statului Iaşi

Deşi este executată la o scară mare (1:10.000) se poate distinge Biserica Banu alături de Biserica Mitocul Maicilor (*filia* a bisericii Banu). Oraşul se dezvoltă mult spre N, V şi spre lunca Bahluiului datorită amplasării Gării Iaşi în 1871. Extinderea spre N, pe dealul Copou, a avut loc după anul 1827 când marele incendiu din 19 iulie al aceluiaşi an a distrus o mare parte din Uliţa Mare, având de suferit Mânăstirea Trei Ierarhi, Curtea Domnească şi Târgul de Jos.

În planul executat în 1899, Biserica Banu nu se mai află amplasată excentric, la marginea oraşului, acesta extinzându-se spre lunca Bahluiului, atât datorită lucrărilor de asanare a bălţilor şi de regularizare a râului Bahlui, cât şi amplasării Gării Iaşi în această zonă, elemente care au determinat schimbarea circulaţiei majore a oraşului.

Anexa 2.2 – 12

• Planul oraşului Iaşi, primul deceniu al secolului XX, autorul nu este indicat, se presupune că este ing. Grigore Bejan.

Sursa: Arhivele Statului Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro

Scara este tot 1:10.000.

Apar elemente noi: - linii de tramvai - existente şi propuneri;

- propuneri pentru canalizarea râului Bahlui.

Biserica Banu este în acest plan alături de alte construcţii importante, zona fiind considerată de maxim interes pentru oraş.

Anexa 2.2 – 13 (prezentată în articol)

• Plan de situaţie, 2 planşe A4, scara 1:1000, zona Lăpuşneanu, 1950.

Sursa: arhiva S.C. Habitat Proiect S.A Iaşi.

Se poate remarca cu claritate că Biserica Banu este înconjurată la N şi VSV de clădiri ale parohiei. Pe latura de S este amenajat un parc ce a funcţionat până în anii 60.

Pe strada Banu nu erau amplasate linii de tramvai, accesul spre Copou făcându-se prin Piaţa Unirii şi Bulevardul Independenţei. Strada Banu nu a fost supusă unei lărgiri şi retrasări.

Anexa 2.2 – 14 (prezentată în articol).

• Plan de situaţie scara 1:1000, zona Banu - Lăpuşneanu - Piaţa Unirii, ridicare topografică întocmită în anul 1984.

Sursa: arhiva S.C Habitat Proiect S.A Iaşi.

Faţă de planul 1950 se poate remarca:

- plasarea liniilor de tramvai pe strada Banu;
- modificarea traseului străzii şi lărgirea carosabilului;
- demolarea clădirilor ce aparţineanu parohiei din imediata vecinătate a bisericii Banu;
- construirea pe latura de S a bisericii a restaurantului Corso, cu terasă de vară, foarte aproape de biserica Banu.

Anexa 2.2 – 15 (prezentată în articol)

• Plan cadastral, scara 1:1000, zona Banu-Lăpuşneanu-Piaţa Unirii, întocmit în 1990.

Sursa: arhiva S.C Habitat Proiect S.A Iaşi.

Urmare a executării Sediului ROMTELECOM şi a blocurilor de locuinţe cu spaţii comerciale la parter de pe latura de

https://biblioteca-digitala.ro

N la distanţa de ≈15 m, biserica a fost lipsită de spaţiul necesar unui monument istoric.

Anexa 2.2 – 16 (prezentată în articol)

- Plan topografic scara 1:500, zona bisericii Banu, reactualizarea planului topografic al zonei Bisericii Banu, realizat în martie 1999.

Sursa: Parohia Banu.

Se poate observa că lucrările la blocurile amplasate pe latura N a bisericii şi supralărgirea străzii Banu au avut drept consecintă:

- mutarea limitei V a parcelei, dinspre strada Banu, cu ≈7,5 m spre biserică;

- executarea unui pietonal pe latura de N a bisericii, cu lăţimea de 8-10 m şi la o înălţime faţă de cota trotuarului bisericii între 0,50 şi 1,70 m, plasat cu jardiniere din beton la 4-7 m de monument;

- accesul pentru aprovizionarea restaurantului Corso, a hotelului Traian şi a restaurantului Iaşul se face cu mijloace auto de mare tonaj prin dreptul intrării in biserică, fiind elemente de poluare sonoră şi chimică a incintei Bisericii Banu.

Accesul auto prin dreptul intrării în biserică, poluarea sonoră şi chimică sunt incompatibile cu activitatea religioasă ce se desfăşoară în interior.

Anexa 2.2 - 17

- Plan - Iaşi, evoluţia teritorială

Sursa: Barbu N. şi Ungureanu Al., *Geografia Oraşului Iaşi,* 1987.

Teritoriul oraşului Iaşi cuprinde, pentru secolele XVI–XVII, perimetrul zonei unde este amplasată biserica Banu, la marginea de NNV a oraşului, iar pentru secolul al XVIII-lea indică formarea Mahalalei Calicilor, în zona Râpa Galbenă.

https://biblioteca-digitala.ro

CONCLUZII - cap. 2.2 - Cercetare cartografică

Din cercetarea succesivă a planurilor prezentate pot rezulta unele concluzii cu caracter de ipoteză, putând fi completate şi controlate prin alte tipuri de investigaţii:

- Oraşul Iaşi este atestat la 6 octombrie 1408, într-un privilegiu dat negustorilor din Liov (Lwow) din care se deduce prezenţa unei vămi la Iaşi.
- Dezvoltarea oraşului odată cu mutarea capitalei la Iaşi în noiembrie 1564, fiind favorizată şi de plasarea la intersecţia a două drumuri comerciale E-V şi N-S.
- În secolele XVI-XVII oraşul se extinde spre V şi NV formându-se, în Târgul de Sus, uliţe şi parcele în zona Uliţei Sârbeşti şi a Locului Mişeilor.
- În Planul Bayardi din 1819 apare foarte clar Biserica Banu şi parcela, mărginită de construcţii spre Uliţa Sârbească, acestea fiind plasate pe alte parcele.
- Pe Planul Peytavin din 1857 se poate delimita conturul parcelei Bisericii Banu cu cimitirul parohial şi construcţiile adiacente bisericii.
- În Planul Bejan din 1899, executat la o scară mare, nu are indicate parcelele, dar este indicată Biserica Banu şi străzile înconjurătoare.
- Planul de situaţie din 1950, zona centrală Iaşi: Parcela Bisericii Banu apare neclară dar se pot distinge construcţiile aparţinătoare parohiei.
- Planurile din 1984-1990: prin "sistematizarea" zonei Lăpuşneanu-Banu s-au construit blocuri şi dotări plasate foarte aproape de biserică, având un regim de înălţime P + M + 5E dominant faţă de volumul bisericii.
- Suprafaţa de 3934 mp a parcelei A din parohia Banu (conform actelor din 1939) în prezent are următoarea împărţire:

a) Biserica Banu (curte) ≈1749,2 mp
b) Teren ocupat de ROMTELECOM ≈818,1 mp
c) Teren ocupat de Terasa Corso ≈329,0 mp
d) Teren ocupat - Organizare şantier ≈669,2 mp
e) Teren ocupat prin lărgirea străzii Banu ≈368,5 mp

https://biblioteca-digitala.ro

Situaţia existentă: - Parcela A

Biserica Banu este înconjurată de clădiri executate în majoritatea lor după anul 1960.

Pe latura de Nord a incintei s-au ridicat Centrala telefonică şi blocul de locuinţe cu spaţii comerciale la parter şi mezanin, cu cinci etaje de locuinţe, situate la ≈15 m de biserică.

Prin execuţia centralei telefonice şi a blocului s-a micşorat suprafaţa parcelei bisericii faţă de ce din anul 1939 cu ≈818,1 m^2. Terenul ocupat de terasa Corso pe latura de S a parcelei este de ≈329,0 m^2.

Pe latura de Vest a parcelei situaţia se prezintă astfel:

- teren ocupat de supralărgirea străzii Banu ≈368,5 m^2
- teren ocupat de organizarea de şantier ≈669,2 m^2

Din totalul suprafeţei de 3934,0 m^2 existente în anul 1939, actuala incintă a Bisericii Banu este de ≈1749,2 m^2.

Propunere proiect - parcela A

Prin redobândirea terenului proprietate a parohiei, dar ţinând cont de situaţia existentă, parcela de 3934 m^2 din strada Banu a bisericii poate avea următoarea configuraţie:

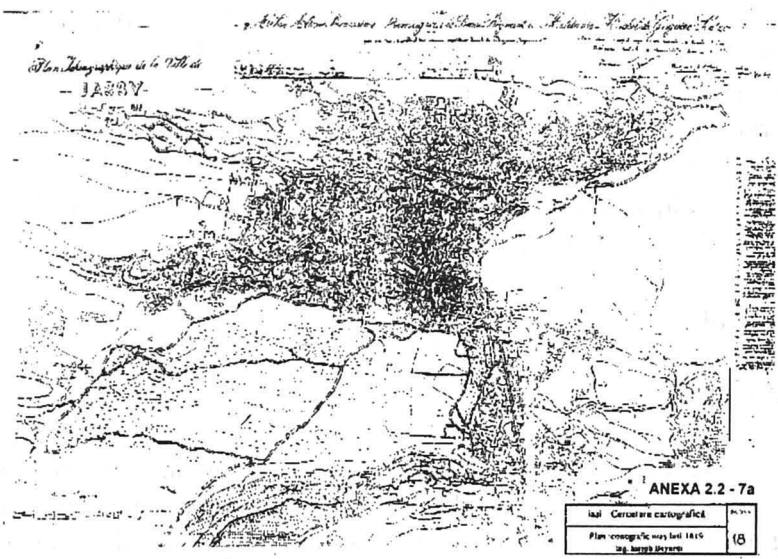
a) teren ocupat prin supralărgirea străzii Banu	≈368,5 m^2
b) teren ocupat de ROMTELECOM Iaşi	≈818,1 m^2
c) teren incintă propunere planşa A1 (teren incintă actuală + teren ocupat de terasa Corso + teren ocupat de organizarea de şantier)	≈2747,4 m^2
Total parcela A	≈3934,0 m^2

Se menţionează că suprafeţele parcelei au fost calculate conform planului de situaţie 1939 şi planului topo reactualizat, având un grad oarecare de aproximare, măsurarea cotelor făcându-se grafic.

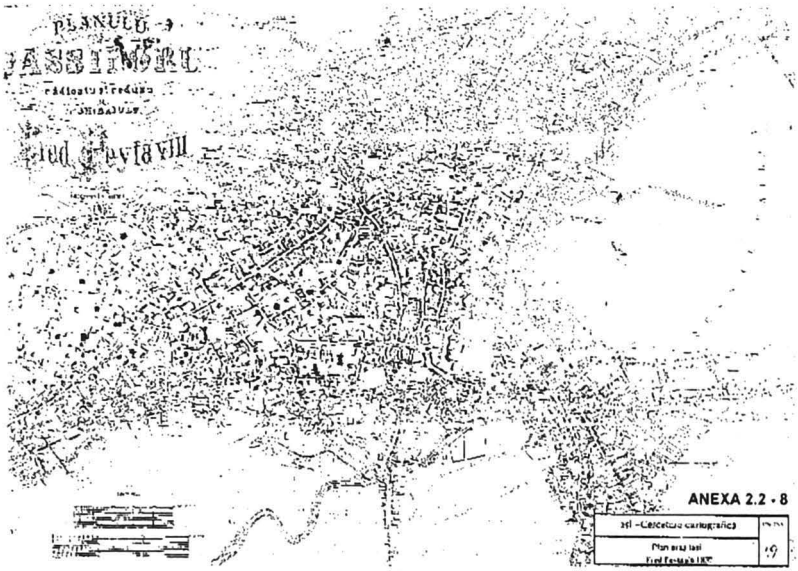
https://biblioteca-digitala.ro

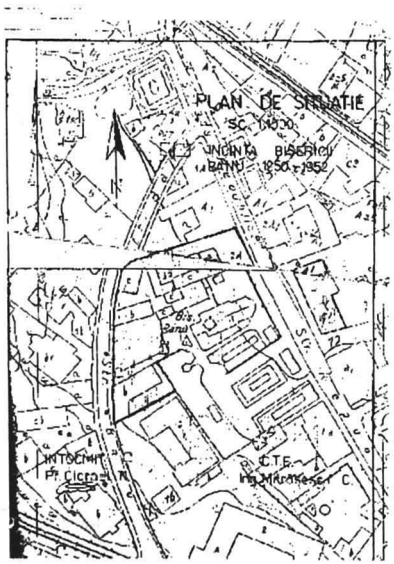
BIBLIOGRAFIE

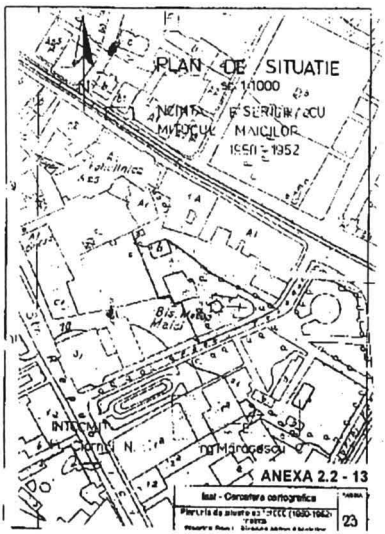
1. Bogdan N.A., *Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială,* ediţia a II-a, Ed. Tehnopus, Iaşi, 1997.
2. Ionescu Grigore, *Istoria arhitecturii în România,* vol. I şi II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965.
3. Curinschi Gheorghe, *Monumente de arhitectură din Iaşi,* Ed. Meridiane, Bucureşti, 1967.
4. Mihai Paul, *Contribuţii documentare la Istoria oraşului Iaşi (I),* în *Anuarul Institutului de Istorie şi arheologie "A. D. Xenopol" Iaşi,* vol. XXIV/1987, p.415-478.
5. *Ibidem,* p. 469-534.
6. Arhivele Statului Iaşi – Fond stampe şi fotografii, vol. I, II, nr. 450/76; 1330/55.
7. Institutul de Istorie "A. D. Xenopol", fototeca, fotografiile nr. 57, 58, 59, 76, 470, 484, 485.
8. Arhiva Bisericii Banu Iaşi, acte de proprietate, planuri cu parcele proprietate a Bisericii Banu; acte cu Hotărâri Judecătoreşti.
9. Arhiva S.C. "Habitat Proiect" S.A. Iaşi, planuri cadastrale, planuri topografice.

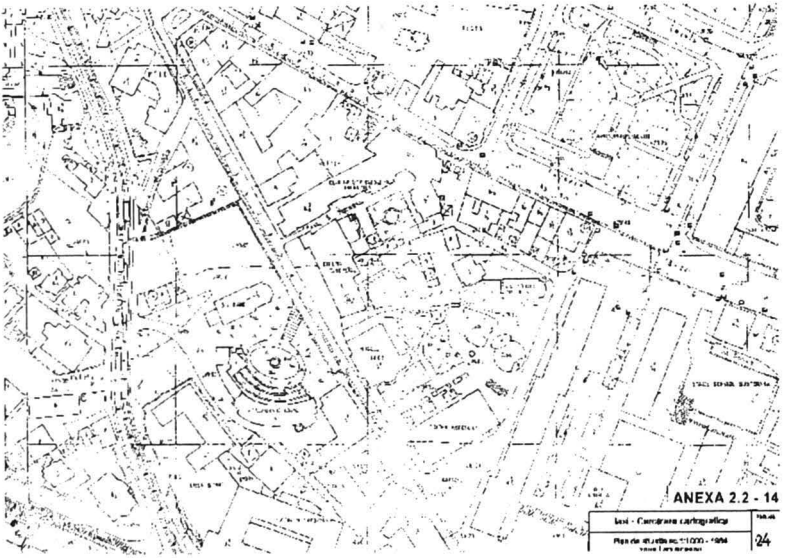
https://biblioteca-digitala.ro

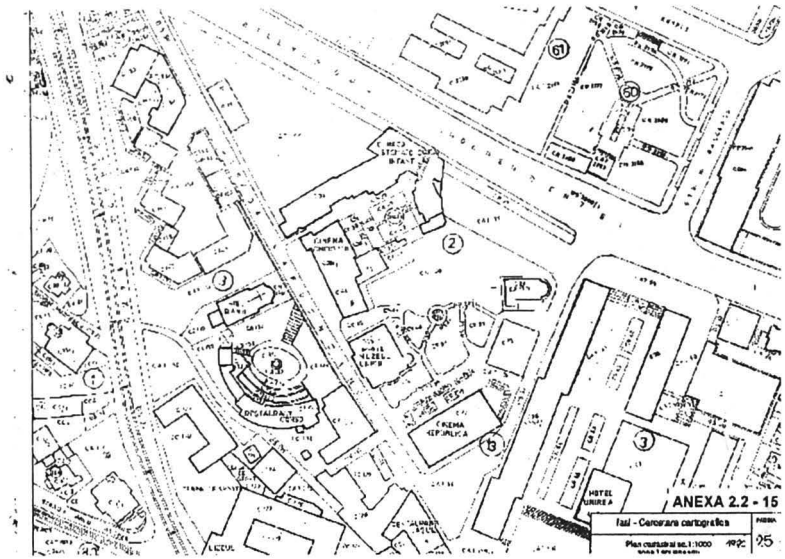

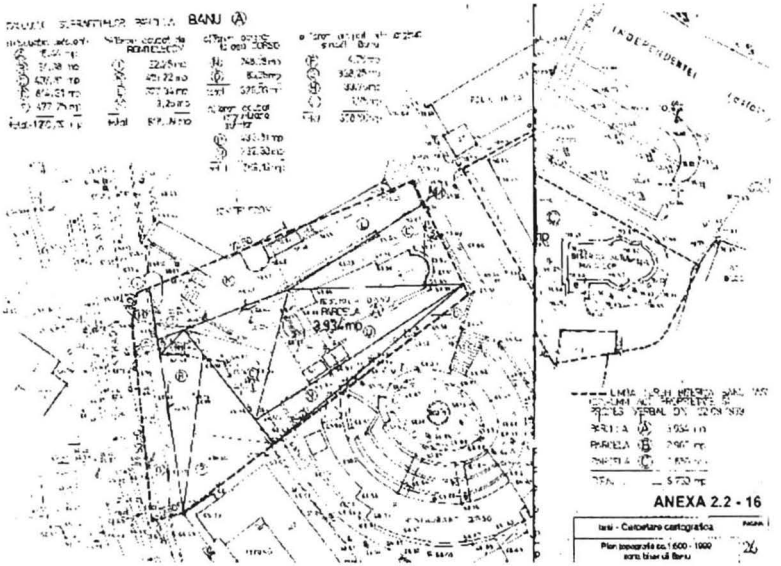

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ISBN 973-37-0752-X

https://biblioteca-digitala.ro